

ЮРІЙ ЛУКАН

БЯНЦАЛЬНІ НОЧІ

Редактор: Михайло МИХАЙЛЮК
Обкладинка: Ірина МОЙСЕЙ
Техноредагування: Тереза ШЕНДРОЮ
Комп'ютерний набір: Наталія БОДНАРЮК

Референти: Михайло МИХАЙЛЮК
Міхаєла ГЕРБІЛ
Михайло ТРАЙСТА

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LUKAN, IURII

Banalni nochi : 1985 - roman / Iurii Lukan. - Vydania
druhe, vypravlene. - București : R.C.R. Editorial, 2021
ISBN 978-606-745-110-8

821.161.2

Книга фінансована Союзом українців Румунії

ЮРІЙ ЛУКАН

БЯНЦАЛЬНІ НОЧІ

1985
Роман

Видання друге, виправлене

Видавництво «RCR Editorial»
БУХАРЕСТ 2021

«ХОДІННЯ ПО МУКАХ» ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ

Задумавши роман «Банальні ночі» (Критеріон, 1985) як продовження попередніх («Терези» і «Не тяжко крука вбити»), як останню частину «трилогії», Юрій Лукан, бажаючи писати проблематично, шукає переконливої подієвої лінії, яка б дала тематично-ідейну основу епічній розповіді. Цим разом письменник поставив собі за мету психологічне розкриття вчинків центрального героя, молодого викладача Жори Костика, подаючи його життєві випробування від шкільних літ до виходу у самостійне життя на фоні подій буковинського села шостого десятиріччя, за складних соціальних обставин колективізації сільського господарства.

Події, про які йдеться в романі, «ходіння по муках» Жори Костика, котрий до свого сповнення як людини, педагога і культурного активіста, стикається з різ-

ними суперечними силами, не піддаючись їх тискові, бо ним керує почуття справедливості, чесності, громадянської відповідальності – не нові як у румунській літературі, так і в прозі українських письменників Румунії.

Тому-то авторові, який береться відтворити їх на епічному полотні, непросто знайти особисту міру – правдиву і переконливу, – яка б давала йому можливість художніми, засобами, зірким і проникливим аналізом, а не моралізаторськими висновками, довести до читача задумане.

Юрій Лукан, спираючись на набутий творчий досвід у перших двох романах, а також на власний життєвий досвід, «домішуючи» автобіографічні елементи, справляється з поставленою ціллю, доводячи розробку сюжетного ходу й висвітлення вчинків та поведінку свого героя до досить переконливого художнього розкриття.

Юрій Лукан використовує прийом відтворення подій, пережитих головним героєм твору, уривчастими проблисками спогадів.

А щоб вмотивувати їх калейдоскопічність, «заставляє» Жору Костика, у моменти притомності на лікарняному ліжку, пригадувати пережите.

Жора потрапив до лікарні після важкої травми – поранення голови у нещасному випадку.

Отже, селянський син Жора Костик, батько якого

був несправедливо обвинувачений і ув'язнений у ті бурхливі роки зазнає, так же несправедливо, різних моральних травм. На основі фальшивих підозр Жору спочатку виключають з ліцею, згодом ставлять йому перепони в педагогічній і культурній праці, через життєвські негоди його покидає дружина. До цього долучуються смерть матері, поява частих конфліктів з бюрократами й рокрадачами громадського добра, хвороба маленької донечки, певні збочення самого головного героя роману, коли він опиняється у критичних ситуаціях. Письменник виводить Жору із скрут, ставлячи на терези правду і неправду. Правда перемагає, але ціна цієї перемоги болюча.

Соціальна і моральна проблематика роману вагома, намір письменника відобразити у гострому сюжеті боротьбу між «новим і старим» у певний історичний момент, досліджуючи відрізок долі представника молодого покоління, заслуговує беззастережного схвалення, Юрій Лукан, який набув вправності художнього письма у своїх попередніх двох романах, поставив перед собою ціль закласти у будову сюжету життєвий і фактичний матеріал, переконливі конфліктні ситуації, в які потрапляє його герой Жора Костик, окреслити повнокровно другорядні дійові особи позитивної чи негативної структури. Тому іноді виникає враження, що автор наче сумнівається у своїй правоті (художній), у міцності епічної будови твору, його

структури та вмотивуванні різних ситуацій чи розв'язок, і тоді він знаходить для свого героя нове випробування, як правило, особистого характеру, щоби збагатити його психологічно, зробити різнобічнішим, глибшим, літературно переконливішим. Або вводить у тканину твору позитивні персонажі, які покликані навести порядок, уладнати те, що здавалося безвихідним, чи грубо карикатуризовані персонажі, поява яких служить контрастом до перших, висвітлюючи достоїнства Жори, його однодумців.

Роман «Банальні ночі» належить безумовно обдарованому прозаїку, а певні прорахунки структурно-художнього порядку помітні тільки при прискіпливому аналізі.

Та чому Юрій Лукан назвав свій роман «Банальні ночі»? Назва, признаймо, загадкова й інтригуюча, адже переживання і виробування головного героя Жори Костика далекі від буденності чи банальності, вони бо-лісні, іноді на межі трагічності. У розмовах з Юрієм Луканом ми торкалися цього питання, але на жаль, не пригадую як він виправдовував обраний заголовок твору. Можливо, автор мав намір підтекстово-сугеруючий: у тих складних обставинах, коли відбувається дія роману, такі ночі, які переживає Жора Костик, такі «ходіння по муках» були надто частими, були звичими аж до банальності.

х х х

Кілька слів про автора. Народився Юрій Лукан у буковинському селі Калинешти-Єнаке 1935 року. Закінчив Серетську педагогічну українську школу 1955 року й українське відділення філологічного факультету в Бухаресті 1960 року. Працював викладачем української, російської і румунської мови, найбільше у селі Іпотешти поблизу Сучави, де заснував учнівський мандоліновий оркестр.

За написання своїх трьох романів – «Терези», «Не тяжко крука вбити» і «Банальні ночі» узявся вже коли йому виповнилося сорок літ. Помер Юрій Лукан 2001 року.

Михайло Михайлюк

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1.

Того дня, тільки сонце сховалось за далекі ліси, а вечірні присмерки осідалились, непомітно сповиваючи навколишній світ, якимось дивом Жора опинився в гурті незнайомих йому людей, які мовчазно й покірно шикувались у довгу шеренгу. Наче для огляду, всі вони були одягнуті у темні костюми й крокували в той самий напрям.

Незадовго перед ними показався сірий будинок, що нагадував собою хтозна-звідки відомий палац. Неохоче ступав Жора далі, позирав направо, озирався наліво, аж поки не зрозумів, що невідома сила вела всіх не знати куди. Хоч він опирався завзято й уперто пручався, проте йому не вдавалось вирватися із того потоку, бо все те панство без ніякого бурчання й шуму ступало, наче до церкви.

Вже перед самим входом у палац панство зупинилось на хвилю перед величезною чорною амфорою, вмочувало у неї палець і протирало ним очі. Коли на-

дійшла Жорова черга, він трохи повагався, бо ж, знаєте, які то мужики (а він таки селянський собі син), то ляк бере, то вагається чомусь, то стидається, щоб не заважати панам. Нарешті вмочив палець у велетенським темнім глечику й поквапившись, протер чомусь тільки ліве око, похапцем мазнувши майже сухим пальцем і по правім, і це лише тому, що йому здавалось, ніби він надто довго бариться біля амфори, а позаду ще стільки люду.

Увійшовши під чудернацькі арки, звідки цідилось хи-мерне світло, кидаючи на долівку легкорухаючі тіні, у Жорових очах запаморочився світ, начеб від страшного удару. В його широких і міцних грудях сильно закалатало серце, аж здавалось, що з нього спливає снага. Але схаменувся...

Згодом з-під фантастичного склепіння пробила ще одна горстка світла, а ті дві, що ледве народжувались на стінах то ліловими, то зеленими пучками, – казково чарували, заманюючи в свою загадкову пастку.

Добравшись нарешті до величезного залу, у вічі Жорі впало надзвичайне видовище: з усіх боків лилось різноманітно забарвлене світло, кружляли навколо них рідкісні квіти, дразнячи нюх своїми незвичними пахощами; стояли посередині й по краях застелені столи, мов для весілля, а на столах розкладені всілякі ласощі.

Повсюди – панства, якого хочеш. Спробуй перелічити. Засідають за столи, а за ними сунеться й Жора, усе чомусь не довіряючи, насторожено роздивляється,

що роблять незнайомі, щоб, часом, не натворити якогось лиха.

Випало йому сидіти за столом поруч із якимось клаповухим панком, який нагадував йому кумедного Їюша – дитячу забавку, – єдину річ, що залишилася Жорі від дочки й зараз правила йому за талісман. Голова того скидалась на яйце, в яке хтось встромив зрізаний переспілий огірок-насінник. Вище носа недбало накреслено два круги і в них розписані пара рухливих чорних плям. З одного боку губи були напіврозтулені, навмисно для того, щоб там вічно тицяти цигарку, а вже звідти вони поступово звужувались, видовжуючись аж до самих вух. Бракував хіба зелений капелюшок, і Жора повірив був, що перед ним сидить Їюш.

На панових вустах постійно розпливалася підроблена усмішка, а на випулених білках снувались плями, наче намірялись сказати: «Угощайтесь, як уже настільки...», від чого у Жори запрацював нещадно апетит. Пили мовчки водку й закушували смачною шинкою й ковбасою.

– На здоров'я, молодий чоловіче! – глянув приязно панок на Жору й запропонував цокнутись чарками, але Жора чомусь вихилив без того і знову закусив. Шпроти і чорна ікра приємно розпливалися в роті й не давали скоро сп'яніти, проте помітно зароджувалась відвага.

– Що ж, – кумедно підморгнув панок, – не смакують вам маслини, «швайцер» і помідори?

– Минуться, обов'язково минуться після третьої, – нарешті заговорив і Жора. – Мені здається, ви тут почуваетесь, як у своїм домі.

– Аякже, не першинка, – мовив скупко панок. – Але ви не хвилюйтесь...

Мовчки кінчали закуску, а коли пригощались відбивними котлетами й запивали їх добірним «котнарем», почастишали кидати по слову-два між собою, бо випивка, видно, мусила сказати й своє слово. Зав'язалась приємна розмова. Говорили, звичайно, про футбол і про знижку на бензин. Кожний уболівав за свою улюблену команду і, як уже здавна відомо, на подібну тему, а головно при чарці, між мужчинами суперечки ніколи не кінчаються, навіть часто доводять до сварки, а то й до бійки. Мабуть, ще довго були б сперечались, але в залі з'явилися офіціанти з тацями. Запахло спокусливо кавою, яка запарувала у кожного під носом, примушуючи забути попередню розмову і взятись до того наркотичного узвару, який смакує всім. Пили, як звичайно, по ковткові чорної кави й тоді між ними зародилась інша бесіда.

– Яка? – ледь моргнувши булькатим оком, спитав двозначно панок.

– Добірна.

– Смачна? – питає, наче здивований.

– Здавна такої не пив, хіба можна її рівняти з нашим буденним ерзацом? – спробував усміхнутись Жора.

– Ще не встигли намішати всяких «присмаків», – не знати на що натякнув співбесідник. – А ви п'єте, кажеш, його.

– Нічого нам робити. П'ємо за давньою звичкою.

– Свідомо обдурюєте себе. Знаєш, мій друже, коли я ще був підлітком, моєму хворому братові приписали якісь порошки, загорнуті у білий папірець, і мені, звичайно, як дитині, й собі захотілось. Ніяким богом не могли умовити мене батьки, і кінець-кінців мати насипала білої муки у порожні папірці, а я потім висипав їх у рот, запиваючи водою. Правда, «ліки» мені не помагали, бо не було причини, проте за якийсь час починало мене різати в животі. Догадуючись, чому то я місця собі не знаходжу, батько дивився на мене прижмуреними очима й підсмішкувався: «А що, перехотілось тобі порошоків?» А я хапався за черево й вибігав з хати...

– Дивно діється між нами! – спробував усміхнутися Жора.

– Дивно, кажеш? – глянув на нього лупатий Їюш. – Догадуюсь, ти добрий парубчина, але не вмієш на світі жити...

– І що мені робити?

– Нічого тобі не треба робити, лише насамперед відмовитись від своїх засиджених принципів, – знову вступився Їюш булькатими очима в Жору, і той відчув, як по його спині посунулась мурашва. Упевнився, що на нього діє якась незвична сила з чаклунськими ознаками, бо йому стало моторошно й відразу напала страшна дрож.

– Не хвилюйся дарма. Ти представляєш собою пережиток так званих нових часів і переконань, в які ти надто повірив і полюбив. Ха-ха-ха! – процідив крізь рідкі зуби вимушений сміх. – Зовсім не орієнтуєшся, віриш у все те, що говориться на цім сірім світі, але забуваєш, бідний, що світ цей не виправиш, якщо він кривий. Шкода твого здобутого досвіду. Хіба не бачиш, що сьогоднішнього дня ніхто тобі й пальцем не кивне, поки ти вухами не стригнеш? Тому й дивуєшся, коли бачиш оці ласощі. Не гадай, що вони зникли. Ні, вони зникли лише для наївних, таких самих, як ти, проте їх уминають саме ті, що ніщо інше не роблять, тільки брешуть, обманюють, крадуть і скрито сміються з вас... Ану-но перестань робити те, що досі робив.

– Як можна себе настільки принижувати? – образився Жора.

– Ну, синку, всяка справа має свої вади й переваги. Берись за вмілу брехню, жери, скільки можеш і не думай про панну з косою за плечима, бо кінець – неминучий. Все на світі чиста брехня!

– Яюсь надто дивно...

– Дивно? Хіба лише тобі дивно? Що ж скажеш про обслугу в ресторанах?

– Що можу казати?... – вжахнувся Жора, пригадавши дрібняки в кишені.

– Ти помітив, як там обманюють? Раз дають тобі давню й кислу їжу, по-друге – набагато менше, ніж на-

лежна порція; по-третє – зараховують, додаючи до рахунку ще й тогоденну дату, а коли ти домагаєшся свого права, ще й найманців визвуть, щоб тебе втихомирити... і лише більше лиха накличеш на себе.

– Нічого, треба оминати такі випадки.

– Не уникнеш, бо офіціант повинен дати хабара завідувачому, завідувачий – своєму старшому, той – в свою чергу ще більшому шефові, і все так...

– Нічого не поробиш, – зітхнув Жора, виявляючи нудьгу від таких нестерпних балачок.

– Хіба анекдот складеш з цього приводу, – розсміявся силуваво Їюш, бажаючи роздмухати в душі свого співбесідника злобу й заколисати пильність.

– А потім розплатою за смішки – стануть слізки!... – не давався Жора попасти в простягнуті тенета.

– Ось тобі й гуманізм!... Десь наморочили тобі голову про людяність. Що значить гуманізм?... Немає такого! Або наколи ти повірив у гуманізм, то значить, що ти приречив себе на вічну нужду та убогість. Це хтозна-чий вигадки, в які навіть самі автори перестали вірити... Знаєш, здирай, коли можеш! От гасло.

– Але ж десь існує й відплата добрим за добре, а злим за зле.

– Дурне! Не вір у те, живи, коли можеш, бо після смерті буде пізно!

– Треба колись і десь бути й добрим...

– Знов пусте. Бути добрим – значить бути дурнем.

Навіщо тобі воно здалося?! Лупи кого й коли можеш. Гуманізм, доброта – безглузді вигадки, – плямкав Їюш огидними губами, на краю яких була встромлена димуча цигарка, наче чортом дихав на Жору, блимаючи прискаленим від їдкого диму оком. І те патякання, і тютюновий дим, і мерехтіючі чортячі вогники широко поставлених очищ, що втуплювались у нього, пронизували та стинали наскрізь – зовсім запаморочили Жорі голову. Він розплющив очі й на мент згадав, де зараз перебуває. Але не встиг отямитись, то була лише крихітна мить осяяння, бо його охопив раптом, наче од лихоманки, дрож.

Отак у дрижаках і чекав Жора спасительської хвилини, аж поки когут не запіяв. Тоді враз заблимали лампи, заїскрилося каміння, і ним зателіпало, наче під час землетрусу, а далі все пригасло й затихло. Оглянувся довкіл, а панів – ані хвоста. Зненацька зникло видіння, усе урвалось на цьому кадрі, і дивним дивом Жора прокинувся із того важкого марення... Якийсь час лежав в оціпенінні. Усвідомлював, що упав боляче з висоти, що дихає й мислить, але підсвідомо розумів, що не може рухнути й пальцем. Тоді спробував протерти очі від брудної мазьки. Щось чудне й зовсім незрозуміле дивувало його: коли дивився лівим оком, саме тим, яке ще з дитинства чомусь жмурило і яке таки встиг промити тією чудодійною рідиною з чорної амфори, він і досі бачив чудернацький зал, який в легкому тріпотінні перетворювався в страшні скелі, а замість панів у чорних костюмах

бачив зараз цуциків з різками. Коли добре отамнився, витер праве око від липкої й темної мазьки, що весь час заступала йому зір, і глянув нарешті, помітивши, що лежить горілиць на смітнику й жує гумову халяву. Біля нього валялося чорне як смола щеня, скиглячи над іншою халявою, яка не піддавалась йому. Аж тоді Жора усвідомив, що він звалився в брудну безодню, зарослу густими чагарями, поміж яких пробивались скупі пучки сонячного світла...

Мостова арка заступала небо. Звідти припливав на чорних крилах жах останнього скону. Серце його долічувало ще одну, останню свою хвилину...

2.

Тіні снувались в голові й світ туманом застеляло. Тупо дивився перед себе заклякими очима, й блимаючі кружальця, що постійно черкались мозку, безупинно звужувались і гасли. «Що ще було перед злетом ?» – тріпнув нервово обтяженою головою, стараючись з усіх сил відгадати, що з ним сталося. І думка зринула, переселяючись чомусь у той день, коли Жора, увійшовши в клас, побачив, що він порожній, і його – наче враз сокирою підцюкнуло в колінах, змії збилися в животі, довбнею тряхнув хтось по голові й різко заболіло в скронях.

...Сповістивши секретарці про свій прихід, став у кутку вестибуля й подумки питав себе, чи не допустився десь непростимої помилки. «Часом, не кличуть його

працювати в палаці піонерів? – набігло на думку колишнє палке бажання. – А коли тут знов якась витівка, як тоді з товаришем Карайманом?» – повагався він і відчув, як недобре передчуття розпливлося по цілому тілі. Вже подумав вислизнути непомітно з вестибюля і втекти, зникнути, але саме в той момент двері відчинилися і його запросили всередину.

– Сідайте, будь ласка, товаришу Костик, – із вимушеною увічливістю показав генеральний інспектор на оббите чорним дерматином крісло.

«Так поведяться з тобою лише тоді, коли тебе дуже потребують», – Жора не встиг закінчити думку, бо той продовжив:

– Навіщо заводити нам довгу бесіду? Беріть оцей аркушик і розпишіться, оскільки, гадаю, ви згодні очолити школу в Тесянці.

– Як це? – не второпав Жора. – Мені бути директором в Тесянці? Значить, мені треба перекваліфікуватись, товаришу...

– Тим краще. Будете мати на тиждень всього шість годин, для підготовки, значить, – часу вдосталь, – мовив благим голосом інспектор, і чомусь від того м'якого голосу в Жора здригнувся усе тіло.

– Для мене це велика несподіванка, я не заслужив такої честі, товаришу головний інспектор, – відбивався Жора, пробуючи між часом зібратися з думками і вгадати, на що там стелиться.

– Саме тому ми й подумали про вас, адже ви... –

мовив той весело, зрозумівши, що справа пішла гладко, як по маслу.

– А все ж таки, скажіть, будь ласка, чому хочете призначити мене директором? – запитав двозначно Жора, вплітаючи в голос нахабні нотки.

– Тому, що хочемо зробити добру справу. Ви ж на це повністю заслужили, товаришу Костик.

– Як вам сказати, – ухилявся Жора, навмисне не кваплячись із словами, – може, десь у мене існують сякі-такі заслуги, але, гадаю, краще призначити на таку відповідальну посаду когось іншого. Ви ж знаєте, що декому з наших кадрів навіть уві сні ввижається ця керівна посада.

– Не тих призначаємо, кому сниться, а тих, хто заслужив, – відкинув головний інспектор Жорові міркування.

– Це буде понад мої сили. Мені ще навчатися у консерваторії прийдеться, і це таки ж за вашими порадами, – спробував Жора більше довідатись про вручене колись йому в школі письмове розпорядження шкільного інспекторату.

– Не знаю, про які вказівки згадуєте, – насторожився головний інспектор. – Облиште це... А, зрештою, навчайтесь собі в консерваторії, хто вам забороняє?

– Саме у цьому й справа, інструмент неможливо опанувати на заочних курсах. Візьму на себе керівництво школи, потім поїду, і цим лише завдам вам зайвої роботи, – знайшов нарешті Жора вдалий вихід.

– Ви добре подумали, товаришу, – зрадів інспектор Жоровій розв’язаній так легко справі.

«Прекрасно! – затамував свою втіху шеф, – бо якщо він піде вчитись у консерваторії – справа розв’язана».

– Все ж таки краще б було, якби ви ще подумали над цією проблемою, – сказав той лише для годиться, бажаючи ще раз упевнитись у недогадливості свого співрозмовника, бо, насправді, йому те не шкодило; зараз певна обережність у настільки делікатній справі, де він трохи побоювався-таки цього примхливого молодяка, який міг відгадати його далекосяжний намір, навіть рекомендована.

Жора не квапився погоджуватись і давати схвальну відповідь шефові інспекторату, проте їхня коротка розмова виявилась корисною слробою для обох. Після всього цього Жора не сподівався нічого доброго. Інтуїція підказувала йому, що не було ніяких причин очікувати чогось доброго, над ним нависало туманне життя. «Ясно, – думав собі він, – мені запропоновано посаду, щоб бажаюча високих посад нова пані позбулась мене. Логічно, якщо я вже настільки заслужив, то чому ж мені не запропонували бути директором тут, у школі, до якої у мене міністерське призначення. Чи, може, тому, що, будучи директором, можна легко схибнути, і тоді дістанеться тобі добрий прочухан, аж у чортовій пащі опинишся, і вже ніхто тебе не врятує, а за той час знання іноземної мови призабудеться, і я опинюся на голім

місці. Що мені робити ? – шукав Жора розради. – Для того, щоб зберегти кафедру, треба негайно розпустити інструментальний ансамбль, бо вони – пани добродії – можуть навантажити мене в додаток ще й отаким заняттям. Звичайно, це тимчасово, поки пригасне й притупиться моя пильність та обережність, бо потім, а тут часу вже вистачить, вони ще дещо вигадають. Адже вони на це мастаки, мають часу, щоб подумати, а я не стерплю... Ото як ? Звести нінащо мою довголітню муку, в яку я вкладав неабиякі зусилля, уклав частину своєї душі? Де ти, Гашіцин? Подивися, що з нашої праці вийшло! Негідники, засіли собі в м'яке крісло і свавільничать звідтіля по своїй волі».

І його зморені думи зринули важко, хаотично розбрівшись між недавно оштукатуреними стінами, й викликали в пам'яті той сірий осінній ранок, коли учні стояли купками на подвір'ї старої школи й не розуміли, чому це ще й досі ніхто їх не заставляє ставати в шеренги. Вони тримали у відвиклих за літо від пера руках тільки що зірвані квіти, тулили їх до грудей і схвильовано дожидали моменту вручити їх шанованій особі. Викладачі мотались сюди-туди, проте нічого конкретного не збирались робити. На обличчях можна було прочитати спантеличення. Давній учитель, що директорував, відколи Іван Гашіцин поїхав вчитися до Академії суспільних наук «Штефан Георгіу», остовпів біля засланого червоним полотном стола, наче

не знав, на якому світі живе. Німе бентеження осіло і на обличчях інших викладачів, які скрадливо перешіптувались, аж доки пані Оля Хабарничук не принесла ще один стіл, застеляючи його червоним оксамитом. Усі догадувались, що Оля Хабарничук готувалась до відкриття нового навчального року. Поставлені у дві кришталеві вази квіти, які стояли перед нею на столі, спонукували подумати, що вона вичікувала делегата з шкільного інспекторату, який повинен був, як годиться, представити нового директора в особі давньої учительки, яка досі, хоч і зустріла чимало труднощів, проте ніколи не здавалася, бо уміла їх обминати або долати.

Та делегата не було й досі, а тут до відкриття навчального року готувались двоє директорів, і ця затія скидалась на глупу витівку або на весілля з двома нареченими. Але бувший директор поступився, побачивши, що Оля Хабарничук увійшла в компетенції, відкриваючи церемонію.

Гнітюче відбулося відкриття нового навчального року. Жора був озлоблений, та не ця кумедія дратувала його. Щоразу, коли доводилось глянути на святочні столи, застелені червоним полотном, як годилось такого дня, його брала млюсть, наче від морської хитавиці. Він же удруге настроював інструменти й гіркою бідою на закінчення програми оркестр виконав віночок пісень, які звучали без душі, бо його поганий настрій передався малим виконавцям. Чомусь увірвався на цей раз йому

смак до грання... Учні розійшлися по класах, забрали нові підручники й незабаром класи та шкільне подвір'я зовсім опустіли. Ніхто не запитав нового директора ані слова про настільки стрімке її влаштування на високоповажну посаду. «Ось, уже й директором стала. Прийшов мій час, – таїла вона злобну думку. – Тепер тобі не з маком буде! І сам не гам, і тобі не дам!..» – хтозна-що скривала й кого стосувались її наміри...

Незабаром Оля Хабарничук запряглась до роботи. Насамперед вона не забула давніх рахунків, а саме позбутися викладачів, які своєю присутністю заважали їй. Малися на прикметі кілька шкільних працівників, між якими і Костик Жора. Вона не забула й не могла забути день, коли він появився за міністерським призначенням зайняти саме ту кафедру, на якій до того часу працювала вона. Оля була вчителькою, проте через брак кваліфікованих кадрів весь час викладала різні предмети. До появи Жори вона справлялась з кафедрою іноземної мови, хоч і тут вже не раз скуштувала гіркого відчуття, коли приїжджали з дипломами в руках випускники. Від цього її брала звіряча злоба і вона, коли б це від неї залежало, скасувала б ті дипломи, кинула б їх на сміття або у вогонь, хай і дух пропаде за ними. Доти на кафедру іноземної мови претендентів, звичайно, не було, тому Олі здавалось, що вона влаштувалась на ціле життя.

Після місячного директорування, коли вже встигла увійти в належні прерогативи, Оля Хабарничук перей-

шла до справ, не забуваючи вжити заходів насамперед проти своїх суперників, які відсторонили її з тої чи іншої кафедри, мовляв, коли циган царем став, то насамперед свого батька повісив. Мала на прикметі саме Костика, який здавався їй особливо небезпечним, бо будь-коли міг посісти її посаду. Тому приступила вона до діла за певним планом. Насамперед спробувала повернути на свою сторону прихильників. За таких не було тяжко, головню з числа слабо підготовлених – таких самих, як вона, ігнорантів. «З цими справлюсь належно за моїми задумами. Треба піднести їх авторитет і, осліплені тим, чого ніколи не зазнали, вони виконають будь-що».

А накінець послала своїх негідників по селу, щоб ті розповсюдили чутку про зайвість тієї іноземної мови, навіть зібрали підписи від слабодухих батьків, які противились викладанню тієї мови. Через шкільну секретарку передала Костикові папірець із наївним повідомленням: «Згідно з неофіційним розпорядженням шкільного інспекторату, оскільки самі знаєте становище вашої кафедри, рекомендується вам перекваліфікуватись на викладача музики». Після таких заходів, вичекавши сприятливий момент, коли Жори не було в школі, Оля Хабарничук разом з якимось пришельцем пішла по класах з такою справою:

– Дорогі учні, ми прийшли з товаришем..., повідомити вас, що іноземна мова, яку ви досі вивчали, стала фа-

культативним предметом. Це значить, що тільки хто хоче обов'язково продовжити вивчення цієї мови, зможе надалі учитись, хоч розклад годин трохи зміниться. Ці уроки будуть поставлені в кінці занять, тобто після решти уроків. Хто бажає вчитись – залишиться в класі, а решта можуть іти додому собі або грати в м'яч на спортивному майданчику, ви ж самі знаєте, який він у нас гарний. Гадаю, ви добре зрозуміли, що вас чекає... А тепер, дорогі учні, зробимо список. Хай встануть на ноги ті, що бажають вивчати ту мову.

Встали всі учні. Клас був середнього рівня, і Оля Хабарничук думала, що легко справиться з цими дітьми, проте пропустила одну дрібничку: Жора був тут класним керівником. «Я не поступила правильно, – фальшиво усміхнулася вона, ніби здивувалася діточим наївним рішенням. – Що робити? – враз зателіпало нею, наче від лютого морозу, а на сполотнілім обличчі з'явилася гірка гримаса. Але вона не розгубилася, не виявила свою слабкодухість ні перед дітьми, ані перед пришельцем. – Неправильно поступила я, почавши саме з класом, де Жора Костик класний керівник. Адже ці учні надто прив'язані до нього, поважають його і навіть люблять», – шукала вона виходу із скрутного положення.

– Іванку, Петрику, Лучіко, Мафтунько, то ви, значить, хочете залишатись після уроків аж чотири рази на тиждень, коли інші діти будуть бавитися у м'яч ? Ви ж розумні діти й знаєте, що значить тратити час, замість

того, щоб управлятись по математиці. Подумайте, не кваптесь, бо вже як запишетесь, то треба бути на уроці, – настоювала директорка. – Можете ходити на лекції й без того, щоб записатись, коли нам випадає, тобто, коли вам захочеться, бо в даному випадку ніхто вам не запишуватиме відсутності.

Із стоячих учнів четвертина сіла, а пані Оля все ще поглипувала на дітей злими очима, відчуваючи, як все-редині щось юдило її.

– Не зважайте на те, що ваш класний керівник буде гніватись; не думайте, що якщо він не викладатиме іноземну мову, то в нього не буде роботи. Ні, цього не беріть собі до голови. Ви ж добре знаєте, що він вас вчить гри на інструментах. Не краще вам на інструментах грати, ніж тратити дарма час? – настоювала, умовляла й радила директорка, аж поки не зламала майже половину класу.

– Сергійку! – скрикнула нарешті злобно. Лице її раптом спохмурніло, навколо рота набігли помітні зморшки. – Сергійку, тобі чого треба?! Ану дивися на нього! Ти не бачиш, що не вмієш гаразд повернути по-нашому, а хочеш по-німецьки? Агій на тебе!... А тобі, Какуне, тобі чого треба?! Ади яке, – кривилась пані Оля. – Й воно щось знає. Та ще й сміється, паскудне. Марш у куток! – докоряла директорка, аж поки не відбила половину класу...

3.

– Ось вам ключі, шановна пані директор, – сказав з навмисно викривленими губами. Жорове рішення забрати від дітей усі інструменти і випередити її план нападу на нього звалилось неждано-негадано на пані Юлю. Збилися поріділі її вічка, на полинялім обличчі присох помадний шар і почав лущитись, мов засиділа на стіні штукатурка.

– З вами що сталося? – зашкрябала не своїм голосом директор, наче голка по старій пластинці.

– Нічого не сталось, – мовив скупко Жора, позираючи скося на приголомшену несподіванкою пані Олю та на її мінливе – то голубіюче, то червоніюче обличчя. – Більше не працюю і все!

– Чому ви покинули працювати з інструментальним гуртком? Чому, коли директором був товариш Гашіцин, ви те робили від душі, а тепер раптом перестали?

– Вам не слід рівнятись із товаришем Гашіциним...

– Чому?

– Вам важко зрозуміти цього... Насамперед, товариш Гашіцин – висококультурна людина, принципова й гуманна.

– Ви збираєтесь мене ображати? – спитала директор верескливим голосом. – Що значить висококультурна, принципова й гуманна?

– Те, що чуєте, й більше нічого...

– Чому вам надоїла ця робота?

– За тих часів мені було весело, душа моя весь час бриніла піснями, мені хотілось грати й співати, а тепер чомусь вгамувалась охота. Кому зараз цього потрібно, хай собі здоровий робить!

– А що ж, буває, коли людина перевтілюється. Так недалеко можна стати й ворогом народу.

– Чого ви не скажете?! – засміявся нахабно Жора. – Чи довго ви думали, щоб ляпнути таке? Не бійтесь, на цей гачок мене не спіймаєте. Спробуйте, може, знайдете більш путній засіб, – зневажливо викривив, як і раніше, губи.

– Прошу поважати мене як жінку, як людину, і не забувайте, що зараз я директор! Може, ви скажете, чому постійно бракуєте з наших педнарад?

– Бо у вас зародилась хронічна хвороба демонструвати нам, що ви директор, і для цього влаштовуєте щотижня педнаради, мабуть, щоб ми не забули. Ви готові й по тричі в день їх робити. А нам для чого те здалося? Чи я ображаю вас моєю відсутністю?

– Тоді ж як зрозуміти?

– Розумійте собі, як хочете. Я радий учитись у більш підготовлених од мене кадрів, а від вас, «сараких», мені немає чого навчатись. Ось чому, якщо вас цікавить моя відсутність.

– Знаю, що директором мали бути ви, але якщо мене партія призначила...

– Знайте, пані Олю, що ця посада мене не цікавить, ані не влаштовує, бо коли б вона мене обходила, то я мав прийняти пропозицію, коли мене призначали в сусідню школу.

– Ви ж казали, що збираєтесь до консерваторії. Чому не поступаєте?

– Вам цікаво, щоб я зник з вашої дороги? А я ситий сьорбати голий борщ і лигати студену кулешу. Хай і інші спробують покуштувати того добра, може, порозумнішають...

– Мене призначила партія, хоч я й малопідготовлена.

– Це кажете ви, а не я. І я вірю у ваші, на цей раз щирі, слова.

– Мене партія цінує, тому й призначила.

– Тож засукайте рукави й беріться до роботи!

– Але що ж вам тут не до вподоби?

– Хоча б ваша непартійна принциповість.

– Ото сказано! Але ж я без порад партії й кроку не ступлю. На те мене й поставили...

– Ким поставили?

– Не допитуйте мене. Я маю кому доповідати.

– А скажіть, будь ласка, вам це дорого коштувало?

– Ви мене ображаєте! І, знайте, що не маєте на це право!

– Облиште «права». Відповідайте на запитання, а не запитанням на запитання!.. Пригадайте собі, як ви влаштували себе директором. Ніхто із вищих органів не при-

йшов навіть прорекомендувати вас на високоповажну посаду. Про що це нам нагадує? Часом, не фанаріотизмом пахне?

4.

Жора ступав до дирекції неохоче. Подібне запрошення не віщувало нічого доброго. Він уже бачив перед очима цілий ряд неприємностей, як і влаштовані істеричні сцени пані Олі, від яких йому ставало гидко.

У невеликій кімнаті на нього чекало кілька чоловік: секретар партійної організації школи Товстенська, директор Оля, голова сільради Гарасим та місцевий партійний активіст Олексюк, – все народ, як видно, вибраний. Усі вони, як навмисне, німували, кожний обдумуючи те, що йому прийдеться говорити.

– Як справи, товаришу Костик, з вашим оркестром?
– усміхнувся скупко Олексюк.

– Який оркестр, товаришу?

– Тобто як? Ваш славний оркестр, про який усі знають. Хто ж інший, як не ви, зогранізували його й довели до вершин досконалості, – сказав активіст подружньому, й Жорі вже приходилось повірити, що тут справді панував добрий настрій.

– Відтепер нехай керує ним той, хто одержав премію,
– владно випалив Костик, оминувши чомусь делікатну проблему, від якої, до речі, й почалось усе.

— А кому ж видали премію? — огризнувся той докірливо й обвів строгим поглядом присутніх, які в свою чергу стенули здивовані плечима, не вгадавши, чому Костик сердиться.

— Мене ви не питаєте. Не я, а ви ж затверджували список. Хіба не знаєте? Тоді ж який з вас активіст? — валив Жора злобу на невинного чоловіка, який справді не знав нічого.

— Кому ж видано премію, товаришу директор? — спитав активіст.

— Знаєте, ми порадилися з товаришкою, — й Хабарничук показала на Товстенську, — й вирішили. Невже все Костик та Костик? Хай на цей раз комусь іншому, усі в нас працюють.

— Чому саме, почавши з вашого «панування», мав би не бути я? — випурхнула із Жорових грудей злоба. — Вам здалося, що переплатили за мою муку?! — щось заступило йому в горлі, від чого він майже втратив голос. — Часом, не зневажаєте мою працю?

— Хто затвердив список без мене? — скосив поглядом обох жінок активіст.

— Товариш, — і Хабарничук показала на голову сільради, який сидів за столом, перегортаючи папери.

— Підриваєте слабкодухих преміями, щоб вони підтримували ваші нечесні наміри, пані Хабарничук! — натякав Жора. — Щоб ваша «клямпа» з дня на день зростала все більше, — добавив непитаний Костик.

– Коли було оформлено й вислано список? – знов поцікавився активіст.

– Тому два дні.

– Ще можна дещо залагодити?

– Уже пізно.

– Треба було краще обдумати, – знову скопив він недобрим поглядом жінок. – Чого ви ще скаржитесь? – картав він їх, і Жора второпав, що коли б він говорив не так злобно, все мало піти йому користь, а так... – Ідіть, товаришу Костик, ми обговоримо вашу справу й викличемо потім...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1.

Жертва нещасного випадку, від якої сильно відгонило перегаром спирту, лежала горілиць на операційному столі й ледве дихала. Дві медсестри обмивали промоченими у йоді марлями замурзане, бліде, знекровлене обличчя від засохлої крові, що заступала зір. Над правим оком, вище брови, показалась синя напухла пляма й продовгувата тріщина, звідки ще й досі сльозила свіжа кров, а посеред голови – така ж сама. Присутні догадувались, що тріщина над бровою походила від удару при обвалі, бо ж знайдено чоловіка від мостом невідомими дітьми; іншій – тій, що посеред голови, не знаходили пояснення. Зрозуміло, що жертва упала, не знати, з якої причини, з моста і, вдарившись спочатку головою об землю, перекинулась на спину й потерпіла хребетну травму, але при падінні двох точок зіткнення із землею не буває.

– Які шанси можна дати цьому випадкові? – спитав директор у головного хірурга.

– Навіть цілого відсотка ні, – відповів сухо хірург. – Велика втрата крові спричинює часті непритомності; не можемо зробити анестезію, бо у крові потерпілого ще зберігається достатня доза алкоголю, а, на лихо, необхідні негайно кілька операцій, яких не маємо звідки знати, чи витримає жертва.

– Жертва зовсім не реагує органами зору, – замітила молода асистентка. – Мабуть, від сильного удару.

– А я покладаюсь на його сильне серце, – глянув директор на головного хірурга, подаючи тому трубку, щоб він переконався в констатованій правоті.

– Так, ви, докторе, маєте рацію надавати потерпілому шансів, хоч би п'ять відсотків, які, справді, завдячуються лише його здоровому серцю. Послухайте, як воно працює, – сказав обнадіяний хірург.

– Вчиніть обезболювальний укол превентивної анестезії.

– Це надто небезпечно. А коли від цього жертва ніколи не пробудиться?!

– Тоді що робитимемо?

– Проводитимем операцію на живому.

– А інше, – поцікавився директор, – вже зроблено?

– Не потрібно... Жертва на їла нічого вже два дні.

– Тоді ж приступайте до операції, у нього ж лічені хвилини...

– Докторе, а що тепер нам робити? – запитала мед-

сестра, стривожена неочікуваною поведінкою жертви, яка жалібно застогнала, пробудившись із непритомності.

– Підкріпіть його легко морфієм.

– Не напружуйтесь, молодий чоловіче! – сказав хірург, коли побачив, що потерпілий стиснув пальці й почав натужуватись, від чого кров бризнула на халат.

– Тільки й щастя, що чує, – замітила сестра.

– Ви слухаєте мене, молодий чоловіче?

Хворий не сказав нічого, лише ствердно кліпнув.

– Так, тоді добре, – підбадьорював потерпілого хірург. – Якби ви знали, які тут дівчата! – спробував він перевірити, чи, часом, той не зреагує зором, а заразом щоб відвести увагу хворого від болю. – Думайте, молодий чоловіче, про ваші юнацькі роки, гадаю, ви їх чудово провели, – натякнув він на бездоганну фізичну конструкцію. – Думаю, що ви були надто ціновані, – сказав, всміхаючись до тілостої асистентки Панорії, яка витирала дбайливо облите холодним потом чоло, – вони, ті роки, не марно пройшли...

2.

В пам'яті закарбувалось назавжди, він не раз і в снах видів переповнений учнями зал, які зараз незрозуміло мовчали, наче дожидаючи чогось страшного. Жору, який донедавна витав думками, раптом охопив холодний страх. Грובהва тиша вжахнула його і всілась на блідому, як стіна, обличчі. На носі визернило непомітне досі,

ластовиння, яскраво вирізnilась на лівій щоці темна родимка. На хвилинку оглух, в очах потемніло і все помішалось, аж поки відчув у грудях тягар і у вухах суцільний дзвін. Нарешті блимнула думка. Він усвідомив, що вже на гачку, й наближається мить «лебединої пісні».

— ...так, то моя провина, а не заслуга, — відступив він на крок. — А якщо подібно судити, то скажіть, будь ласка, чи ваша то заслуга, що ваш батько не класовий ворог? — відчув, що влучив у болюче місце.

— Ні, не моя. Ге-гей! Такі умови були... — усміхнувся й чомусь обірвав мову молодий делегат, ніби второпав, що заплутався у власних міркуваннях; здогадався, що своїми словами заперечує раніше сказане й себе, підтримуючи Жорову справу. Пожаль, що поквапився з відповіддю.

— І не моя вина, що мій батько, як ви кажете, класовий ворог. Значить, не я винен, і не ви, і не весь цей народ, який судить мене зараз, а ті «умови», «становище», що породили класових ворогів. З ними здалося б нам боротися й побороти їх, проклятих!.. «Скажіть, будь ласка, ви батька собі вибирали? Бо в такому разі я винен, що не вибрав і собі за подібним шаблоном», — хотів ще запитати, але стримався від такої зухвалості, і те було на його користь, бо не являлось ані порадою, ані порятунком у ситуації, коли все слід добре обмірковувати. Зараз він мусив завоювати прихильність цієї людини, від якої сподівався спасіння.

– Бо то... батьків людина не вибирає... А ми, бач, судимо синів за батьківськими вчинками. Це те саме, що виставляти віз перед волами, – зробив наче дивне відкриття, бо в голосі відчувались нотки докори, яка хтознакому належала й до кого зверталась... – Так, ані народу свого, ані батьківщини, ані батьків ніколи не вибирають, – з достоїнством зауважив Жора. – Добре! Припустімо, що треба так, як ви думаєте. Але якщо ми знаходимось на порозі нового світу, то чому б нам батьків не судити за синівськими заслугами? Ось, хоч би приділити їм незначний процент знижки за грішки, якщо вони, нещасні, поступили неправильно, осліплені тією спокусою. Тоді, справді, була б діалектика думок і фактів! – трохи почервонів юнак і на носі майже зникло ластовиння, хіба лише темна родимка вирізнялась ще більше на лівій щоці.

Делегат з району не сподівався такого стрімкого повороту справи. Раніше юнак зацікавив його, а тепер навіть сподобався. «Чудова молодь – щось аж піросло в грудях, – проте є крихта гнилого в ній, якась молодеча фальш, щось підроблене, неосіле», Він, справді, не хотів зловживати своєю присутністю на зборах, проте побоявся, що розумною відсіччю юнак зламає їх, а у нього було завдання, тож мусив приступати до діла. Вага й ключ від усієї справи лежали в іншому запитанні:

– Скажіть товаришу, а револьвер, знайдений у домі юнака з певними заслугами, який зараз просить приділити процент знижки батькові за ті ж свої заслуги, про

що нам нагадує? Як можна назвати цю діалектику?! – і він суворо зміряв Жору. Зрозумівши, що загнав юнака на слизьке, на його вустах розцвіла й розпливлася усмішка.

Запитання здивувало, навіть збентежило Жору, він зрозумів, що невідома особа детально донесла делегату про револьвер, бо ж він недавно сам признався про знайдену зброю, проте не уточнив, яку саме, то ж звідки?...

– Якщо в мого батька був револьвер і я про нього не знав, то у такому разі не визнаю його за батька! – випалив несподівано Жора і, здається, зламав не лише збори, а й самого делегата.

– Чому брешеш?! Чому обманюєш збори? – схопився, наче обпечений, Орленюк. – Сам казав, що з карабіном на пасьбу ходив!!

– З обрізом інше діло, а не з револьвером, – огризнувся Жора.

– В тебе був карабін? – запитав здивовано делегат, сподіваючись, що Жора буде заперечувати.

– Був, у той час я ходив з тією притяткою на пасьбу, боронився від злодіїв, а тепер нема.

– А звідки вона у тебе взялася і де поділась! – запитав скрадливим голосом делегат, а присутні потерпали, що зараз Жору забере міліція.

– Після війни не тяжко було на карабіни. Їх було завгодно, як грибів після дощу. А ту пукалку тато вже

давно проміняв у чабанів на бринзу... Ніякого револьвера ні я, ані тато мій не мали!

— Рятуйте, мо! — скрикнув розпачливо Орленюк, звертаючись до класних товаришів, Проданчука і Остапенка, Семена і Палянишиного... — Він сам нам розповідав, як бився з чабанами й грозив їм револьвером! Чистий забіяка, бандит!

Хто міг знати тоді, що Жорові оповідки обернуться бумерангом проти нього. Тепер він не став відбріхуватись, бо ж настільки необміркованим не був. Це мало ще більше ускладнити його становище. Ні, він не заперечував дійсність, а хотів вмотивувати перед зборами те, що сталось у свій час.

— Якщо того дотримуватись, то вже скажи, кому належав той револьвер і прошу не накладати на шию мого тата випадок, про який він нічого не знав. Чому мовчиш? Збори ждуть!

— Ага-а! Мудро запеленгувала гнида паршива! — пронизав Палянишин очима Орленюка. — Це ти пригадуєш собі суботу, коли від Штефурюка могорич пив, кутив і в пічку дув? Якби у тебе було сумління, то здалося б, щоб собі на шию воловід почепив. Як тобі не соромно?! Чи знає організація, на що здатний Орленюк? — не міг утриматись Палянишин від своєї люті. — Якщо ти мене припираєш розказати, як то було, то скажу. Ось як то було. Коли серед тижня намічалась на суботу забава, Орленюк починав полахати й грозити Штефурюкові

карою з боку організації за якісь там грішки. І бідний Штефурюк дорого платив за свій колишній необміркований жест. Втулить пляшку водки й кілька десятків Орленюкові на цигарки і той обіцяє, що постарається «погасити» небезпеку. І так кожного тижня. А тієї суботи, вже коли напмадився, як молода до вінця, і «підкурився» разом з Проданчуком водкою, прийшов до класу й почав курити в пічку. Ми зібрались гуртом і слухали, як Жора розповідав свої давні пригоди. «О-о! – все муркотів чомусь невдоволений Орленюк. – Уже знов стриже теля!... Тоді ж ти йому не вірив. А тепер пригадав? Відповідай! Чого мовчиш? Збори ждуть!»

– А не він казав, що мав револьвер? – провівши великим пальцем лівиці по нижній тонкій губі, пробурмотів невдоволено Орленюк. Жора скосив зором юнака з накрученими баранцями на голові, в якій хлюпався курячий розум. В його очах зі всієї Орленюкової краси залишились хіба зціплені тонкі губи, що склались, наче він збирався грати на гобої.

– Якщо ти все так детально запам'ятав, то скажи, що він не належав йому, – здавалось, Палянишин вивів із тієї гри Орленюка, бо той ледь поворушив губами, наче німий.

Наче у відповідь, у класі почулося полегшене зітхання. Жора не втратив гідності. Його поведінка почала переконувати, що йшлося про наклеп. Кілька старшокласниць, що сиділи у перших рядах, і навіть сам секре-

тар комітету, сидячи за столом, опустили чомусь голову, дехто затулив обличчя долонями. Стало напрочуд тихо. В перших партах хтось схлипував, а з глибини класу почувся придушений плач... «Передніх б'ють, – подумав Жора, – а задні плачуть. Все ясно. Івасикова робота, – прострілилось в думці. – Це він мене очорнив перед організацією, настроїв усіх проти мене, а все ще з села тягнеться... Знаючи, що не піду більше до школи, вони не вжили заходів, а моє раптове рішення примусило їх діяти і, поки докумекались, – справа затягнулася...»

3.

У Жори зародилась крихітка надії. Ледве не підстрибував по вулиці хлопець. «Що це зі мною? Гайную час по вулицях, а в класі урок хімії! – аж дроз зібрала його. Перед очима з'явилась велика, припала хуртовиною голова й строгі очі. «Ти, хлопче, мені гав не лови попід плотами!» – вчувався йому суворий голос викладача хімії – невблаганного з волоцюгами. – Що б я сказав, якби він мене тепер побачив? Треба швиденько до школи, бо в ній «залізна дисципліна», а я, «класовий ворог», зіпсую славу найкращого ліцею гірського міста».

Була перерва. Слідував урок фізкультури. Як навмисне, на коридорі його зустрів викладач хімії. Він нахилив розбурхану бурею голову і вжалив поверх окулярів морозом чіпких очей. Пронизаний холодними лезами, Жора відчув відвертий докір, але на превелике

диво, на цей раз догана обминула його. Аж тоді він пригадав собі, що виключений із школи...

Кидали гранатою в шайбу. Викладач фізкультури видався на цей раз якийсь дратівливий. Глипав на Жору недобрими очима, коли той чекав своєї черги, а хлопець не задумувався над тим. Узяв гранату в мускулясту праву руку і коли вже збирався набрати належного розгону, почув несамопитий вереск, що пролунав над просторим спортивним майданчиком:

– А ти що?! – гаркнув на нього, – Гей ти, з карабіном та з револьвером, у кого збираєшся гранату кидати?!

Рука у хлопця опустилася, наче мертва, щось підцукнуло його під колінами, враз перехотілось йому всього, а натомість відчув невимовну образу. Як на кольках чекав закінчення уроку. Німе озлоблення осідалося не спустошену душу. Дожидав спливу часу й нарешті, вловивши сприятливий момент, непомітно висунувся з поміж класних товаришів, шмигнув у ворота й незадовго опинився на краю гірського міста. Душа забажала відсторонитись од людської товкитні, побрести до самітньої тепер річки, порозкошувати тією насолодою, яку відчував не раз, коли купався влітку.

Сподівання відновити краплю надії, що влилась у його душу й блиснула в кабінеті товариша Арделяну, а потім забликала на уроці гімнастики, тепер цілком згасла на краю річки. Вона розчинювалась і звірювалась, а натомість на сплюндровану душу осідала гнітюча туга.

Жора задивився в прозору воду. Либонь, тільки чиста вода залишилась для нього тепер єдиною насолодою? Вона справді наче відживляла виснажену душу...

Пригадалися зарінчанські пізні осені, коли минали довгі сльоти й наставали вранішні приморозки. Низька густа мряка ліниво стелилась по сріблястій траві, а червоне здуте осіннім вітром листя падало в покриту полиском річку, що протікала через Околице попри старий покинутий літніми співаками лісок, який губився десь далеко-далеко на обрії. Крізь прозорість води в ту пору можна було розрізнити на дні річки опале листя або дрібні камінці. Спокійна Гатнуца хлюпала монотонно, протікаючи, як і саме життя, кудись в невідому сторону, а завмираюча природа тужила за погідними днями. За тією Гатнуцою і за тим лісом, з якими Жора зріс і скуштував всяких пригод, зараз звивалась і тужила його душа.

Вигнавши за звичкою вранці худобу на пашу, поки вона ще не хотіла пасти приморожену траву, він спускався до недалекої річки, щоб назбирати кобенюк для кадила. Назбирає, наповнить його, запалить, а опісля розмахує кадилом, аж зашпори ввійдуть в руки. Нарешті вогонь розгориться і він нагріє зяблі руки й ноги. А вже вертаючи до худоби, задивиться у ту чисту й холодну зеленкувату воду, аж доки не зацікає десь самотня синичка: «Кидай вісь! Кидай вісь!» і не зіб'є його з думок.

І сумне шелестіння червоного листя на самому вершечку черешні, і лопотіння тремтячої тополі, і моно-

тонне хлюпання Гатнуци – все те стелилося сумом на його душу, а йому все ще хотілося, хоч би раз, пережити насолоду дитячих літ і невизначений сум, які кожного разу напливали на нього в цих місцях.

Думки, біль і насолода тримали його прикованого до місця, поки мовчазні доти клепала й дзвінки не давали про себе знати – знак, що пора чвалати до худоби, бо вона починала пасти відталу траву. Сонце піднімалось над густими туманами, що ліниво валували над Гатнуцою, повільно піднімаючись і зникаючи у високості. Тоді приганяли на пашу й інші діти...

4.

Нудьгуючи, бродив пустими луками задуманий і похмурий, як осінній день. Ступав блудними кроками вздовж річки по сірій стежці, аж поки не показався залізний міст. Під ногами блиснули відшліфовані рейки, що бігли далеко вперед, плавно завертаючи наліво і виблискуючи сонячними зайчиками.

Наче для молитви, Жора прикляк на коліна, схилившись над рейками, немов бажав переконатись, чи то правда, що вони паралельні. «Ні-ні, вони лише тут, поблизу мене, паралельні, а віддаляючись, чимраз зближаються. Тому-то й говорять, що вони десь повинні зустрітись», – роздумував він, наче на уроках математики й рисування, про те саме запитання і дійшов висновку, що око дуже часто обманює нас.

Запекло всередині. На чолі й на щоках з'явилися краплі поту, змішуючись із свіжими вуграми. «Не зле було б погасити спрагу, охолодити душу», – подумав Жора й притулив обличчя до блискучої й холодної рейки. Відразу стало приємніше... А тоді раптом холодна рейка задзвеніла, присипляючи хлопця в своїх принадливих обіймах. У вухах і мозку зглотилась незчисленна кількість скрипкових струн, творячи звукове поле, на якому, немовби з іншого світу, перекликались духові інструменти, приваблюючи і підсилюючи співучі струни.

Подвійна радість охопила його. Вирувала фантастична музика, заманюючи в згубну безодню... І в пам'яті зринуло дівча. З прямим носиком і каштановим волоссям, старанно заплетеним в кіснички, що спадали на матову майку, яку відтулювали гострі груденята. Чудове, повне принад створіння недавно, коли він вертався із стадіону, з'явилося несподівано на алеї і вжалило його синіми очима, яких він і досі відчував на собі. «Що з тобою? – засвітила проникливими волошками прямо йому в очі. – Бився?» – погладила по розбитій щоці, ніби в жарт. «Упав, – пробелькотів приголомшений хлопець. – Минеться, – перестав і наче забув, хто він такий і на якому світі живе, весь час злегка торкався збитої щоки, а вона озирнулася чомусь, тоді випнула гострі груденята й засміялась... Росте дівчисько, не знати кому на втіху, – промайнуло Жорі в голові. – Таке собі грайливе бісеня, від якого можна сподіватись всяких несподіванок... Як її

звуть? Не знаю. Ось піду, мабуть, звідси й не знатиму ніколи, як її звуть. Запитав би когось, але засміють. Тьфу, я в такому скрутному становищі, а мені ще й дівчата в голові...» – вжахнувся бідний Жора, щоб, часом, колеги не вгадали його роздуми...

А тепер перед очима з'явилося чомусь знову, як і тоді, оце прекрасне створіння з синіми очима й гострими груденятами, що відстовбурчували матову майку... Вона уже збивається в його дужих обіймах... А потім він пестить ніжно гаряче дівоче тіло і враз щось кинуло їх обидвох у жар і нестяму... Наче на карусельному кріслі, сплетене із тих казкових звуків намисто понесло їх на сьоме небо... Напоївшись щастям із гіркого келиха, він нарешті повернувся на землю, протверезився і стямився, проте рейкове дзижчання викликало нове марення: ніби Проданчук скликав оркестр, який вишикувався для похоронного маршу. Були тут і Орленюк, і Остапенко, і приятний Семен. Недалеко від них вирівнювалась група скорботних дівчат. Все було налагоджено, й траурна процесія рушила.

Попереду у парадній формі статечно ступав Орленюк, дуючи тонкими губами в гобой. Скажено стрибали завиваючі звуки, тужливо відлунюючись у душі інших виконавців. Англійський ріжок припірав цілу групу скрипок, які ледве озивались, придушено схлипуючи, а віолончель владно ревіла, наче й сама не рада своїй грі. Плентались слідом за гобоєм, облудно просуваючись до

кладовища. Десь збивався, наче віддавав богові душу, хриплий бас. Придушено звучали інші інструменти, лише гобой завивав по своїй волі, аж поки не дав про себе знати старий орган, завівши чудодійний танець у ритмі вальса. І знову все повторювалось спочатку. Тужливо вторили, наче не дограли свого. Орленюк і Проданчук виявились справжніми корифеями, що справляли спотворену фугу, нагадуючи поквапного пасажера, який даремно силкується наздогнати мчучого поїзда.

«Кого хоронять? – питає вишикованих дівчат Ілена. – Кому це похоронний марш...?» «Того ліцеїста, що хотів стати архітектором, та його виключили з школи. Ти не знаєш його? Дивно! Ви ж, здається, дружили колись...» Раптом вдарили барабани, і Жор ледве встиг відсторонитись од рейки. Пролетів поїзд. Загуркотіли вагони, просмолені шпали застогнали боляче під рейками й, на решті, стало тихо-тихо...

«На! Уже в дідькових пазурах був! – сплюнув переполоханий Жора. У вухах ще й досі дзижчали рейки. – Чим це було? Часом, не моя власна драма? – запитував себе юнак... – Ні, ні! Це відлуння останньої години учнівського життя. О, прощай, прощай!... Це ж багатель... А-а, так – багатель! Багатель!» – запевняв себе Жора. І справді, йому ще й досі причувалось, начеб кульки, що посилались по долівці: у вухах приглушено розливались дрібненькі звуки фортепіанного тембру.

«Невже ти такий слабкодухий? Налякався життєвого буревію? – наче говорив до нього Іленин голос. – Устань, не будь бабою! Колись я тебе виділа в лісі смільчаком, який ніколи не боявся злодіїв, а тепер?...»

«Зараз ці негідники гірші від злодіїв, – заперечив у душі Жора. – Уміють добре брехати й лукавити, майстерно замишляти один проти одного. Вони ж учені, орудують шапталом. Ось диви, у їхні пазурі попав Штефурюк... Це вони піддали мені ідею лізти під поїзд, вони готові підкласти тобі ганебні речі в пазуху, щоб потім погубити тебе. Як собі думаєш?! Вони тебе зі світу ладні зігнати...»

Навмання крокуючи покрученими вулицями, Жору гризла нез'ясована провина, через яку він стидався самого себе. Не стямився, коли опинився в гуртожитку перед самою кухнею. Звідти пахло свіжоспеченим хлібом, від чого в нього запаморочилась голова й аж засмоктало під грудьми. Збуджений ще там, на краю річки, голод зараз дав про себе знати. І Жора відчув такий гострий напад голоду, що, довго не задумуючись, змішався із учнями, які входили до їдальні, швидко всівся за стіл і взявся до теплого борщу.

Якнись хирлявий хлопчина, що сидів навпроти, побовтався ложкою в мисці і відразу відсунув, косо лупаючи на Жору, коли той підносив ложку смачного борщу до рота, начеб числив йому ковтки. «Напевне, він злобний на мене, що я трощу «пролетарський хліб», – подумав Жора, і йому від цього майже перехотілося

їсти. – Нічого мені робити, лишень забиратись геть звідси, бо ось...»

Хлопчина й справді поглипував заздрісно на Жору, який сьорбав жадібно з миски борщ, нагадуючи і йому, що треба їсти, і тоді знову брався за відсунутий борщ.

5.

Того дня Жора встав удосвіта, інші учні ще досипляли найсолодший сон. Сповнений незрозумілою радістю, яка підігрівала в душі надію, бо, зустрівши вчора заступника директора або «господаря», як ще його називали, той сказав йому: «Завтра чергуватимеш на кухні. Дивись, щоб там порядок був».

Це здивувало юнака, бо від часу виключення з школи й з організації на нього ніхто не звертав ніякої уваги, хіба те, що обминали й вороже лупали на нього злими очима. Здивований, він не сказав нічого, тільки кивнув ствердно головою, подумавши, що справді треба належно справитись з обов'язком. «Що б це означало? – запитував себе, приголомшений дивною несподіванкою. – Напевне, бачать, що я й так дарма тереберю хліб, тому й подумали, щоб хоч чимось був корисний». Але він був ладен на все, лише щоб залишитися в школі.

В ліцеї «господар» викладав біологію, а поза кафедрою завідував шкільним добром. Дбав про вирощування свиней, а сама агротехніка – була його фахом. Постачав для споживання м'ясо і городину, словом, мав ту жилку,

що досить рідко зустрічається в педкадрів. На кухні був строгий з тими, що розношували спільне добро і, щоб запобігти всяким непорядкам, він все старанно контролював. З'явиться тобі, де ти його найменше ждеш і коли зовсім не сподіваєшся, й починає цікавитись усім. Кухарки остерігалися його, як рогатий ладану.

Не сказавши нікому й слова, Жора тихенько висунувся із спальні й почовгав на кухню. Чай уже закипав, і він разом з кухарками пішов на склад за цукром та іншими продуктами. Робив все за вимогами «господаря».

Після сніданку почав краяти великим ножом хліб, як годиться черговому. Старався порізати кожну хлібину на рівних десять скибок, кладучи окремо на великі таці по двадцять для кожного столу. Робота йшла спішно і він заглибився в думки. Пригадалося свято його дня народження, що минув кілька днів тому. До обіду всі учні школи були в кіно, йшла надзвичайна кінокартина «Кронштадт», яка заповонила всіх, після обіду ставили спектакль, присвячений Великому Жовтню, а опісля – танці для учнів. У його пам'яті вимальовувалась картина. Скільки вагався він, чи одягти новий костюм, чи ні? Боявся, щоб часом не вважали це «буржуазними пережитками». В думці відчував неспокій. Була то кепська прикмета? Жора перестав різати хліб і почав легенько натирати собі щоки, як тоді, коли на танцях познайомився з Іриною. «Лихий мене послав запросити Іринку в танець?» – сто колючок дзьобнуло Жору в серце, при-

гадавши йому, як її в рум'янцях обличчя раптом чомусь захмарилося, і вона повернулася до нього спиною... Але не було часу довго задумуватись і він відігнав від себе невтішні думки.

Уже перед самим обідом приходить на кухню Орленюк і чомусь крутиться, буцімто приглядається, чи все в порядку, буцімто перевіряє, як ріже Жора той хліб. Від цього йому стало якось не по собі, і ніж, як навмисне, чомусь зараз не дуже слухається його, а Орленюк вже нишпорить полицями, заглядає в каструлі і нарешті наливає собі в горня залишеного від сніданку чаю, ніби пробує на смак, чи солодкий.

— Чому куски хліба квадратні? — питає тоді нахабно, навмисно посьорбуючи з горняти голосно, аж луна йде.

— Вийди з кухні й тоді буде все гаразд! — огризнувся Жора тремтливим голосом, зраджуючи свій неспокій.

— Іч, який він! — підсмішкується зухвало Орленюк. — Рубати, як належить, не рубає, а пискувати вміє! — бере в Жори ніж і починає хвацько показувати, як треба різати, проте в нього й стільки не виходило.

— Ти що, вдаєш з себе шефа?! — викрикнувся Жора, бо сто чортів ускочило в нього, коли помітив, що в Орленюка, замість десять, вийшло одинадцять скибок, і він засунув останню у кишеню.

— А ти що?! — скрикнув Орленюк, зрозумівши, що Жора застукав його на гарячому. — Класовий ти ворог, а, бач, прийшов тут пролетарський хліб пильнувати?

Жора скипів. Зненацька схопив лівою рукою Орленюка за комір, а правою за матню штанів, аж посуд загримів по кухні й зчинився галас. Збіглися кухарки, вирячились, але Костик не звертав на них уваги й таки поштурхав того до самої дирекції. Даремно пручався Орленюк, бо не міг ніяк вирватись із Жорових рук.

— Товаришу директор, — докладав Костик, — я чергую на кухні, а він прийшов у контроль. Попив чайку і весь час, коли я хліб рубав, робив мені зауваження. Правду кажучи, в мене почали руки трястись від злості й не виходило рівних десять, як належить. Тоді він вихопив у мене ніж і взявся за цю роботу, буцімто показував мені, як належить різати, і так уміло те робив, що в нього виходило по одинадцять скибок, а зайву він сунув до кишені.

— Неправда! — заволав Орленюк. — І чому це він, багачий син, буде тут пролетарський хліб ділити?! Хто його послав на кухню чергувати? — боронився той гучними словами, заганняючи в тупик навіть самого «господаря».

— Хіба неправда? — сунув нахабно Жора Орленюкові руку в кишеню. — Виходить, я брешу? Говори!

Опираючись відчайдушно, Орленюк розмахнувся, дварив Костика по простягнутій до нього руці враз опам'ятався із розпоротою аж до самого коліна холошною штанів.

— А це що? — став перед директором Жора із скибкою хліба. На мить «госнодар» розгубився. Розцінюючи справу,

його ліве око чомусь примружилось, а праве засвітилося недобрим вогнем. «Так, він багатський син, а ти яким правом розкрадаєш «пролетарський хліб»?» – питав наче подумки Орленюка. Йому лестило, що Жора сам боронився і навіть йому став у пригоді, піднісши речовий доказ. Та не квапився «господар» чомусь втручатися. Обачність у нього вже давно виточилася. Ні, він не належав до тих, що, гарячкуючи, легко встрявають у халепу. Хоч не терпів він цього Орленюка за куріння та пияцтво, та тепер мусив дати йому правду.

– Що з тобою, Костик? Я тебе призначив чергувати на кухні, а ти собі взявся штани учням рвати? – говорив він якимось так, що одного ніби картав, а на іншого, таки справді, догана сипалась. Але щоб закрити справу, «господар» вирішив те зробити перед всіма учнями школи...

– Увага! Увага! – виступив директор, коли учні вже кінчали обідати. – Послухайте, діти, що скоїлося!

Всі витріщилися на стоячих поруч директора Костика й Орленюка.

– Я призначив Костика чергувати на кухні, пильнувати за порядком, а він що, гадаєте, вчинив?... Щастя, що перед обідом прийшов Орленюк у контроль, а то... – ніби співчував він потерпілому юнакові, який з'явився перед дівчатами у розірваних штанах. – А знаєте, – зробив паузу директор і лице його стало знущально-насмішкуватим. – Орленюк – шеф, якщо в контроль прийшов. А ми й не знали, тьфу нівроку!... Але ми шефів боїмося й

поважаємо, – говорив улесливо одне, а виходило навпаки. – Пильний хлопчина, нема що й казати, – зиркнув на того й лице його захмарилось. – Попив чайку, цебто спробував на смак, чи він солодкий, чи цукор, часом, не порозношували кухарки, а потім взявся вчити Костика, як він каже, «пролетарський хліб» учням на обід різати. Бо то, бачте, кожну хлібину треба поділити на рівних десять частин. Ділення – вічно актуальна проблема, а тим більш сучасна. Нелегка це справа, – порідшав на словах, наче хотів підкреслити їх вагомість, – а головна ділити на рівних десять... Та й показав йому – ділив «пролетарський хліб» на одинадцятаро, а щоб не поплутати рахунки, то одинадцятку скибку сунув до кишені... От, бачите, що в нього означає бути пильним і захищати «пролетарський хліб»? Це, знаєте, щоб не пропало спільне добро. А цей «негідник» візьми та й не дай. Зчепились вони й, кінець-кінцем, цей забіяка схопив Орленюка й припер у саму дирекцію. А тут йому треба було піднести ще й речові докази. Дивіться й ви – трофеї! – підніс над Орленюковою головою вирвану кишеню й скибку хліба. – Орленюк так боровся за «пролетарський хліб», що вийшов з порваними штанами.

– Ти йди й чергуй далі, – погрозив удавано Жорі, – а я поведу його, – кивнув співчутливо на Орленюка, в якого було страдницьке обличчя й понурі очі. – Поведу його до швачки, щоб зашила, «дрантюхові», штаненята.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1.

Його принесли на носилках в порожню палату більше мертвого, ніж живого. Обвита бинтами, голова скидалась на купу давно закипілого вапна. Там пекли нестерпні болі й розпливались по цілому тілі... «Скільки мені років? – питав себе Жора, – часом, ворожка не мала рацію, коли плела мені небилиці? Та ні. Напевно, все те нісенітниці, – тамуючи, як і на операційному столі болі, він зосереджувався над іншим... – Чи воно правда?» – і змучені думки виривались із тісної комірчини й зринали у давно відгулу бувальщину.

...Прокинувшись у темній спальні ще тоді, коли сонце тільки збиралося народжуватись із позаміської сонної гори, Жора обмірковував свої плани. Того дня він збирався загостити знову до товариша Арделяну. Він вірив у цю людину, хоч і безпідставно, проте тих кілька, почутих від нього ще того тижня, слів підігрівали всі надії, які спонукували створювати уявні плани, настільки ясні й відважні: «Тоді візьмусь за уроки. Треба буде надолу-

жити, поперечитувати все... Тяжко буде з тригонометрією, тут не впораєшся тільки читанням, бо того, чого можна догнати читаючи, – цього я зовсім не боюсь, а там прийдеться попросити Палянишиного. Він не те щоб відмовив, він навіть радий буде, що я звертаюсь до нього по допомогу. Досі моє скрите самолюбство не дозволяло мені виявити деякі мої прогалини, які я тримав у секреті. Але якщо вже пішло на таке, то прийдеться наступити на те самолюбство, бо живуть вони, люди, і без нього. Ще тепер буде як буде, а в канікули піду до нашого викладача математики, він допоможе мені подолати всі труднощі й прогалини, і я, кінець-кінців, мабуть, поступлю на факультет, не відстану од моїх товаришів, стану нарешті архітектором. Хіба не гарно бути архітектором? Ціле життя тільки плани робитиму, будинки й театри. Я збудую найкращий у світі будинок культури».

– Добрий ранок! Вставай! – почувся владний голос педагога, що збив і помішав Жорові думки і плани. Учні позіхали, простягались, зволікали, не хотіли відмовитись од насолоди вранішнього сну. Тільки Жора не ухилився ні від чого. Він давно вже не спить. Його молодую голову вже у цьому віці мучать важкі роздуми. Що йому поробиш, коли світ так потребує?

– Швидко помийтесь, бо вже пізно! – піджвавлював педагог хлопців. – Негайно ступайте на чай і скоренько до школи.

«Треба буде сказати педагогові, що мушу йти до пар-

тії, аби потім не сказали, буцімто я підриваю «залізну дисципліну». Навіть скажу, що мене викликав товариш Арделяну, педагог же зрозуміє».

Чай був солодкий, проте Жорі чомусь не смакував. Від приємних думок і планів, що тільки недавно зринали буйно в його голові, їсти відхотілось. Пару куснів хліба все-таки проковтнув, насилу запив кількома ковтками чаю. І коли виходили з їдальні на просторе подвір'я, він наблизився до педагога й почав:

– Товаришу педагог, у мене справа..., мені до партії потрібно...

– Куди? А-а, до партії. Будь ласка... А підожди-но трошки, у мене, здається, телеграма для тебе. Хвилинку зачекай...

Жора відчув сильний удар по голові, начебто хтось несподівано дронькнув його дрючком по ковіньці і від цього роздався по цілому обійстю пронизливий звук, який вихром розчинив усі вікна, аж ті задеренчали й собі, наче збирались плакати.

– Як ви сказали? Телеграма? – запитав спантеличений юнак.

– Так, телеграма. Підожди лише трохи, хай я хлопців відпроваджу.

Як на їжачих кольках чекав Жора, поки відійдуть учні з гуртожитку. В голові все помішалось, стерлися попередні плани. І ось, нарешті, черговий педагог вибрав із сумки засмальцьовані лубки, між якими були вкладені конверти і карточки, а десь між ними і його загадкова де-

пеша. «Що би то за телеграма?» – питав він себе. У своєму короткому житті йому ще не ставалось таке. Розгорнув папірець і прочитав: «Приїжджай негайно додому. Мати хвора. Василь». Ще раз відчув по голові удар і постійний звук од того злився у гул. Він пополотнів і майже не звалився з ніг.

– Що з тобою? – запитав співчутливим голосом педагог. – Щось неприємне?

Мотнув головою, і лице його раптом захмарилось.

– Мати... – щось заважало в горлі, заступало висловитись. – Мені треба їхати негайно додому. – Грошей у мене на квиток немає. Та є годинник. Я залишив би його комусь, поки віддам гроші.

– Ти розумно подумав, – сказав педагог і Жора второпав, що той згідний допомогти йому, Вони повернулись до спальні і Жора відкрив свою валізку, пошубортався між речами і став чомусь німий, начеб перед вовком стояв...

– Нема, хтось украв його в мене, – розвів руками і його, збаламучений позір зосередився на сучку в підлозі, який так несподівано попав йому на очі. Пусті думки-сироти роїлись в спантеличеній голові, плентались невідомими стежками, загнані, блудили.

– Подожди, чоловіче, здається, тобі можна дати грошей на квиток із школи. Ходи лише хутче, побачимо...

Приміщення вокзалу здавалось Жорі на цей раз темним, як ніч. Сонце збиралось лягати за далекими лу-

гами. Рожеве небо гасло і ніч поступово осідалась на осиротілі, безлисті навколишні ліси. На пустому пероні віяв сухий вітерець, завіваючи неметеним пилом і зрушуючи брудні папери, що піднімались, здуті, до закуренних ще з війни арок.

Паровоз свиснув і погуркотів, пропадаючи в монотонній ночі... Колеса цокали на глухих просмолених шпалах, а думки роїлися у важкій голові, яка весь час клонилась і падала на груди. Десь у мозку мотались клубки; звивались давно наряджені мамою й дбайливо вибілені нитки... Призабулись дівчата, школа, попередні плани, а натомість припливали пусті думи, які весь час звивались у ті клубки. Так, по три докупы пов'язані.

То сталося давно, а здавалось, ніби тільки вчора. Пролетіли непомітно літа, час не повернеш, та Жора запам'ятав назавжди мамині повільні рухи, якими вона намотувала у клубки нитки з вибіленої пряжі, наче сповивала там свої таємні надії... Захворівши і гадаючи, що не буде їй виходу, Христина поскликала дітей, – тільки трьох менших хлопців, бо Василя й Григорія тоді не було вдома. «Маєте тут кожний на сорочку. Поки підростете, бережіть їх, як очі в голові. Вони стануть вашими рятівниками...» І вони стояли, притискаючи до грудей полотно й клубки, дивились оціпенілі на замовклу маму й не знали, що їм робити. На тому застала їх дядина, яка наварила якогось зілля, напоїла матір, і нещастя якось обминуло їх, бо мати видужала...

Страх закрадався до душі, коли Жора пригадував той момент не через те, як тоді все це закінчилось, а більше тому, що на цей раз могло статися гірше. Рятункувався хіба іншою думкою: скільки разів тяжко хворіла, мати завжди казала, що помирає. Цього він і досі не збагне. Нераз ті клубки залишались занедбані й порозкидані по долівці та на ліжку, аж доки мати не підводилась. Тоді збирала їх і прятала у скриню.

Поїзд гуркотів понад гірською річкою й непомітно заколисував згорьованого юнака, який в думках сидів біля печі й перемотував клубки, бо у них були нібито примотані цілющі думи. «Бачиш? А вони, негідники, сказали, ніби мати померла». Так, він сидів біля печі й перемотував спогади про матір... Час від часу усвідомлював, що все те було щасливе привиддя, бо, прокидаючись, знову нило – млоїло під серцем від гіркої дійсності. І він старався забути, відігнати ті думи, зосереджуючись на чомусь іншому.

На наступній станції у вагон увалилась купа жінок, одягнутих у місцеву ношу. В кожної на плечах були сакви, бесіда, що до Б... на молитву їздили. Вагон відразу наповнився, всі місця зайнято, а одна із них не мала де сісти. Гельготали вони всяке, а нарешті якась підказала: «А ти сідай цьому паничеві на коліна», – почув він крізь дрімки, проте не тривожився, що та наважиться на таке, бо йому ж зараз було не до жартів. Та не встиг і подумати, як опинився із смаглявою незнайомкою на

колінах. «На, маєш! Мати в муках, може, зараз богові душу віддає, а йому обніматись забаглося, – не думав зараз над згубленою наукою, а думав тільки про матір; чомусь одне горе заступало інше. – Це непристойно, паничу!» – і Жора схопився обурений, штовхнув незнайомку. Жіноцтво заверещало, наче гайвороння, й купе скоро спорожніло. Лише в противнім кінці вагона, в кутку, стояли солдат-пограничник з дівчиною. Непомітно купе знову наповнилось, кожна жінка сіла на своє місце, а та, що була ним відштовхнута, лишилась на ногах.

Тихо куняли всі.

Різні думки пересипались в його мозку, а коли зовсім виснажили голову й до нього підкрався сон, щось оперіщило його зненацька, та так, що й до гробової дошки не забуде... Прокинувшись у порожньому вагоні, де ще й досі в протилежному кінці сидів солдат-пограничник з дівчиною, Жора почав думати над тим, що йому приснилось. «Що це повинно б означати? – питав здивований себе. – Циганка означало б щастя, а бійка – вістка. Певно, що вістка. Цього я знаю й без сну!» – аж вжахнувся тієї загадкової вісті, що причаєсно дожидала його...

3.

Поїзд вирвався з-поміж засніжених вже гір, шалено мчався зарослим лозою лугом вздовж рідної річки, яка нагадувала йому дитинство. Але задумуватись над цим не став, бо поїзд миттю перелетів через залізний міст і

вже наближався до села. Жора боявся сходити на станції в Зарінку, але вагатись не було коли. Схопив свій куфер у руки і, незважаючи на холод, що збирав його, пішов не озираючись. Весь час потерпав, коли доводилось зустрічатись із якимось чоловіком чи жінкою на дорозі. «Зараз скаже мені, що вже не побачу моєї матері, ой не побачу!» Минав мимо людей, наче побоювався привітатись. Та виходу не було. Вже щось пробелькоче, якщо привітаються, але щоб сам слово сказав або завів бесіду, то й гадки не могло бути. «Не хочуть мені, бідні, рвати передчасно серце. Бачиш? Бувають добрі люди на світі», – скривав скупі сльози, що ось-ось бризне й покотиться по змученім обличчі.

Вже серед самого села зустрівся Жора із Сурмеєм – добрим знайомим, який роками працював продавцем у сільській крамниці, а зараз завідував пунктом по здачі молока. «Отут уже прийдеться скуштувати всього нещастя, – потерпав юнак, – та вже нехай буде...»

– Додому? – питає той, привітавшись. – Добре, що врятувались і вас випустили-таки, – на обличчі була помітна радість, та Жора не міг ніяк збагнути причину. – Я ж казав, що вас звільнять незадовго. Скажіть, будь ласка, як то сталося? Уявіть собі – такий страшний удар! – не знати на що натякав Сурмей, а Жора думав про своє.

– Що йому поробиш? – мовив хлопець якимось відчужено. – Стається.

– Таже читав у газеті цей... як йому, що біля млина?
– затримував Сурмей його, а Жора не міг второпати, про що той говорить. «На! – думав собі, – вже і в газеті появилось повідомлення...»

– Коли розкажете нам, як то було ? – тримався свого Сурмей.

– Якось розкажу... – не вдавався Жора в довгу бесіду, бо не розумів, у чому справа і про що там ідеться. – А скажіть, будь ласка, що нового у наших околицях?

– Нічого особливого... Мама ваша... Коли то? А, таки сьогодні рано принесла молоко до машини.

– А здорова, не хвора?

– Ні, не хвора. Все інше залагодилось... Навіть весела була, мабуть, віщувала про ваш приїзд.

– Пробачте, але я зовсім не розумію, про що ви все говорите, навіть у газеті, кажете, читали?

– Як про що? Таже, каже, що чорне на білому було, як ви, граючи футбол, вдарили смертельно воротаря м'ячем. Ми ж то казали – у вас страшний удар!

Жора не знав, що робити з радості. Тішився, мов дитина, що прокидається з полохливого сну. Приходилось кинутися до Сурмея, обняти й обцілувати по-перше за вістку про маму, що не буда хворою, як він догадувався; а по-друге – за поголоску, яка зовсім не шкодила. «Не знаю, хто що там читав, але ж бо ясно, що в газеті про таке ніколи не напишуть, – не знав він, як пояснити собі все це. – Хіба неможливо? А фальшиву телеграму, бу-

цімто мати моя... ну, хвора, можна надіслати?.. Я був певний, що вже маму в живих не застану. Дивно якось діється між нами! Ось і мати моя здорова, і я «звільнився» з вигаданої тюрми. Просто приходить ся юхкати з радості».

Поволі Жора відживав. Втішні вісті діяли заспокійливо, наче цілюще зілля. Йшов селом поруч з Сурмеєм і не дивувався, що на нього ззираються. Ніс валізку в руках, спритний, натренований, тримався в прекрасній спортивній формі.

Хряпнула здавна відомим рипом хвіртка. На неширокому падвір'ї, бо таким воно здавалось йому зараз, мабуть, тому, що між часом він помітно виріс; на тому подвір'ї, де тупали його босі ноги, стояла згорблена літими й працею жінка. Стояла задумлива, згорнувши руки на животі, задивившись у далечінь, де згасало втомлене сонце, чи, може, молилась за нього, бо здавалось, шептала лише їй відомі слова. Вона була настільки згорьована, що зааніміла в своїй біді, і тепер, освітлена призахідним, уже закривавленим сонцем, здавалася святою мученицею. В промінні вечорових сутінок, бо сонце ось-ось мало сховатись за Зрубами, стояв нерухомий силует. У темних косах, розчесаних на рівний проділ, сріблились сиві волосинки. Біля очей з'явилися виразні тіні зморщок. Ще дві вертикальних лінії позначилися на збідлих щоках та біля куточків вуст. Щось сполохане ховалось у її душі й спонукувало бути обачною

й настороженою. Той ляк позначився, мабуть, навіки на її обличчі.

Стояли непорушно наче вкопані стовпи. І відчувала, як лише мати спроможна те відчувати, що в молодому й сильному синовому тілі звивалась розчавлена душа. Змучений важкими випробуваннями, бо скільки ж докладав він надлюдських зусиль, зніс усіляку кривду, аж доки його не від'їли темні вороги. «Ясна річ, – блиснуло в лабіринтах підсвідомості, – мене пасла одна і та ж сама особа. – Той, хто украв годинник, той надіслав і фальшиву телеграму. А зробив він це тому, щоб у мене не було часу розшукувати, щоб розсіяти й відвернути мою увагу».

Важко сказати, наскільки сильно підігрівала його надія, що зародилась із слів товариша Арделяну. Справа з школою вже майже вияснялась, а тоді треба було негайно відходити додому. Та підлість, та кривда, що сталася з ним і переросла в ненависть, тепер ніби осіла йому на плечі, а, може, на душу – і вони підуть слідом за ним, нипатимуть з ним повсюди. То було перше насильство у його житті, і він вже тоді відчув, що не забуде його, доки й житиме.

Згорьований тяжкими невдачами, зморений круглодобовою подорожжю, він почував себе виснаженим і подоланим. У цей важкий для нього момент єдине, що піддавало йому сили, була жінка з посрібленим волоссям, яку він уявно вже похоронив. Так, вона дуже поста-

ріла. Стояла самотня й німа із застиглим в очах смутком. Та Жора зауважив на мить, що однією з тих прекрасних у скорботі жінок, які щедро живуть і жертвують собою задля дітей, була і його мати – найпрекрасніша з усіх жінок-матерів на світі...

– Не бери собі все те до голови, – розраджував Григорій сина, який помітно спав з лиця й почорнів, наче головня. – Кинь до біса ту школу, як тобі місця там немає! Хіба вже нема іншої? Не видиш, що хтось напосівся на тебе, аж поки зовсім не відгриз? Не хочеш господарем бути, то йди до цеї, що на вчителя. Добре й учителем бути.

– Аби хоч там мене приймили, – вагався Жора.

– Завтра сідаємо на фіру, підем і побачимо, а доти нема чого сумувати.

Погодився Жора покинути ліцей і перейти до педагогічної школи, проте ніхто не міг вгадати, що відбувалося в його душі. Злоба зненацька скипала й притишено осідала в його молодій душі. Щось дошкульне й непростиме мучило його. Від того дня він втратив довір'я до друзів і, здавалось, дожидав моменту, щоб відомстити людям за кривду. Отак гарячкував він у ті дні, коли перевівся до нової школи, але з часом став приборкувати злобу, потахала непомітно ненависть і поволі призабувалося все.

4.

Жора прокинувся самотній у пустій, пропахлій їдкими ліками палаті. Болі наче вгамувались і він знову поринув у роздуми, та вони, зринувши, понеслися буревієм кудись у давні юнацькі роки й присіли спочити над безжурними часами, коли нерозважлива доля не панькалась із ним, та проте молодість легко зносила неприємні моменти. Що йому тоді? Просто дитячі іграшки... «Як то стається-буває? – не приходилось повірити. – Закінчив ліцей, себто педагогічну школу й одне відклав набік». Дожидав початку осені, щоб улаштуватись на короткий час на роботу, бо чомусь нетерпеливилось йому вступити на військову службу.

Пригадався день, коли повертався із школи. Подорожував разом із приятелем, таким же, як і сам, експансивним. Свої шкільні речі він ще тиждень тому передав додому і тепер вертався з голими руками, хіба те, що ніс у чорному футлярі скрипку, з якою, вступивши до педагогічної школи, майже ніколи не розлучався, бо заздалегідь второпав і погодився з тим, що учитель, який не вміє грати на якомусь інструменті, не варт і гнилого яблука. Брили то дорогою, то зеленими луками, сирими й розпашілими, які очікували дзвінкої коси. Часто юнаки зупинялись, сідали на траву й гомоніли про всяке: згадували, жартували й сміялись з пригод останніх

шкільних днів, з якими більше не зустрінутись їм. Про майбутнє не задумувались, наче не хотіли знати, що і як буде...

Аж пополудню, коли сонце не вгавало стелити на землю мліючу спеку, Жора добився додому. Не спочивши навіть, спотілий з дороги, він мусив слухати про домашню чудасію й пожалів, що згаяв час і не прибув хоч на годину раніше. Ото було б з чого глузувати, бо дома сталася смішна пригода.

Якось до Костикової хати загостила циганка-ворожка. Не знати, як то сталося, бо вона зголосилась, – і це було саме найсмішнішим, – стати Григорієві в пригоді, поворожити й відвернути невідоме лихо, яке весь час звисало над його домом і роботою, через що вже довгенько не везло йому в господарстві.

Вона справді задурманила Григорія й Христину, наговоривши, ніби коло їхньої хати щось «нароблено», від чого їм не щастить. А Костик уже був ситий, наче черв'як хріну, всякого лиха; тому ладен був дати будь-що, лише б відігнати від хати лихо.

– Під вашою хатою, ось тут, на вуглі, закопано щось, від чого вам уже роки не ведеться гаразд, – сказала ворожка, пильно заглядаючи у Григорієві очі й прислухаючись до равликової мушлі.

– То що ж мені робити, як запобігти лиху? – питає, наче радиться, господар позіхаючи. – Запалити хату?

– Якись кісточки... Треба їх викопати й віднести за два-

надцятий готар, – відчула циганка, що влучно вдарила по болючім.

– Ану най виджу, – згодився Григорій на будь-що.

Ворожка спосібно всунулась під низький ганок і почала рити ложкою нору, а Григорій доносив їй до рук, що треба.

– Води! – скрикнула циганка таємничим голосом, наче збиралась пожежу гасити, та Григорій чомусь не кинувся за водою, стояв далі, наче не довіряв у ворожчині чудеса. Йому навіть стидно стало, бо як то поважному газді вірити в гадання та ворожіння. Але Христина довго не вагалась, бо до криниці – крок ходи. А ворожка й далі не переставала ритися у землі; лила воду в нору й копала далі.

– Ось вони! – сповістила вона радіючи, бо справді почала відкопувати якісь кісточки, Григорій з Христиною повітрішкувались од дивниці, а циганці тільки того й треба було. – Клоччя! – почулось знову з-під ганку. – Клоччя! – сірників дайте.

Христина побігла на горище по клоччя, а Григорій в комору за гасом. Циганка взяла те клоччя, облила нафтою, запалила все те й запхала в нору.

– На цій норі треба, щоб загинула душа, – сказала вона, даючи зрозуміти, що нечиста сила вимагає жертви. А господар з газдинею вже заганняють курей у курник, ловлять одну – «ту чорненьку, що не хоче нестися», й подають ворожці. І не знати, що вона там на-

коїла курці, бо та лише збила крильми, скрикнула раз і вже по ній.

– Цю курку, – показує ворожка, – треба опівночі понести за дванадцятий готар.

– На, маєш! Ще з дохлою куркою буду носитись по ночах, – не сподобалось Костикові, а Христині ще й стільки.

– Як уже взялись за роботу, то справляйтесь до кінця з нею, – промимрив невдоволений Григорій, проймаючи циганку щілинками синіх очей, на які здавна залягли сум і біль.

– Можу, але тоді мені заплатите за мою муку.

– Та що буду робити? – не було куди крутити Григорієві і вони разом з дружиною знову заганяють курей в курник, ловлять ще одну курку, бо тоді якось не при грошах були (так виссала їх хлоп'яча наука), і знову дають циганці.

– А тепер, – каже циганка вже по всьому, – заплатіть мені за ворожіння, якщо хочете, щоб повезло гаразд.

Пішла Христина до комори й натасувала повну торбу муки. На тому закінчилось ворожіння. Циганка скинула свої зарібки в торбу і зараз же забралась, а Григорій і Христина ще довго дивились німі одне на одного, не знаючи, чи уві сні, чи наяву відганяли лихо від хати. На тому й застав їх Жора.

Григорій і Христина, побачивши, що син прийшов, – нарешті, закінчив ту школу, – почали хреститися і пози-

рати загадково одне на одного, прикидаючи в думці про те, що, ось, недавно циганка лихо відігнала від хати, а їм уже й почало везти. І починають навипередки розказувати про свою радість, аж захлинаються, а син заживіт береться од сміху. Прийшлося їм таки і втретє заганяти «галицю» до курника, бо як на таке, то можна й для себе курку пожертвувати...

5.

«Десь через тиждень чую, що мої класні товариші йдуть до міста брати довідку, щоб поступити на факультет, – хизувався часто Жора. – Я собі теж іду з ними, але не за довідкою, а лише так, щоб погуляти по місті. Приходимо, а там зібралась ціла комісія, до складу якої ввійшли представники партії, інспектор і директор школи. Беруть мої колеги призначення, бачу я, що й мені можна, бо оцінку одержав середню, допускну, то не маю роботи – беру й собі, хоч добре знаю, що даремно, бо тато був ситий моєї школи. Ввечері приходжу додому й кажу про мій задум.

– Нема! Не треба тобі більше ніякої школи, – скочив тато, як попечений, – вона вже мені голову висушила!

– Нікуди не йду, – кажу, – лише мовчіть, – заспокоїв я батька, бо справді пожалів, що він так бідкається й побивається.

А через день-два задумав я організувати бал. Приніс до хати цілу купу паперу й вимальовую чудернацькі

афіші, щоб схожі на друковані, в кімнаті ніде ногою ступити, а слідуючого дня збираюсь раненько в імпресари – розклеювати їх по селу і шукати модного оркестру. Але ще не помився, не поснідав, аж до моєї кімнати ввійде тато і мовчки скошує мене й мої афіші:

– Ти, – каже, – на факультет збираєшся, чи бал тобі в голові?!

– Та бал, як видно. Ви ж не казали – вже як хріну ситі?..

– Ти облиш це, – мабуть, вже наторочила йому мама, – а дивись там, ті екзамени.. – висловився, ніби іспити – те саме, що в дудку дути, а я не справлюсь.

Почувши батька, я у той момент забув про бал. Навіть снідати перехотілось, щастя, що мати намастила мармеладом дві скибочки хліба і втулила в кишеню – побіг до школи вибирати диплом та інші потрібні документи. Бігав за тими паперами й не думав про хліб у кишені, все відкладаючи, сподівався поїсти вже в дорозі, коли вертатиму, бо стидався, щоб хтось не побачив мої «ласощі».

Минав полудень, коли ми з класним товаришем вибирались із міста пішки й, правду кажучи, таки квапились. Думали чи не обидва про те ж саме: вийти з міста й закусити на самоті, але якраз назустріч нам іде циганка.

– Побачиш лишень, яких небилиць намеле зараз, – шепчу на вухо тому, моргнувши, хоч до циганки ще доб-

рий шмат дороги, а самому пригадався випадок, коли циганка «ворожила» татові й мамі.

— Ми не дамося... — підсмішкувався товариш, думаючи, напевне, що нам, ліцеїстам, майбутнім учителям (а може, й студентам) зовсім не личить вірити у ворожіння. Та не помилились ми й на шага.

— Орлики-голубчики, — гукає циганка, наближаючись до нас, — чи не поворожить вам баба? — умовляє нас вже похилого віку жінка, набиваючись гадати нам.

Скриваючи усмішки, підходимо мовчки до ворожки. А вона бере руку, приглядається до долоні, а сковзнувши поглядом по моєму обличчі, каже:

— Будеш ти, синку, жити вісімдесят п'ять років, якщо переживеш тридцять третє літо твого життя, бо тоді над тобою нависне лихо, будеш мати пригоду. Звуть тебе... Що це? — повагалась вона хвиличку. — Ти носиш двояке ім'я. Не ти будеш Юрій? Сповнилось тобі дев'ятнадцять літ... Тепер у твоїй душі осіла неприємність через гроші, які пропали, але тобі не слід про них думати, бо одні загубились навіки — інші прибудуть, аби здоров'я було... Двоїш ти чомусь думками, дорога довга стелиться перед тобою, а ти зажурений, заклопотаний, ой сумуєш... Але після всяких пригод тебе чекає радість... незмірна радість, з якою вертатимешся з довгої дороги...

Товариш стояв непорушно, мов отетерілий, бо добре знав усю мою біографію й тепер навіть трохи чи не позавидував вістці, що окреслювалась після «довгої до-

роги». Кинув я циганці тих кілька леїв, які ще залишились по кишенях, і навіть пожалів, ніби замало, тому й надолужив плату пакуночком з двома намащеними мармеладом скибочками хліба і відступився набік, цікавий почути, в свою чергу, що скаже ворожка колегові, щоб запевнитись у правоті її гадання.

– Сповниться тобі дев'ятнадцять через кілька місяців, а звать тебе Іваном. Маєш кохану дівчину... ну, як її звать? Ось і не скажу, – наче притупились у неї всі чаклунські здібності й, отямлюючись із тієї плутанини, рятувалась банальністю, – бо коли вона була маленькою, мати важила її... Але ти з нею зійдешся, чомусь не в'яжеться між вами стежка... І ти, Іване, не тішишся маминою ласкою змалку ще. Тато твій на державній службі, вони з мачухою таки щиро дбають про тебе... І ти теж з думками про далеку дорогу, де на тебе чекає нелегке випробування, але ось... як і в нього, паде тобі велика радість.

Дарма збирались ми з Іваном кепкувати з циганчиного ворожіння, бо довелось і йому віддати їй гроші й «фруштак» з кишені. Здивовано поглядаючи один на одного, ми пішли далі дорогою і, вже коли помітно віддалились, я питаю його:

– Певне вона підслухала нашу розмову. Чи говорили ми, назвавши свої імена? Справді, ім'я вона могла підслухати ще десь у місті, у неї на те часу вдосталь, але звідки знає про ті пропалі гроші й про те, що в тебе

немає матері? Часом, не радиться з нечистим, бо, до дідька, звідки їй знати, що ми збираємось в дорогу, на факультет?

6.

Всяких вказівок та порад наслухався я від батька. Все беру собі до голови, а злодії, шибайголови, якими кишить на кожному кроці в Бухаресті, не спадають з думки, бо відколи ще в ліцеї мене спіткало нещастя, я ні до кого більше не мав довір'я.

– Бери гроші, – простягає мені батько сто п'ятдесят леїв, – п'ятдесят один на квиток, а решту матимеш для себе, та уважай, аби борзо не протинькати, бо потім звідки інших?

Будь я тоді з теперішнім розумом, не посмів би відправитись з тими грішми не на вступний іспит до факультету, а і в звичайну поїздку до столиці. «На! – думаю собі потерпаючи, – тато справився, як міг, а чи я доведу йому, що вартую його довір'я?» Не було куди крутити, беру куфер і їду, не без побоювань, на екзамен...

Доїхавши вранці в Бухарест, сходжу з поїзда на перон і дивлюся, як теля на нові ворота; нічого не второпаю, що маю робити й куди мені йти. Вирішую йти навмання, куди спрямувався найбільший потік людей. Вийшовши з вокзалу, я вперше в моїм житті побачив трамвай. Став як серед води й дивуюсь: «Дивись, як всі ці люди чомусь квапляться. Кожний у свій бік, наче напам'ять знає, куди

повинен іти і що має робити, а я – навпаки, – нічого не знаю, хіба те, як звуть та ще те, що хочу дістатись до брата у Каса Скинтеї і якого навіть у хвості не болить, що вже п'ятий рік у війську служить».

Зважуючи справи, нарешті починаю протирати очі. Не тому, що спати не спав, а лише так, щоб бути в справі. Позіхнув і здригнувся, побачивши чудо над чудесами. Переді мною – колег, який теж складати іспити приїхав, – такий самий, як і я, сам не знає, на що сподівається. Зраділи ми обидва, надіючись, що разом якось легше буде. Мені так і пригадалися батькові поради: «Відень на язиці, – казав він не раз. Себто як? Я неписьменний до Відня добрався і назад додому вернувся, а ти не зможеш?»

– Котрим трамваєм можна дійти до Каса Скинтеї? – наважився я спитати прохожого.

– Третім, – відповідає притьмом молодяк і квапиться кудись, біжить, начеб повінь наближалась.

– «Третім», – бурмочу, не довіряючи почутому. – А що, коли він – жулик, щось уже надумав і хоче завезти нас хтозна-куди й обібрати, – показую тому на його нещасний потертий чемодан.

Товариш і сам собі взяв уже до голови, бо чоло його раптом чомусь зморщилось, лице пожовтіло, а очі захмарились. Мовчки ступаємо крок-два й знову починаємо:

– Не знаєте, котрим трамваєм можна добратись до Каса Скинтеї?

— Четвертим, — каже той, а сам біжить кудись, як і перший, наче від пожежі втікає.

— А видиш, — кажу, мало не сплеснувши в долоні, — хіба не вгадав я, що один з них бреше? Бачиш? Напевне хоче нас обдурити, — загнав я цілковито товариша в тупик, бо він уже сам не свій, геть пополотнів. Стали на цей раз обидва й думаємо.

— Скажіть, будь ласка, котрим трамваєм можна добратись до Каса Скинтеї? — питаю нарешті бабусю.

Ця, видно, вже не квапилась, бо пристанула й пильно зміряла нас, наче хотіла налюбуватись нами, і, мабуть, вгадала, що ми з далекої провінції (воно й не важко було впізнати), справжні собі мужики, а не те, що вступний іспит прийшли складати, й каже:

— Третім, синку, або четвертим, котрим хочеш.

— Видиш? — скуйовдив я тому чуприну. — Коли не вмієш питати, то не берись! — сказав докірливо, буцімто він досі питав.

Допитались ми, де трамвайна зупинка і з радістю чекаємо. Я чомусь відчував певну перевагу перед товаришем, начебто віжки у мене в руках. Але, на жаль, не довго витримав мій пихатий настрій, бо, сідаючи в трамвай, завіси мого порепаного куфера зірвались, і я опинився всередині зі всім моїм порозкиданим дрантям: сорочки, труси, рушник, рочавлені помідори, розсипана бринза, розбитий слоїк, з якого потекло по моїх зошитах та книжках черешневе варення. Хапаю рушник і швидко

витираю обляпані варенням книжки, аж у роті стало несподівано гірко. Нема що робити, та й часу не було довго задумуватись: знімаю ремінь від штанів, швидко згортаю весь мотлох, кладу на місце відбиту кришку і в'яжу докупі паском, бо скоро треба висідати.

Допитались ми у якихось солдатів про Михайла й дізнались, що брат справді там служить, але нині неділя, і він пішов у місто, мабуть, до родича, куди пізніше мав повести нас і де ми мали замешкати до того часу, поки знайдемо собі місце десь в гуртожитку чи деінде. «Йому надто добре ведеться тут, – думав я з досадою, пошкрібуючи тім'я. – Весь ключ од моєї справи пропав... Ось, чому він уже п'ятий рік у війську служить».

– Що нам робити? – питаю товариша.

– Що ж, їдьмо назад на вокзал, – радить він і я швидко погоджуюсь. Беру свою валізку під пахву, і ми повертаємось, звідки прийшли.

Довезлись, знову стали й гадаємо. Коли-не-коли наважуємось питати прохожих, де знаходиться факультет і котрим трамваєм можна добратись туди, проте не відважуємось зрушити з місця, наче сподіваємось чудодійної поради, яка повинна впасти нам із неба... І що ви собі гадаєте? Наше сподівання сповнилось, бо незабаром я запримітив ще одного колегу, який теж прибув складати вступні іспити, але приїхав раніше від нас.

– Що з вами, мо? – питає той сміючись, второпавши, мабуть, нашу турботу.

— Чекаємо зустрітись із знайомим, — відповідає мій товариш, бо я був дуже зосереджений над моїм нездалим куфером.

— Йолопи остатні! — сміється той, а далі регоче, аж до землі хилиться. — Невже ви могли собі уявити, що в Бухаресті стрінеш на вулиці знайомого? — стукнув той пальцем по голові колега.

— Не уявляли, а думали, і ось зустріли тебе, — вдоволено мовив я.

— Мов, йолопи патентовані! Це випадок. Один на тисячу... — аж захлинався той від сміху.

— Якраз на такий випадок ми й сподівались, — напередки, чи не в один голос кинулися ми. — Гадаєш, ми не знали, що хтось мусить з'явитися?

Ще довго кепкував він над нами, але кінець-кінців відпровадив нас до самого факультету... Ввійшли ми в хол, а там порожньо, одинокий сторож стоїть, витріщився на нас, побачивши таких розтелепаних, нездалих та шанталавих на вигляд.

— Ми прийшли складати вступні іспити, — пробуємо всяко пояснити йому, буцімто від нього залежав наш успіх, начеб він сам декан.

— А коли додому вертаєтесь? — питає на глум. — Видів я не таких, як ви. Лише прийдуть і незабаром підуть.

Ми потерпали, та не відповідали на те нічого. Упросили, щоб він нам валізки прийняв до будки, аби не волочитись з багажем по місті, поки пристосуємось і

роздивимось. Той згодився, і ми, втішні, велетіли з факультету й пішли шукати відоме всім озеро «Чішміджіу», думаючи скрито: «Будьщо-будь, а поки що, хай хоч справжнє озеро побачу, бо скажуть, – дарма в Бухаресті був, якщо «Чішміджіу» не бачив...»

Не думали ми про ночівлю. Покатались на човні, попили газованої води, аж у череві забурчало, а там, диви, уже й смеркати почало. Куди нам? Ідемо на вокзал, чули ми, що там можна поспати в чекальному залі. Прийшли, а там народу – ніде голку впустити. Проби-ваємось у натовпі, заздро поглядаючи на сплячих пасажирів, сподіваємось на місце, хоч би й на цементній долівці. Мучить нестерпно духота, приходитьсья звалитись з ніг... Зчинилась метушня, галас, штовханина – прибув чи відходив поїзд. Та нам цікаве було зараз місце, а не поїзд. Проштовхались нарешті, замітивши вільне місце, посідали й куняємо. Мабуть, задрімали б й таки солодко поспали б, та незадовго пробудив нас вереск: невідомому пасажирові хтось стягнув прямо з ніг черевики. Пропав сон, а на його місце вгніздився страх. «Не казав мені тато? Ось, уже з'явилися жулики...» – думаю, то ляскаючись, то риючись по кишенях. Та не знаходжу ніякого виходу. Батько ж казав мені, що до родича можна добратись 26 чи 27 трамваєм, і вже шарпаю товариша за рукав, допитуємось, де знаходиться потрібна нам зупинка. Дійшли до кінця лінії, питаємо міліціонера про таку й таку особу (не

дарма ж лейтенантом у міліції служив, а батько ще казав, що всі вуйка знають), та, на наше нещастя, натрапили ми на якогось новачка, який не знав мого родича. Дарма ми зраділи передчасно, навіть уявляли собі м'яке ліжко, бо треба було швидко вертатись, звідки прибули, – назабаром трамваї перестануть курсувати.

Куди нам? Назад на вокзал. Сіли на трамвай, – перший, який нам попався, й їдемо. Та, видно, в нічній темноті ми переплутали зупинку для пересадки, бо опинилися саме на другому кінці 18-го трамваю: з'явилась перед очима широка площа, інтенсивний вуличний рух тривав до півночі, й нам ніяк не розібратися, бо куди ми намірялись ступити, – нам перегороджували дорогу то автобуси, то легкові машини. Бігали ми то туди, то сюди, як псярники, і якби були провели кінозйомку з нами, то наші марафони, напевне, мали стати небиякими суперниками кінокартин з акторами світової слави Станом і Браном або Штепселом і Тарапунькою.

Відмовилися ми йти на вокзал, подумали назад у «Чішміджіу» дістатися, бо дізнались, що знаходиться набагато ближче, ніж собі уявляли. Довго блукали й таки допитались до парку, де намірялись поспати трішки на лаві або в кущах. Так і полягали, переплівши ноги один під другим, щоб земля не протягнула. Задрімали... Прокинулись, я мацаю ноги і, справді, сам собі не вірю, що вони мої. Геть затерпли від нічної прохолоди. Не було

що робити, протираємо мертві ноги, збираємось і йдемо серед ночі шукати факультет.

І куди не йшли – всюди будинки здавались нам надто високими. Справді, ніколи доти і опісля теж мені не доводилось надивитися стільки на височенні бухарестські будинки, що нагадували про чужані американські «хмарочоси».

В нічному мандруванні ми знову опинилися на якійсь площі. Посідали під старим пам'ятником і відпочиваємо... Десь через годину почувся дивний гул, і невдовзі зашуміло по всьому місті. Тоді ми й догадалися, що вже почали курсувати трамваї й наближається ранок. Куди нам тепер? Хіба знову на вокзал, бо знали, що звідтіля 24-им трамваєм можна дійти до Університету...

Довго розказувати б про пригоди під час вступних екзаменів, та головне те, що на цей раз ворожчине гадання сповнилось – ми таки поступили на факультет і відтоді щоранку, коли приходили на лекції, ніколи не пропускали нагоду привітатись із сторожем, який колись глумливо спитав нас, коли вертатимем назад додому, хотілось нагадати йому, що ми не такі, як він собі думав. З часом ми справді стали відважнішими, наша студентська група виявилась одною з найкращих. Правда, не завдяки моїм заслугам добилася вона тієї слави, бо я щоденно займався спортом, іноді – культурною діяльністю, і весь час очікував, щоб мене виключили з факультету...

Марними виявились мої підозріння, бо нічого лихого не сталося зі мною, і мені вдалося-таки закінчити перший рік. Успіх все більше підігрівав мою душу, від радощів я настільки згордів, що й гирлигою не досягнеш мого носа. Настали канікули. Почав я на бал ходити й займатись спортом, головню футболом – улюбленою грою. Якраз того літа в селі зорганізовано хорошу команду. Забави пожирали більшість вільного часу: до полудня я читав і управлявся на інструменті, після обіду – художня самодіяльність і тренування... Мати, бувало, турбується мною, щоб, часом, не спіткало мене якесь нещастя, і коли я приходив з балу чи матчу, – так як тепер бачу – зі схрещеними на грудях руками, задумана, зажурена, наче Матінка Христова, стоїть похнюплена перед хатою і виглядає мене. А я пересплю ніч-дві і знову кудись збираюся, тоді вона знову спохмурніє й питає: «Наколи тебе, синку, сподіватись?»

На все життя запам'яталось мені те щасливе й безжурне літо: ходив на бал у близькі й далекі села. Всюди приятелі – хлопці й дівчата. В кожному селі знайомився з дівчиною і незабаром назбиралось їх у мене чимало – всі гарні й приязні... Непогано везло мені, аж поки надійшов храм у нашім селі. «Що тут робити? – морщу чоло і чухаюсь у тім'я, бо догадуюсь, що на бал зійдеться багато їх, а зіпсувати я нічого не хотів. – Треба зробити так, щоб і коза ціла, і вовк не голоден».

Як і сподівався, всі знайомі дівчата прийшли на бал, а я гордувати чомусь не схотів. Непомітно, смішком-жартком беру й танцюю з кожною по танцю, буцімто – ввічливий, як годиться, і не заводжу з ними ніяких розмов, бо не хочу викритись перед іншими. Отак мені й удалось зберегти добрий настрій до самої опівночі, а в перерву удав, що напився, і зник десь поза сценою, ніби спати вклався, а перед ранком продрюхався й знову почав, за рядочком, з усіма дотанцьовувати бал.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1.

Минав третій день, відколи хворий не бачив білого світу. За цей час у нього виробилась заразлива звичка: вловлювати найменші порухи й звуки не лише слухом, а й всіма фібрами душі. Тому насторожувався до краю, бажаючи дізнатись щось конкретне про свій майже неминучий кінець. «Навіщо ці люди в білих халатах мучаться зі мною? – чи не всоте запитував себе, переконаний, що йому виходу немає. – І коли настане той момент?...» – цікавився саме тому, що про його ситуацію чи шанси ніхто йому і слова не сказав. І спричинений переконанням біль, що йому залишилось дуже мало часу, пробудив у цьому короткому межичассі жагуче бажання пережити ще раз найбільш напружені уривки свого життя...

Хтось відчинив повільно до палати двері й почулись легкі стримані кроки, що наближались до його металевого ліжка. На табуретці між дрібними речами, що їх

знайшли у жертви нещасного випадку, зацокали маленькі пляшечки. Почувся приглушений скрегіт пилючки по склу й вирізнівся короткий сплеск, наче від пробитого пухирця. Щось сьорбнуло, мов вуж коли ото в цирку молоко ссе із миски. Бризнув шприц, покапало по підлозі, а вже тоді знайомі руки злегка взяли хворого й повернули долілиць. Запахло медичним спиртом, повіяло ледь чутно холодом від промоченої в спирті марлі, якою хтось потер його кілька разів нижче попереку. «Отепер, – подумав лежачий, – тепер слідує раптовий стук пальцем у м'язи, а потім укол». Та марно дожидав, він не відчув уколу, бо той миттєвий, неначе у сні, стукіт пальця нагадав йому знайому особу й відвернув увагу... Середнього зросту дівчина з великими очима, з білим обличчям, чорним волоссям, яке розпливалось по гладкій шкірі гарно округленої шиї, сидячи на білій табуретці. Медсестра читала чи перелистовувала то книжку, то якісь записки, час від часу поглипуючи на хворого, який після кожних двадцяти хвилин починав марити: коли не благав когось, то сварився... медсестра догадувалась, що «співрозмовником» повинна бути кохана дівчина, яка вкарбувалась назавжди в пам'яті і душі, ніяк не полишаючи хворого спокійно заснути після настільки трудної операції. «І хто вона, оця упертюха, що не дає йому віддиху? – блиснув у ній крихітний паросток злоби. Уявляючи собі дівчину, з якою хворий сперечається під час тривалих марень, вона подумала, що її злоба

близька до зависті, яка завжди зароджується в жінок, коли ідеться про суперниць. – Як шкода, що пільма заступила йому зір! Але він видужає й побачить, на чому світ стоїть...»

Напіввідкрились двері й хтось шепнув:

– Пильнуйте, Панорію, щоб хворий не рухався протягом кількох годин, бо інакше назавжди залишиться з болями. Постарайтесь його приспати, зробіть ін'єкцію, або...

Медсестра озирнулась на щойно оперованого, в якого поволі падали й злипалися вічка. Вона знала, що незабаром він почне борсатися, мовби від корчів, а потім упаде в глибоке марення, і знову почнуться невиразні бурмотливі сварки й благання...

На недалекій від ліжка тумбочці лежали документи, портсигарет, дрібняки, ключі тощо.

– Це хто на фотокартці? – запитала для годиться дівчина, щоб потерпілий не заснув і в такий спосіб уникнув марення.

– Наречена, – видавив той.

– Ви, напевне, холостяк. – Де ж ваша дружина?

– Нема.

– А була?

– ... – схвально кивнув губами.

– А де вона тепер?

– Довго б розказувати... Таке воно життя. Нічого не поробиш, раз так присуджено...

– Це було б на вашу користь. Ніж викручувати головою і пошкодити собі, то вже краще повернутись в літа молодії.

2.

Станція пульсувала своїм нескінченним життям. Сюди-туди сотались по довгій платформі поквапні по-статі. Одні поспішали, проштовхуючись і не озираючись, із набитими в руках сумками, інші, завантажені валі-зами, човгали стертими підошвами, рідко стукали но-вими підборами пасажери з важкими чемоданами; хіба лише ті, що таскали звитий в клунки мотлох, ті, здава-лось, чомусь не квапились. З кінця в кінець, – і весь перон скидався на величезний мурашник.

Жора стояв біля запрудженого людом кіоску й спо-кійно цмулив холодне пиво.

Допиваючи маленькими ковтками холодне пиво, він поглипував на вокзальний годинник, що звисав над по-квапними пасажирами й коротав настільки дорогий йому час. В грудях, не знати чому, почали тиснути. Здава-лось, він знаходиться між двома магнітними полями: з одного боку хотілось би полетіти до рідного дому й спо-вістити своїх втішною новиною, а з іншого – невідома сила не полишала розлучитись з милими місцями. В ту мить паровоз чахнув і, захлинувшись, випустив клубок сірої пари, допомігши юнакові відкинути вагання, бо Жора раптом схопив старий куфер і хвацько стрибнув

на залізні приступки, опинившись у майже порожнім тамбурі. Незчувся, як паровоз, вискнувши, рушив із місця. Відчайно глянув Жора крізь нечисте вікно, усвідомивши те, чого так сильно не бажав: весь наймиліший йому світ котився в протилежний бік...

Жора влаштувався в купе другого класу. Поїзд мчав на північ, і лише після кількох проминулих станцій він відчув сільську прохолоду, яка нагадувала йому рідну домівку.

Він розлігся на сидінні й, заплющивши очі, хотів заснути, проте сон чомусь не брав.

Перед очима постійно з'являлись картини пролетілих років, хоч йому не хотілось навіть подумки повертатися до минулого. Він відганяв з-перед очей ті зворушливі картини, а натомість до нього навідувались настирливі спогади. І Жора незчувся у думках хворобливого марення...

– Розкажуйте, – позбавила його Панорія муки.

– Повернувся я у рідне село з намірами працювати для дітей моїх односельчан, – і чомусь на хвиличку замовк, бо скільки разів згадував Зарінок, щоразу відчував, як стискалося серце. Чомусь знову і знову повертався до своїх сумних і не до кінця зрозумілих спогадів. – У цей саме час познайомився з моєю майбутньою дружиною – Оксаною. Поєднала нас, здається, однакова доля, бо ми були скривджені нею. Пощебетали до самої осені й вирішили одружитись. Та цьому противилась Ок-

санина мати, яка з часом призвичаїлась до низьких уклонів багатьох залицяльників, які добивались здобути мамину ласку, а заразом і руку її дочки. Але ми з Оксаною домовились і вирішили відгуляти невеличке весілля, та, почувши про весілля у різдвяний піст, мати моя лише опустила на коліна руки й сказала:

– Якщо ти, мо, синку, робиш весілля в піст, тоді я йду собі геть із дому!

– Готуйтеся, мамо, до свята – дня мого народження. Зрештою, чим я провинився, що ви мене народили у різдвяний піст?

Не маючи що робити, мати почала готуватись до свята... Днів два перед моїм днем народження ми пішли з Оксаною на храм до її вуйка, який мешкав у третьому селі. Нам добре повелося у вуйка. Він схвалив наше рішення, і я, зраділий, трохи перегнув коня, – на другий день від випивки боліла голова і було лихо. Але незважаючи на це, ми сіли на віз і поїхали: Оксана – до кравчині приміряти весільне плаття, а я поквапився додому, бо там роботи достобіса, і вся вона чекала лише моїх рук. Тому-то при розлуці я умовляв Оксану не забарюватись довго й вернутися першим автобусом, уточнюючи й те, що не зможу зустрінути її на вокзалі, наколи вона не прибуде автобусом і буде змушена вернутися поїздом. Я прохав її не затримуватись, бо за короткий час нашого знайомства закріпив за нею нахил до спізнень. Так ми й розійшлися кожне у свій бік.

Коли я прибув додому, щось незвичне відразу кинулось мені у вічі, бо відчинити ворота й розпрягти коня не вийшов, як звичайно, тато, а зажурена мати. Стиснулось моє серце, коли ввійшов до хати й побачив, що жінки пораються біля плити, а тато лежить на ліжку, наче у свято. Потім мені сказали, що батько переносив якісь колоди, і від того, видно, надірвався. Наскільки небезпечна та хвороба я не мав звідки знати, тому швидко взявся за свою роботу. «Чогось не везе, – тенькнуло в грудях, – якісь гріхи чи прокльони заступають мені щастя!» – повагався в тривозі. Та сумніви мої не тривали довго, під вечір прийшов брат Михайло. На другій половині хати голосно перемовлялось кілька гостей, а брат, видно, встиг хильнути чарку-дві, бо, побачивши тата простягнутого на ліжку, спробував пустити дотеп:

- Ану, посуньтесь трохи! – стусонув легко в жарт.
- Ой! – пролунало на всю хату, аж гості засторопіли.
- Що з тобою, збожеволів?! – загукали жінки на брата.
- Не видиш – хворий?
- А звідки мені знати, що сталося? Я гадав, що лише так, знічев'я, простягнувся.

Хоч було до чого братись, мені увірвалась охота до всього. І лише тоді усвідомив я, що з батьком не до жарту...

– Ти не сумуй, не побивайся, – покликав мене тато й став розраджувати. – Мене ніщо не болить, тільки, до холери, встати не можу.

«У нас завжди стається не так, як в людей, – пригадав я чомусь брата Дмитра. – Вже був один, що хизувався двома серцями й через три дні капнув, як би його й не було на світі, – помахував головою, мов очманілий, подумки докоряючи батькові. – У нас лише мати постійно хворіє, але жити живе. Вона у нас найвитриваліша, на ній тримається все, але наколи вона, не дай господи, сконає, то – кришка...»

Оксанине спізнення непокоїло мене і вкрай дратувало. «Знову не так, як в людей! – ятрилась безпорадно моя розчавлена душа. Нема спочатку – не буде й до кінця, – пророкувала вона на лихо. Якесь прокляття зви-сає над моєю головою. Часом, не мати? Мабуть, тоді я согрішив... Та вона мусить прийти, мусить, – дарма огор-тав мене на хвилю німий спокій, відсуваючи той ви-падок і всякі припущення, бо почувався я чомусь винуватий і заплутаний. Про це знали хіба ми двоє... На-віщо було мені загрузати передчасно в настільки ризи-ковану справу, противитись волі її матері, коли мене й голова не боліла, бо ж дівчат було на вибір? Хіба не можна бело почекати ще й добре зважити?»

Гості були в хаті, столи стояли завалені пляшками та ласощами, лише на обличчях хатніх прочитувалась за-мовчана докора. Мабуть, гості догадувались про при-чину зволікання, бо ніхто не згадав про наречену ні словом. Зрештою, справді, було незручно цікавитись, проте в їхніх скупих усмішках читались здивування й

турбота: «Що сталося? Де наречена? Чи посварились? Хто-зна, що сталося там, на храму!» – мабуть, прикидали в думці, а може, навіть засуджували мене... Хіба тільки мати могла наважитись. Вона, нарешті, відкликала мене набік і пошепки запитала:

– Що могло статися, що Оксана ще не прийшла?

– Подалась додому... – гаркнув я сердито, махнувши невизначено рукою й пішов з-перед мами, уникаючи стрітись з її зволоженими очима.

Та час минав. Вже була пора, гості засіли за стіл. Після кількох побажань, пов'язаних із днем мого народження (бо, на втіху матері, про весілля замовчалось), вони заспівали «Многая літа» й піднесли подарунок. Мабуть, їхні усмішки справді виражали радість свята, вони бажали розрадити мене, напевне не хотіли рвати мені серця в день народження, проте я бачив у їхній щирості лише глум: «Вдавав ти надто мудрого, але на цей раз, видно, дав на свого». «Якого там мудрого? Була у мене дівчина й раніше, ніж пізнатися з Оксаною, хіба забули, що на балах я ніколи не гордував? Ви хотіли б, щоб я відцурався Оксани?» – подумки сварився і сам не знав із ким. І як гризе червоточина старе дерево, так точило щось мою душу. Точила мене туга, в'янув я тілом і болів серцем, та поради не знаходив.

Як завжди, чарка і на цей раз стала чудодійним розрадником. Я хильнув кілька гранчаків добрячої слив'янки, бо ж надбав її вдосталь і в магазині, і привезеної

залізничниками із знатних винокурних зон, і щойно звареної в сусідньому селі, а мамі весь час наказував: «Майте гадку, мамо, скільки готуєте тих страв, щоб не довелося, часом, скуштувати тієї «приємності», що не стало». І щира мати справилась належно, і святкував я свій день народження чи не вперше порядно, тим більш, що вже закінчив факультет, влаштувався на службі й справляв ту забаву на свої кошти.

Інколи те, чого не зумієш ніколи, якраз здійснюється при чарці. При ній відкриваються найбільш замкнуті душі, розв'язуються язики, виявляються щирі й благородні наміри. І тоді, коли розпалені гості малися в роботі – одні біля чарки та співу, інші в запальних танцях, до мене підійшов з чаркою наш шкільний директор Іван Гашіцин – людина рідкісної вдачі, ініціативи й доброти. Поздоровивши мене з святом, ми цокнулись, а він чомусь не церемонився довго і вже приступив до зародженої думки, яка, здається, здавна визрівала у його намірах і тепер мала випурхнути на білий світ.

– Що ви сказали б, якби зібрати наших учителів (вони ж у нас всі були молоді, хіба єдиний він трохи старший) і навчили їх грати на інструментах? Було б на що подивитись, – відмолоджував Гашіцин на яких двадцяти років. І досі в нім не пригасали бажання й молодецькі почуття юнацьких літ, він виявився між нами тим, що сам горить і інших уміє запалювати. В його трохи затулених ще й досі темним і неслухняним чубом очах випроміню-

валась радість, наче в них заіскрився кінчик давнього стрімкого бажання.

Він наче ступив мені на болюче, його задуми зближувались, а місцями зовсім зливалися з моїми, бо ж не раз і в моїй уяві іскрились подібні бажання, та вони скоро вивітрювались з голови.

— Що ж ви, товаришу директор, задумали? Для цього потрібні гроші. Звідки взяти інструменти? Ви вірите в те, що я це зумію? Справа ж серйозна й важка.

— Я вірю у ваші сили й здібності... Припустім, що інструменти у вас будуть і вам доведеться потурбуватись тільки нотами, піснями, одним словом — навчанням.

— Були б інструменти, тоді можна б думати й над «школою», — не виказали ми до кінця наші наміри, але залишились вони у нас на прикметі...

Загулялись гості, між ними й я повеселішав. Призабулись думки про надірваного батька, забув про Оксану, бо забава затягнулась за північ... Отак ми відгуляли «весілля» без нареченої.

— А що сталося з Оксаною? — поцікавилась схвильована Панорія. — Ви ж були разом на храму...

— Перед обідом ми розійшлися. Вона зовсім не противилась, мова була, що йде до кравчихи вибрати святкову сукню. Хто знав, що вона мала на меті в день мого народження піднести мені несподіванку й для цього хотіла бути на самоті, бо інакше сюрприз втрачав належний ефект, тим більш, що вона хотіла бути на щабель

вище від моїх колег. Для цього Оксана, не скажу коли (чи перед тим, чи того ж таки дня), замовила два торти й купила модну блузку. Коли прийшла додому з цими речами, її мати витріщилась від несподіванки на неї й між ними спалахнула довга суперечка, яка затягнулась, аж поки вона не спізнилась на останній автобус.

Не знаю, що ще там було, здається, й вона у чомусь провинилась, мабуть, через мамин лемент і сама почала двоїти. Досить того, що я не про все знаю, але щось нечисте там намішалось. Й крутилась-вертілась вона по-своїй звичці, аж поки не спізнилась і на вечірній поїзд. А тут уже посутеніло. Куди було їй самій у ту пору? Думала-гадала й подалась до близького родича й разом з ним поквапились шукати попутньої машини, але прибули з Зарінок поїздом аж опівночі. Збудили якогось господаря, який мешкав біля станції, й той привіз їх уже коли забава скінчилася й гості встигли розійтись. Я спав на другій половині хати, бо рано треба було йти до школи.

Подвір'я й хата нагадували щойно погашену пожежу. Лише на кухні ще світилося, і задубілі од холоду Оксана з двоюрідним братом увійшли до великої хати й раптом остовпіли, приголомшені опустілим од людей приміщенням, в якому столи ще й досі стояли завалені рештками страви. Вжахнулась Оксана, прочитавши на моїм обличчі невигойний смуток, і враз усвідомила свою неправну помилку, бо ж я лежав, мов непритомний, у ліжку,

від чого їй здалося, що наше подружжя закінчилося раніше, ніж воно у нас почалося, чи мало починатись.

Відвернувши од мене обличчя, наче остерігалась мене, Оксана враз схопила його між долоні й, здригаючи плечима, вибухнула в придушеному схлипі, а я, сторопілий, лежав далі непорушно, неначе колода...

Вранці я лишив Оксану й її двоюрідного брата у хаті з ріднею й сусідами і пішов до школи. На моє щастя, туди прийшли лікар і медсестра в контроль, і я скоромовкою виклав їм ситуацію з батьком. Лікарка сказала, що в неї є при собі потрібні медикаменти, та, на жаль, не має шприца. Я не знав, як дочекатись моменту і, відтримавши дві години й позичивши велосипед, подався до медкабінету по ящик з інструментами. Летів туди й назад. Коли прибув із коробкою та шприцом, хата була переповнена новими гостями. Та зараз мене обходила тільки лікарка. Проварюючи разом із медсестрою інструменти, я доти постарався угостити їх чаркою. Налагодивши шприц і зробивши батькові укол, вона й каже:

– Вставайте, дядьку, не робіться хворим! – буцімто тато безпричинно валяється в ліжку.

– Як вставати, коли від вчорашньої днини не можу поперек розправити? – бідкався батько, не довіряючи ні в які чудеса.

– Вставайте, раз вам сказано! – знала лікарка, що говорить і чого слід сподіватись, бо тато, припіднявшись

спочатку несміливо, враз встав на ноги й почав хреститись. Всі розсміялись, а брат Михайло аж реготав.

«Мов чарівництво якесь! – догадувався після всього я. – Бо у мій день народження мені зовсім не везло: і батько несподівано захворів, і похитнулось наше подружжя таки в перший день. Але зараз все стало на місце – тато видужав, як рукою зняло, а Оксана стояла між гостями, мов краля, виряджена й зачесана, вся аж світилася, вбрана по-весільному в білу сукню з ледь помітними синіми квіточками по білому полю, на якій з лівого боку вирізнявалась троянда з вишуканої матерії».

І тільки тоді для мене почалась справжня забава, бо мати наготувала страв удосталь. Так і було – цілий тиждень близькі й далекі шукали собі роботи на нашім куті, а минаючи попри хату, не можна було їх не запросити.

– Ти пильнуй, бо твоя наречена чи дружина – пишна молодиця, не дай господь, ще покине тебе, – кинула Панорія з легкими нотками іронії в голосі.

– А ти не турбуйся, я коли видужаю, візьму собі таку принаймні, як ти, – моментально забув він про свої числені дні й про те, що вони у нього багато в чомусь залежали від неї, бо на зухвальство відповів нахабством. Гідність його й зараз озивалася. Вона у нього завжди цінилась більше понад все, і навіть зараз, коли йому пахло сирію землею й сухим запахом смолистої дошки,

не здавалась. «Навіщо ятрити відкриті рани?!» – защемило в грудях.

«Не такою буває людина перед тим, як остаточно розлучитись з життям, – подумки розраджувала Панорія себе, – бо ж, відходячи од нас, вона стає мовчазною й поблажливою, наче співчуває нам, що ми залишаємось для спасіння гріхів, тоді як вона...» – і їй вірилось, що потерпілий видужає й залишиться для відпущення хоч би своїх гріхів. «І тоді навіщо ятрити йому палаючі болі?»

«Ти певне видужаєш», – причувалось, наче крізь сончи марення» ... «Ти видужаєш!» – спробувала вона виправити дещо, підбадьорюючи хворого, щоб не обірвалась нитка його настільки стрімкого життя.

3.

Призабуті на час болі знову давали про себе знати. Від них Жора борсався, хоч давно усвідомив, що кожний рух піде йому ж на шкоду, прискорюючи взаміну нестерпних мук, небажаний заспокійливий кінець, з яким він не раз погоджувався; думка про виграш кількох хвилин життя, яка прострелилася в голові, спричинилась до того, щоб докласти надлюдських зусиль і зупинитись на місці, вистояти. Отак, мандруючи в неясних роздумах, йому враз прийшлося повірити, що страждання знесилиться, коли він спатиме, але подібні думки або заливали тяжким свинцем душу, або кололи гострим камінням його потрощений череп, мучили мозок, і сон

утікав від нього.

– Щось закам'яніло отут, – і він показав на груди, на-
тякаючи на незагладений біль, який породило Оксанине
спізнення... Починалась мука марення. Знову пірнав він
у своє заплутане й посотане життя... «Сам себе не
терплю за ту брехню!» – пригадавши той вечір, коли він
написав заяву своєму батькові, швидкоплинна тінь май-
нула по змученому болями обличчі. То було зараз після
різдвяних свят, рік перед масовою колективізацією...

Незадовго після забави, яка повинна була зватись ве-
сіллям, почастішали відвідини друзів-учителів до Кости-
кової хати, бо ще й досі не допили придбану Жорою
добрячу горілку. Не раз у школі або в будинку культури
радилися і спорили Пилипчук, Гашіцин і Жора над тим,
як би їм приступити до наміченого Гашіциним діла: за-
снування інструментального гуртка, і не раз їхня бесіда
не доходила до ніяких рішень. Вдома в одного чи в ін-
шого, біля курива й при чарці, перемелювали проблеми,
які хвилювали їх, не знаходячи кінчика, з якого можна
би приступити до справи.

Але того вечора вони були голодні, лихі й досадні.
Ось, що привело їх у такий стан.

Ще вдосвіта численна комісія відправилась по селу за-
писувати селян у колективне господарство. Були там пе-
редові колективісти з Коцушки і вже давно записані
зарінчани, представники державної влади і вчителі. Ви-
рушили зранку, щоб застати вдома господарів, які не під-

давались зламові, і того дня сподівались на щедрий успіх.

Село потопало в глибоких заметах, бо того року зима була багата на сніг. Звичайно, стелилось на урожайний рік, а старші не вгавали пророкувати за небесними прикметами. Посеред кучугур, які вивищувались рівно з сараями, стояли дрімучі хати. В одній з них жив Григорій Барос, по-вуличному – Горій. Хоч в злочині над Галункою він не був прямо вмішаний, Горій Барос відсидів кілька років у тюрмі за сприяння вбивцям свого вуйка, братам Громеям, а повернувшись до батьківської хати, кілька неділь між люди не виходив. Доволі надумався в тюрмі про невдалий шлюб з Улянкою, та роки згладили образу, забулась-заоралась кривда, як забувається материнська догана в дитячих снах. А після цього так сталося, що і Горій одружився з Іленою Міликовою – й не гадайте, що і на цей раз вуйна Галунчиха не підсобила. А Ілена, пройшовши короткі курси виховательок, які чомусь не закінчила, учительувала рік чи два у позаміському селі, після чого знову стала дівувати. З-поміж сільських дівчат вибралась, – а до інтелігенції, як говорять, не добігла...

Того досвітку, заготувавши гарбузову «присмажку» й перемішавши її з половою, Горій полив окропом добрячий корм і, дожидаючи, щоб він трохи охолов, домовлявся з господинею:

– Слухай, жінко! Коли ще прийдуть ці босяки, то ти не дуже підбирай для них слів і довго не церемонься. Гово-

ри без «пардону», бо що вони тобі можуть зробити? Нічого. Але з нами, чоловіками, то інша справа. Вони ледве дожидають, щоб ти якимось слівцем обмовився й попався їм на вудочку. Та ні, такого їм ніколи не вдасться.

— А я ось що надумала, — говорила Ілена крізь густу пару, бо хата враз сповнилась запахом сінокоосу, і медяний дух нагадував гарбузову кашу. — Ночами чомусь не сплю, бо весь час мені не сходить з гадки, а цієї ночі таки прострілилось. Нічого, лише коли вони ще придуть, то ти хату на ключ, а сам кажи, що жінка купається, тільки не дуже договорюй, ліпше весь час потакуй за ними, та своє діло не забувай. Так можна нам позбутися непрошених гостей і обминути всякі неприємності...

— Як ти сказала? — не встигли вони домовитись, бо неждано-негадано двері раптом відкрились навстіж; наче на глум, крізь густий клубок сірої пари у хату ввалилась ціла купа «босяків», не постукавши навіть, не обтрусивши снігу із взуття і навіть не привітавшись.

— Що би то сталося? — випулився Барос недобрими очима й ледве повернув кудлату голову на короткій шиї, здивований таким несподіваним вранішнім візитом. — Зайшли собі рано, як панотець з кропилем, — і його губи звилися незграбно у вимушену усмішку, яка нагадувала глум. — Навіть не постукають, не крикнуть... Кажіть, чого вам треба? Часом не в колгосп писати прийшли? — вискалив він несамовито зуби, бо наче сверблячка на язик набігла.

– Всі порядні газди вже давно записались. Прийшов час, щоб і ви стали поряд з ними, – радив лагідно староста газдам.

– Чуєш, Горію, «порядні»? – перекривила Ілена старосту. – Ні, ой ще ні! – заперечила вона. – Як писатись тепер, коли ми ледве вибилися в люди? Тепер нам лише б пожити.

– Можете зажити ще ліпше. Чому б вам не бути там, де добре? – не попускав Гашіцин, щоб охолола висказана старостою думка.

– Яке там добро? – зиркнула косо Ілена на відвідувачів і раптом відвернула очі.

– Отаке, що землю оброблятимуть машинами. Трактор оратиме дванадцятьма плугами. Цілий огір одним ходом виоре, – підтримав Сурмей, якого зарінчани вже здавна мали на прикметі, як майбутнього голову колгоспу.

– Лишїть торочити всяке про вигоди спільного обробітку землі, – не здавалась позіхаючи Ілена. Вона лїньки випнула свої пишні груди, наче хотїла доказати, яка виплекалась з неї молодиця у Бароса. – Доста наслухались небилиць, що, нїби, землю будуть обробляти машинами, а селяни сидїтимуть в холодочку й пїснї спїватимуть.

– Не будете корм готувати отакесенько, – поквапився зауважити Пилипчук. – На те будуть машини.

– Надїйся від них якогось добра, – скипїв господар. Досада перед колишнім суперником сягала крайностї. І

хоч він уже був поважний господар, із пишною жінкою, йому захотілося утерти носа Сурмеєві у власній хаті. Мабуть, забув про домовлення з жінкою. – Машинами – кажеш? А потім і заберете все за ваші машини.

– Частину, правда, ви повинні віддати за машини, а решту людям дадуть, бо, знаєте, робітники у містах теж повинні жити. Вони ж будують машини, – пояснював голова сільради.

– Поки будуть машини, треба буде напинатись самим, – не лишалась господиня в довгах.

– Аякже, робити. А ти б хотіла, щоб плуг сам орав, а ми тільки чухались і у носі школобались? Хто ж буде робити за тебе? – рішуче втрутився активіст, помінявши сумку з однієї руки в другу, наче у ній був значний вантаж.

– Не лише на себе, а прийдеться мучитись і на таких трутнів, як ви! – плеснула враз руками себе по задниці Ілена й, напевно, вдарила тих по болючім, неначе про-рокувала не на добре. – А я поки що не хочу на вас робити й баста!

– Ще як захочеш... – погрозив активіст пальцем, заставляючи господиню спочатку подумати, а потім говорити... Запанувала коротка мовчанка, в проміжку якої одні збирались наступати, а інші – відговорюватись і не здаватись.

– Я запишусь, – приголомшив раптом Барос комісію. – Чому б мені не записатись? – не ухилявся од ласкавих

слів. – В колективі буде так fajно й добре. Чому б мені не бути разом з іншими газдами?... А керівники наші, – раптом повернув у інший бік, косо зиркнувши на голову сільради й на Сурмея, – проводирі наші – такі fajні, такі добрі, такі милі... Ну, як би вам сказати... Знаєте якось... – не міг Горій знайти слово.

– Ну, легко, хочете сказати, – підказав поквапно Пилипчук.

– Ну, ну, – аякже. «Легко». Як мені не приходило до голови? Такі fajні, легкі й світлі, аж темно робиться в очах.

– Тож пишійся вже, чого будете стільки бесіду розводити?! – умішався Жора, не бажаючи пропустити таке рішення, яке могло в Горія скоро й згаснути.

– Дивійся, хто говорить! – не втерпіла Ілена, начеб її остюком хтось кольнув. – Тата свого записав?! – і два вуглики засвітилися, звівшись до блимаючого каганця, який розпускав райдужні кола у вогкім повітрі, й нарешті зупинились на Жоровому обличчі злюбними лезами. Напевно, в той момент забулися дитячі літа і все те, що зближувало їх колись. А коли не забулись? Можливо, все те, що скоїлось між ними, відтворилось у непростиному докорі... – Ади які! Других навчають, а самі не знати, чого очікують. Що, не вигідно йому з іншими бути рівним? З «лахами» йому не рівнятись, га?!...

– Аякже, я пишуся. Як то буде fajно! Будемо досхочу всього мати. Вони будуть їсти масло, а ми з-під масла. Вони – ковбасу, а ми – непідлиті фасулі. Але ми

до цього вже здавна привикли... А що ж, ми будемо робити, а вони все з ташулками будуть проходжуватись і нам дні коротати, – скопив Горій активіста, який остовпів із сумкою в руках. – Ні, не коротати! Що я це говорю? Будуть нам, бідним, дні рахувати, а, може, й кусні... Так-так, щоб часом ми не переїлись...

– Ой, ще ні! – глипнула Ілена на Горія й прикусила спідню губу, наче хотіла нагадати йому, що він уже давно перегнув коня і не дотримується їхнього домовлення. – Ще ні! – трималась вона свого. – А втім, людям дадуть те, чого не стане.

– Стане, не турбуйтеся тим, бо все обчислено. Все, що кому належить, – запевняв господиню Сурмей.

– Так... То я буду собі кості сушити на полі, а ви – обчислювати, що мені належить, а не належить. Двоє будуть сапати, а п'ятеро з ташулками й паперами наглядатимуть за нами, наказуватимуть, записувати будуть, обчислювати й ділити, а нарешті, коли прийдеться до того, то вони скрито ласуватимуть нашим добром, а ми, зімлілі од голоду і зморені працею, будемо слинку лигати, бо ви поховаєте масло й сир, м'ясо й сало і скрито від нас жертимете, потріскали б ви, паскуди паршиві!!

– А ти звідки знаєш?! Часом, не «західний вітрець» по вухах ужалив?! Уважай, бо задивлятись на «лелечі гнізда» – те саме, що ворожа пропаганда, – скопив староста від ніг до голови жінку, яка зараз розкаркалась на весь голос. – Нам своє діло робити, бо інакше далеко

не втечемо від тих, що дерев'яним плугом орють, і капіталістів ніколи не доженемо.

— Лишіть про вигоди морочити нам голову й не базікайте, що ті чи інші дерев'яним плугом орють. Засукуйте рукави й беріться до роботи, бо подібними балачками капіталістів не доженете! — знову вмішався в бесіду господар... — А-є! Навчилися говорити всі. Звикли ташулки носити й командувати, а тепер шукають дурників, щоб дали їм поле й робили на них, а вони потім розкрадуть усе до нитки й руками розводитимуть, ніби — «Нема!», «Не вродило!», «Туча побила!», «Вода забрала!», «Сонце спалило!», «Не стало!» — повсюди шукатимуть винуватих, лише про себе забудуть!... Та й шукай собі у дідька права, може, знайдеш... Ге-ей, ласі ви на солодкі слова, але дурнів нема, — то відштовхував, то відмахувався короткими руками Горій, не здаючися, — пошукайте, може, деінде, бо я не з тих!

— Уважай, Горію, бо за цю бесіду засаджу тебе до тюрми, як злодюгу! Пишися, коли хочеш... Не послухаєш — жалітимеш! — натискав послідним словом староста.

— Ув-ва! Знайшов, чим грозити. Хіба в тюрмі не люди? А-є! Прийшов пужати бабу х...м. Я поважаю й слухаю лише тих, що працюють зі мною рядом, та й фертик!

— Пишіться, бо ви, знаєте, такого наговорили, що знов до холодної засадять... — по-змовницьки радив Пилипчук.

— До холодної? А я знаю, бо вже там був, і мені зовсім не страшно. Може, прийдеться і вам завітати туди, — не

знати на кого натякав. – А час би вже й вам... Буде, буде. Уздрите дідька в полудень. Ще так висеретесь там...

– Не договорюй стільки, – перебила Ілена бесіду, замітивши, що Горій ріже наосліп, зовсім не дотримуючись їхнього домовлення, хоч вона кілька разів прикусювала спідню губу й стинала його строгим позором. – Бери полову й неси маржині, бо вже простигла!

– Та жду, аби «гості» вже раз пішли, – викрикнувся Барос.

– Йдіть вже собі! – і тілиста господиня стала визивно перед гостями, поставивши обидві руки на бедра. – Видите ж, що тут нема надії ні на що... Але ви ще пирдіть до нас, – навмисне глузувала вона на відхід, – ми ж так висираєм вас...

– Ми почекаємо, поки худобу погодуєте, – удавав спокійного староста.

– Ні, в хаті не лишається ніхто! Вже я учений. Були й такі, що чоловікові підкладали револьвер у шопі, а потім даремно до тюрми засадили. Вже знаю я добре, чим ви підмащені. Виходіть! Заберайтесь, щобі духу вашого тут не чути!... Бідна ж моя головонько! Я собі говорю, а теля заплуталось, може, вже й задушилось. Вибачте! – вислизнув з хати, а заанімілі «гості» лиш видивились один на одного...

4

– Зайдім наперсток вихилити, – бликнув на Гашіциного, коли сонце сіло за темним Зрубом і комісія почала розходитись по домівках. Ще зранку Гашіцин замітив, що Жора чомусь огризнувся в Баросовій хаті і весь день ходив похмурий, начеб їжаченята угніздились йому за пазухою. «Молодяк, – вгадував Гашіцин роздмухану бурю в Жоровій душі, – з всякого приводу гарячкує. Та надто все до душі бере. А здалось би поговорити, – і він по-змовницьки глянув на Пилипчука, з яким можна би розраяти скривдженого Жору... – У нього якась інакша душа...»

Мовчки брела снігом трійка, наближаючись до Костикової хати. Кожний думав про своє... «Нічого не поробиш, – згадав Гашіцин своїх підлеглих, з якими у нього весь час тільки клопіт: – Закохані по самі вуха, донедавна всі ходили заморочені, начеб на лихоманку хворіли... І склалося якимось так, що і я, й інші помаленько, смішком-жартком усіх поодружували... Тепер інший «клопіт», – приховав він усмішку од Пилипчука, – жінки дітей родять, а мужчини замріяні, розгублені, мов оглушена риба; якісь наче залякані, здивовані тим, що вони натворили... Так мені треба! – уважав він себе подібного до того ворожбита, що, роздмухавши чародійство, вже не встані утримати його. – Будеш ти, «чаклуне», тепер заступати їх, бо ж школа не залишиться без учитель-

ської руки», – усміхалась його душа, відаючи те щастя, яке прибуває з часом від новонароджених на світ дітей.

«Що то буде? – не сходило з гадки у Жори, нагадуючи скрутне становище. – Вже стільки записалось їх, а мого тата ніяк не переломиш», – чомусь уїлось в душу те «що то буде?», непокоячи ночами і Жору, і Григорія, і Христину.

– ... Що вони там стільки домовляються і ніяк не до-
радяться? – питав Григорій жінку, бо й самому хотілось
посидіти при кумпанії й почути яку новину.

– Кортить тобі?! – змірювала строго Христина чоло-
віка. – Тобі не до того. То освічені голови, – хизувалась
господиня гостями, підносячи наскоро приготовлену за-
куску. Чомусь і їй хотілося бути з гостями разом, кортіло,
як казала вона, вихилити чарку з ними, бо окремо не так
смакувалось, як при кумпанії, тому й Григорій часто
шукав приводу погомоніти «з панством», сподіваючись
дізнатися чогось цікавого. Зайде до комори, грюкне –
дає про себе знати, нишпорить на горищі, надіючись –
чи не запросять? Нарешті відхилить двері, загляне в щі-
линку й питає:

– Написав просьбу...? – питає вдоволений собою, що
натрапив на привід увійти в бесіду, проте чекає, щоб
його запросили до кімнати. Та гості зараз сиділи приго-
ломшені його несподіваним запитанням і наче боялись,
щоб не зіпсувати чогось невдалим слівцем.

– Вже відколи я його прошу написати просьбу до ліс-

ника, та ніяк не умолю. Дощок нема й на лік, а він все не хоче. Дарма стільки років у школах учився.

— А ми думали про іншу просьбу, вуйку, бо геть ви за-встидали нас сьогодні... — кинув з докором Гашіцин про те, що сталося у Бароса того ранку. — Пишіться вже нарешті!

— А чому б я мав писатися до цих, що мене, невинного, до криміналу засадили? — видавилась з нього тремтячим голосом образа. Його спина раптом згорбилась, наче на неї колода звалилась.

— Тату, вам ще не надоїла тюрма і давні розрахунки?! — викрикнувся Жора на батька не своїм голосом. — Нікого не послухаєте, начеб вас весь час рогатий підмовляв.

— Нічого ти не знаєш, мой хлопче, — махнув Григорій рукою. — Накипіло мені тут, — і він розмахисто вдарив себе у волохаті груди кулаком, аж загуло. — Не знаєш ти, що наколи б я міг, то подушив би всіх цих за мою кривду, а не ще записувався до них. Скажи сам: був у нас той проклятий револьвер?

— Ручаюсь, на чім світ стоїть, — такого у нас ніколи не було. Але признайтесь чесно: ви не маєте нічого на своїй совісті? — натякнув Жора батькові про рушницю, з якою той ходив на борсуки.

— Гм... — пробурмотів Григорій і замовчав на мить. — То були інші часи, — і він глянув на Гашіциного, наче згадував ту ніч, коли вони разом із Максимом Пушкарем і Павлом Нечуреним рятували село од німців, і тепер сподівався від нього оправдання.

– Так, то були інші часи, але ви повинні забути ту кривду, бо ті, хто вам її заподіяв, одержали належну кару. Запам'ятайте ж і зрозумійте, що заподіяли вам зло одні, а ви й досі не перестаєте засуджувати інших. До чого ж це вас доведе? Облиште вже раз давні розрахунки. Запишіться, щоб і ви були, як люди, – об'яснив тактовно Гашіцин.

– Як це – «як люди»? – поцікавився підозріло Григорій.

– Отак, щоб на вас пальцем не показували.

– Най показують. Що мені до того?

– Ні, не так. Запишіться для вашого спокою й для вашого сина. Хай не накликують вам ніякого зла.

– Гм! – метикував Григорій. – Для мого добра. Скажуть люди, що Григорій здурів... А як ці голяки не захочуть робити коло поля, тоді що буде? Стану заволокою, як і вони.

– Як зголодніють, то захочуть.

– Як їх примусиш? Вони ж не навчені мучитись, як я.

– Знайдеться спосіб привчити їх, і до роботи звикнуть, не бійтесь.

– Чого писатись, коли все село, навіть ті, що ніколи нічого не мали, не хочуть.

– Чому ви все на якесь там село дивитесь? Нехай з вас приклад беруть. Я ще нікому ніякого зла не заподіяв, а ви запишіться, та й кінці у воду...

– Продай ти дідькові душу, а він тебе потім не лишить ані жити, ані вмерти. Так, – розмахував руками. – А я пи-

сатись не буду, чортові душу не дам. Аби-м знав, що тільки фасолі їстиму, але буду досхочу спати і все!

— Ви не з тих, вуйку, ви та пташка, що рано встає. Дарма говорите. Не витримаєте ви без праці й день, бо вона вас на світі тримає.

— Ну, ще хотів би я побачити, як справлятимуться ці голі, ці босі, що не знають, на яких деревах паляниці ростуть, — натирав собі Григорій вузлуваті руки, які чомусь свербіли, наче весь час до роботи просились. — Утримаються вони мене? — двоїв господар напідпитку, бо пляшку горілки вже давно спорожнили, а присутнім здавалося, що він іде вже по добрій дорозі. — Уже записався би, але не хочу, аби там писало, ніби я не можу сам собою керувати.

— А хто від вас цього вимагає? — запитав здивований Гашіцин, почувши ще й таку вигадку. — Ви запишіться для себе і для свого сина, бо інакше не знати, як то буде. Ще виженуть його з школи...

— Виганяйте хоч зараз. Мене те зовсім не обходить. Він уже не мій, а ваш. Такий самий шахрай, викапаний рабівник і чистий анцихрист. Можете й лупити його, — удавав сердитого Григорій, пускаючи на вітер слова.

— Досить вам стільки нарікати! — підвівся Жора з противного кінця столу, звідки підслухував їхню запальну бесіду, весь час перемовляючись стиха з Пилипчуком і щось пишучи. Він устав, підійшов до співбесідників і налив у спорожнілі чарки, начеб готувався до злагоди.

Тоді ж відкрилися двері і в хату ввійшла Христина з тарілками. – Всі у вас, тату, лише шахраї, рабівники та анцихристи, – нарікав при мамі Жора за ті слова, що випурхнули недоречно з батькових вуст, і, піднісши чарку, цокнувся з Гашіциним і всі жадно вихилили.

– Уже знов? – суворо обвела поглядом Христина чоловіка, не схвалюючи його присутності між учителями, щоб він, випивши, не «ляпнув» там якогось базарного слова. – Кривиться, але п'є! – глумилась і жартувала господиня, наче хотіла загладити чоловікову провину, що пішла від необережно сказаних слів. Вона знала його бесіду при чарці, тим більше у дні, коли всіх їх турбувало те: «Що то буде?» – Не пишися, але мовчи! – почувалась Христина між своїми, коли радила це чоловікові.

– А знаєш, добре було б записатись. Хотів би-м видіти, як ці голодранці, що не звикли мучитись на полі, будуть жити? – второпав Григорій Христинин намір і вже хотів бути в лад її думкам, та замість того, щоб залагодити попередній промах, він ще більше руйнував.

– А добре було б мовчати! Ти, напевне, блекоти наївся? – перекинула вона господаря, виявляючи свою незгоду писатись. – І скільки разів уже ми домовлялись – не пишися, але мовчи. Та хіба маєш з ким порозумітись? – і вона пішла на кухню.

– Ану-ко облишім цю бесіду, – мовив Жора примирливим голосом, значуще зиркнувши на Гашіциного. –

Ліпше випиймо, щоб легше по горлі сунулось, – і мигнув поглядом на щедро приправлену печеню, яку саме піднесла до столу зарум'яніла коло плити нова господиня – Оксана. Хата так і сповнилась звабливими пахощамн голодним на втіху, і Жора почав принюхуватись кумедно на всі боки, навмисне збуджуючи в гостей апетит і водночас хизуючись трішки перед ними: «Ось, яка у мене здібна господиня!» – ковзав Жора очима по розпаленім обличчі Оксани. Водночас його обличчя то блідло, то хмарилось, і пригасав поступово у ньому ледве зрушений настрій, який уперше блиснув під час ранішнього роздратування, наче його гризло й смоктало засиджене почуття. «Уже знов щось сіло на душу...» – замітив Гашицин краєчком ока, як затремтіли у Жори крильця ніздрів, начеб від сильного хвилювання. «Що то означало б?» – і глянув крадькома на Пилипчука, але той і собі таїв подих, наче передчував неприємність, яка могла скоїтись у кожну мить.

Всі узялись до печені, мовчки ковтали гарячу кулешу з м'ясом і солоними огірками.

– На здоров'я! – підніс Жора чарку, цокнувши зі всіма і з батьком наостанку. – Підпишіться, – кинув на стіл, мов на відчепне, два аркушики. – Замість однієї, зробив аж дві. Будуть і колоди на дошки, будуть і дрова.

Недоївши печеню, Григорій довго не задумувався. Він поволі розписався карлючками на обох аркушиках (хоч він письма не знав, та вмів навпомацки накреслити двоє

слів), і зараз був дуже здоволений, що нарешті піде до лісу по колоди.

— Варта запити такий успіх. Тепер ви, тату, уже колективіст, — брав наче на кпини Жора батька. — Коли докотиться до скрутного, тоді я врятую вас цією бумагою, — Жора склав папірець учетверо й акуратно всунув його у нагрудну кишеню піджака.

Гашіцин і Пилипчук поніміли, а Григорій підвівся з крісла, вибалушився на сина та й так остовпів... Хотів щось сказати, але враз відчув себе безпомічним, мов дитя серед шляху, а тоді одразу схопився за голову і втратив рівновагу: земля втікала з-під ніг і чувся він наче на слизькій багнюці. Присутні сподівалися галасу та сварки, але Григорій лише заревів, мов звір, якого вдарили несподівано в саме тім'я, чи цюкнули під колінами, враз став маленький і безсилий, присівши, мов трава під косою... Перед очима стало пусто й темно. Спустила душа... П'яні думки спотикались у змороженому мозку: «Тебе ніхто не кликав, сам ти вліз у халепу!» Хлипав і ахкав старий, відмахуючись обома руками й ридаючи, і враз зсунувся додолу, знепритомнів... Коли прийшов до тями, побачив себе, сидячи в кріслі. Плакав мовчки, беззвучно, тільки великі сльози котились спітнілим обличчям і капали в тарілку гарячими цюрками...

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

1.

Надворі сіявся дрібненький сніг і жалив гострий мороз, а в шкільній канцелярії гоготів у трубці вогонь, роздаючись приємним теплом. Вже в кільканадцятий раз проводився аналіз роз'яснювальної роботи, бо саме в цей час велася битва за колективізацію. Від індивідуальної ініціативи, яку побільше здійснювали учителі й місцева влада, до праці з допомогою учасників колективізованого вже села Коцушки, пройшов неабиякий час. Між зарінчанами пішла поголоска, ніби вчитель, який принесе до прімарії здобуту заяву, – одержить цілу сотню премії, бо інакше у них не було б настільки палкого інтересу, проте селяни не знали про численні засідання й аналізи, про такі часті походеньки та посиденьки по їхніх хатах, про бажання сільської інтелігенції взятись за культурну працю на вищому щабелі, розпалити художню самодіяльність між селянами, не говорячи вже про суто своє заняття – виховання й навчання майбутніх зарінчанських паростків. «Наша місія – спро-

вадити селянство на шлях добробуту й культури, щоб, нарешті, розспівались наші села!» – зародилась у Івана Гашіциного мрія, в яку щиро повірив Жора Костик і яка роздмухалась і вирувала в душі Панаса Пилипчука.

І та поголоска спочатку виникла у зарінчан лише на основі припущень, а згодом посилилась у них особливо з того дня, коли обидва брати Костики, – Василь і Михайло – повертаючись із сусіднього кооперативізованого села, де побували на весіллі, розказували навперебій про ті відвідини. То було якраз у полудень, коли, закінчивши уроки в школі, Іван Гашіцин і Пилипчук вертали додому і біля крамниці зустріли їх, братів. Завелась цікава, приємна бесіда. Напідпитку, брати, яким ще не стало, як кажуть в Зарінку, на палець пиття, виявили бажання подати заяву, а вчителі не могли пропустити подібну нагоду, тому й приділили їй інтерес.

– Я записуюся, – сказав старший. – Чим ми гірші від сусідів?!

– А ми вже відколи вам говоримо, що таки добре буде?! – не стримав своє задоволення Гашіцин. – Ми говоримо, аж захлинаємось, а ви собі і не в той бік. Але вже краще побачити раз власними очима, ніж десять разів почути.

– Вип'єм око? – спитав хитруватим голосом Василь, відгадавши добрий настрій Гашіциного, що той, певне, не пожаліє кількох леїв, хоч марнотратником його не знали.

— Вип'ємо не тому, що заяву подаси, а лише тому, що, нарешті, ви зрозуміли...

— Я теж подаю заяву, — підтакнув братові Михайло, не даючи Гашіциному завершити думку. — Буде ще одна пляшка?

— Буде, — поквапився з обіцянкою Пилипчук.

То був щасливий випадок, коли успіх обов'язково запивали. Але коли роз'яснювальна робота розпалилась і набрала масового характеру й зарінчани почастишали подавати заяви, вже не було часу, ані можливостей запивати після кожної...

— Педкадри, чиї родичі ще й досі не записалися і не знати чому зволікають, від сьогоднішнього дня залишаться дома доти, поки їх батьки не подадуть заяви, — сказав партійний працівник. — Є у вас такі? — і окинув суворим поглядом Гашіциного.

— Знаєте, товаришу... у нас педкадри добре працюють, навчаються на заочних курсах, — не квапився директор із відповіддю, наче збирався щось придумати й оминути зайвих неприємностей. — Він у нас єдиний кваліфікований, і коли ми ще цього відсторонимо, то... — натякав Гашіцин про Жору.

Почувши директорову думку, партійний працівник більше не настоював над тим, проте висказана вказівка залишалась поки що наказом. Та Жора не ждав, чи передумає активіст, чи змінить він своє рішення. Він сидів біля вікна й час від часу поглипував надвір. Здається,

не це турбувало його зараз. Здобута від батька сяк-так заява (старанно згорнута учетверо) лежала в його кишені, дожидаючи скрутного моменту. Наперекір своїй натурі, на цей раз він чомусь мовчав, наче зважував вигоди. Тепер йому підходило залишитися вдома під прихистом роз'яснювальної роботи, бо він за цей час зможе піти до міста, щоб потурбуватись хворими дочкою й матір'ю, біля яких день і ніч висиджувала Оксана.

Угніздившись біля розписаного морозом вікна, Жора мовчав боязко, бо ж одне-однісіньке слово могло зараз зіпсувати намічений план. Тому-то він скривав вигоди настільки стрімкого рішення, навіть удавав з себе схвильованого і враженого тією вказівкою і, здавалось, підкорився їй.

Ледве втримувався в німуванні, а після короткого засідання зразу ж кулею вирвався з-поміж учителів і незадовго уже стояв у брата Михайла.

— Дай чогось випити, — вихопилось якимось несамовито, аж брат очі вибалушив од здивування, бо доти ще ніколи не бачив Жору в подібнім горі й розчаруванні, але поза всіма цими почуттями справді зрадів щиро, що ось, і мізинчик тягнеться до чарки — прибули, мовляв, нові сили до нашої кумпанії...

— Не маю, — сказав той, пожалівши, — хіба «польського рому», — пожартував ледь засоромлений.

— Давай, чого маєш! — випалив спересердя Жора.

Миттю брат Михайло поставив пляшку на стіл і налив

порцію, трохи більшу, ніж звичну. Жора вилив чарку в рот, скривився й хитнув головою, бо ж чи не вперше в своєму житті жадно випив ту смердючу й надто терпку рідину, що мала зватись пізніше «бурачанкою». Так охрестив ту горілку невідомий зарінчанський фігляр, і «польський ром» з того дня користувався неабиякою повагою. Всі любили покепкувати з тієї назви, але ніхто не скидався вихилити чарчину. Так і Жора зараз, тільки вилив, а наливка вже й почала його підігрівати. Перед очима з'явилося маленьке дівчисько, яке лагідно усміхалось і простягало до нього рученята. Тут же ним оволодів приємний настрій і твердість, яка була, до речі, визначальною рисою його характеру. Вже ніщо не могло його тепер ні здивувати, ні стривожити, а тим більше зупинити, щоб не вдатись до будь-чого задля її порятунку...

Невдовзі Михайло знову налив. На цей раз Жора випив чарку не поспішаючи, а смакуючи й ледь-ледь вловлюючи запах і міцність горілки, а здивований такою зміною брат зробив з цього висновок: «Або хвилюється чомусь і не каже, або дуже втомився». Він знав, що Жора лише вранці повернувся з міста, проте не догадувався про причину його стурбованості, яку зараз було залито горілкою, бо ж Жора пив, щоб сп'яніти, а не щоб смакувати.

– Що сталося, що ти забаг випити? Часом не накоїв чогось?

– Майже нічого... Знаєш, мені на кожному засіданні загрожують за саботаж. Вже надоїло, але я собі й вусом не веду – заява, ти ж знаєш, у мене в кишені. Що йому поробиш? Настав такий час.., а тепер, коли моє серце рветься від жалю, мені сказали залишитись дома для роз'яснювальної роботи з батьками. Ось тобі й заковика!

Михайло все підсував Жорі чарку з смердючим напоєм, а він потрішки випивав, п'янів і непомітно добрішав. Десь зникала, наче рукою знята, дика злоба. Рожеві повні губи, на яких затаврувалась журба, свідчили про щиру натуру, про молодість і здоров'я – риси, здатні подолати всякі на світі труднощі.

Не сказавши й слова, п'яний як чіп, Жора непомітно вибрався з братової хати й пішов кудись забитою снігом дорогою...

Наступного дня посиляли за ним із школи, але ніхто не знав, де він подівся.

2.

Коли Жора доходив до міста, уже нависав холодний вечір. Щедро засипане снігом, воно здавалось йому малесеньким і сонним. Білі від налиплого снігу дерева, паркани – де були – зливалися з навколишніми кучугурами, і здаля не можна було впізнати нічого, хіба тільки, підійшовши ближче, вгадати, де повинна бути знайома будівля, або вирізнити з-поміж інших однакових будинків той, який тривожив його зараз...

Важка хода крізь суцільні намети вбила його з сил і приходилось упасти на снігову подушку, щоб миттю заснути; з голови уже вивітрився дух «польського рому», а в душу натомість закрадались (не потрібні, а навіть шкідливі) розчуленість, журба й тривога. Тому-то час від часу він стріпував сильно головою, як те роблять іноді, щоб не задрімати; зараз начеб насталував нерви та серце й не давав їм розслабитися, розм'якнути, женучи від себе втому, чулість та смуток. Він же завжди з притаманною юності базоглядністю вірив у свою щасливу долю, в свою єдину на світі зорю, в свою перемогу – настільки багато було в ньому духовних і фізичних сил.

Відчуваючи сильне бажання відпочити на сніговій подушці, він однак пересилив себе й побрів навпростець на тьмяні вогники електричних ламп, які боязко блимали на стовпах і в засипаних снігом будинках.

Підійшовши до головної вулиці, вже можна було вирізнити знайомі провулки, по яких плентались поодинокі постаті; тут і там стрічались хати, над якими скупко здіймався затяжний дим, а на тісних обійстях виднілись негусті сліди; одні з них пробивались до вихідних воріт, інші шукали тепла по скособочених сараях. Лише біля єдиного готелю вузькі стежки були прометені. Одна з них вела до центральної кондитерської.

Йому захотілось пити, жага палила ще в дорозі. Ноги понесли його до цукерні. Спорожнивши одним духом дві пляшечки лимонаду, подумав прихопити щось для хво-

рих. «Що їм понесу? – і настрашився, бо ж знав, що в подібних випадках він ніколи не міг зорієнтуватись. Ніколи не знав, що належиться понести на іменини, не розбирався, як і що купити дружині в святочні дні, одним словом кажучи, – нездара. – Що? Куплю три пляшки лимонаду, кілограм лимонів, кілька тістечок і...» – розвів нарешті руками, хоч готовий був і душу віддати, тільки щоб врятувати дочку і матір. Збентежений, схопив пакунчик, засунув пляшки у кишені й знову опинився на заваленій снігом вулиці. Отак мотався стежками, аж поки добився до лікарні.

Невдовзі мав дізнатися про долю хворих. Нетерпеливилось і боляче стискалося від хвилювання серце. В дорозі, на повітрі, протверезився від випитої у брата горілки, але тут щось задурило йому голову, начеб знову сп'янів. Хвильку повагався при вході, не знаючи, кого вперше відвідати, та раптом зважився загостити спочатку до мами.

На коридорі перед палатою зустрів заплакану дружину і зрозумів, що неприємності насамперед не з дитиною, а з матір'ю. Оксана душилась у німому плачі, і йому пригадалось, як недавно мати стояла в узголів'ї хворої невістки. Отак тепер стовбичила Оксана біля дверей палати. Не сказавши й слова, дружина попленталась до дитячого відділу, який знаходився в іншому будинку, а Жора ввійшов у палату. Двоє ліжок, та в жодному з них – ніякого руху. Ледве впізнав свою матір. Од-

разу ж кинулося в очі її жовте, мов віск, обличчя, на якому закарбувалися сотні зморщок. Прислонені очі, скривлений рот і відсутність найменшого руху навіяли жахливу думку, що матір його уже більше не повернеш між живих. «Хіба не станеться й цього разу, як тоді?...» – натякнув на давня проминулі часи, бо зовсім недоречно пригадалися чомусь дрібні, незначні літа, які скоро й перевилися в юнацькі, коли повернувся з ліцею після тієї фальшивої телеграми. І бризнули скупі сльози, наче він стидався заплакати над покійною матір'ю.

«Прости, матінко, мої гріхи!» – руки мимоволі склав він на грудях і, заїкаючись, шептав, наче молитву... Непрохано пригадався жахливий день, коли після невдалої операції потерпілого брата, прийшлося відправлятися до невідомого міста в лікарню, щоб забрати тіло покійного Митра. На його голову звалився тоді весь тягар: виходити потрібні документи, найняти попа й гробаря, заплатити за місце на гріб та скільки ще. Вирішили, що з ним поїде дружина небіжчика й мати. «Будь-хто-будь, лише мати ні, бо у мене стільки справ на голові, а вона плакатиме, голоситиме, аж люди ззиратимуться, і цим мішатиме лиш нам... Не знав і не міг тоді зрозуміти, що материнський жаль краю не має і що її не обходить, що думатимуть люди, коли побачать згорьовану матір, що вона готова заплакати на весь світ за втраченим сином. – Ви не поїдете, мамо, бо будете лише голосити, а в мене робота!» – категорично

заперечив Жора, буцімто вона в чомусь провинилась.

Стрімке синове рішення довело матір до відчаю. А тоді вона раптом упала на коліна й, знявши руки, застогнала, звертаючись до Жори з краючим душу благанням: «Йой, мой, синку добрий, пусти мене, най я піду видіти мою дитину, хочу хоч надивитися на неї, прошу тебе!» «А не будете голосити?» – пожалів він матір. «Не буду, не бу-у-у-ду! Дай боже, щоб ніхто того горя не зазнав», – мовила вона, наче прокльон.

Так і залишилось. Поїхали втрьох... І вже виходивши документи та розв'язавши всі справи, нарешті знайшов хвилинку задуматись над братовою смертю: «Найбільш працювиту у нашій сім'ї, (бо цей був робака), якому тільки двадцять п'ять років, укоротилось життя. Залишилась дволітня дитина – хлопчик і молода дружина. Все, на що спиралась наша сім'я, – пропало... Пропав! – трусився од горя Жора. – Вся моя надія пропала!» – не плакала мати, а ридав нестямно Жора.

А зараз не хотів, як здавалося йому, виявити свою слабкість. Шкода було матері, дуже шкода, але що міг вдіяти Жора чи будь-хто на його місці. «Не розумів у тому віці, що людина здатна до почуттів, які саме й відрізняють її від інших істот. Не знав, що вона являється через це найслабшою. Навіщо я так поступив?... Якщо ти мені, матінко, відпустиш ту дурноту, то я собі ніколи не прощу, – шептав наче в забутті, вимолюючи не знати у кого прощення... І диво з див – мати леда помітно во-

рухнула вічками, наче випливала із довгого марення, щоб відгукнутись на його молитву: «Рятуй дитину... а мене беріть відси, синку, бо...» – й знову замовкла знесилена, стуливши повіки.

Й на цей раз нещастя обминуло його, та Жора зрозумів ще з Оксаниного плачу, що для матері залишилися лічені дні. Затаївши пекучий щем, він почовгав до будинку, де лежала дівчинка.

Окрім Оксани, в палаті його зустріли ще дві жінки. Уникнувши зайвої бесіди, він глянув на лежачу дівчинку, яка, впізнавши батька, навіть крізь гарячку, всміхнулась згореними губами.

– Рятуй хоч дитину, якщо обох не вдасться! – заридала раптом голосно на всю палату Оксана, затуливши обличчя долонями, докоряючи наче йому, так, ніби він – ворожбит, який знається на всім і все вміє, якому досить рукою махнути і все залагодиться по його волі.

Жора догадувався, що Оксана довідалась від лікарів про мамин скрутний стан. Мабуть, вони порадили їй забрати звідси матір, поки не пізно, бо потім прийдеться добре попоходити за документами, щоб виписати... з лікарні. Жінки мовчали безпорадно, лише Оксана захлинулась в риданні.

«Єдина в нашій сім'ї дівчинка...» – мотнув Жора головою від пекучої скорботи... І безвихідний материн стан, і Оксанине ридання, і спотворена болем доччина скупа усмішка – витурили його з палати знесиленого й наче п'яного...

3.

Хурделиця й досі не переставала. Дико завивала в старих коминах, стрімко кидала в очі прохожим снігом, а Жора не здавався. Він боровся уперто з вітром і колючими сніговими крупами, застрягав у вибоїнах, збиваючись з незнайомих вулиць. «Ще цю промину, а тоді вже наважусь, – думав весь час лише одне. Аби тільки пощастило зустріти добру людину, яка змилювалася б і допомогла мені, – вхопився одразу за цю думку, то роззираючись навколо, то приглядаючись до прохожих, які чомусь завжди поспішають, вічно кудись біжать. Та зараз всі вони поквапно ступали засніженими стежками, не звертаючи уваги на його клопіт. «Побачимо, чи пощасть?»»

– Молодий чоловіче, не знаєте, де мешкає лікар, який працює в Інституті медицини у цьому місті? – запитав він благально прохожого.

– А як його звуть? – обізвався молодяк, зацікавлений не знати чим.

– Н-не знаю...

Молодий чоловік зміряв Жору од ніг до голови, ще хотів щось запитати, але чомусь розрадився й поринув у завірюху, залишивши Жору посеред дороги...

До горба ішлося ще важче. Вітер вдаряв у обличчя й у своєму несамовитому вирі неначебто пробував звалити все живе і мертве на землю. Жора ковзався, спо-

тикався, втрачав рівновагу, оговтувався і знов ішов далі.

– Скажіть, будь ласка, ще далеко до Інституту медицини? – поцікавився у жінки, яка на перший погляд здалася йому молодою. Навіть зрадів, що натрапив мимоволі на студентку, яка може повести його до самого інституту, а там, мабуть, направить до того, кого він так уперто шукає.

– Чоловіче, ви не маєте роботи?! – обкинула вона його строгим поглядом. – В таку погоду вам ще й нюні в голові? За кого мене маєте, не стидно вам?!

«На, маєш! Я питаю, чи далеко до Інституту медицини, а вона мені про нюні закидає. Як можуть люди бути настільки байдужими? Це несправедливо. У мене ж дитина хвора! Мені треба негайно до цього лікаря. Боже, де його і як знайти?...»

– Пробачте, не скажете, далеко ще до Інституту? – звернувся він до чоловіка похилого віку, що йшов повільно по вулиці, не кваплячися, як інші міщани, що завжди чомусь поспішають, все біжать кудись.

– Якщо до Інституту хочете, то у противну сторону, – відповів той не без дивниці.

– Я не тутешній, не знаю місто. Довго мені йти?

– Багатенько. Ось, підіть цією вулицею, аж поки не вийдете на бульвар, а звідти праворуч догори, а вже після того побачите великий будинок.

Жора зрадів, неначебто раптом розв'язалася його справа. Квапився, підбігав по незаметених стежках, аж

на нього люди ззирались. Незабаром, справді, як йому сказали, побачив Інститут медицини. Студенти виходили й заходили. Нарешті допитався Жора, де секретаріат. Його направили, навіть повели, але коли добрався туди, – там усе було закрито, бо вже було близько п'ятої вечора. Що ж робити? Справа невідкладна, а він ще нічого не вирішив.

– Не знаєте, часом, як звуть того лікаря-радіолога, що читає курс студентам і працює в поліклініці? – питає Жора студента.

– Скільки їх тут... – дивиться юнак на дівчину, сам нічого не второпавши. – А не скажете, який буде – молодий, старший?

– Н-не скажу вам точно, але думаю, вже похилого віку.

– Приблизно скільки йому буде? – вмішалася на цей раз студентка.

– Думаю, матиме понад п'ятдесят, під час війни був воєнним священиком, а опісля став лікарем.

– Не знаєте, де він мешкає? – поцікавився знову студент.

– Н-не скажу, – мовив Жора спантеличений, що нічого не знає: ані як його звуть, ані де мешкає, а до того ще й у чужім місті.

Обоє студентів, хоч і хотіли допомогти йому, глянули підозріло на Жору, потім одне на одного, стенули плечима й, напевно подумали, що цей молодий чоловік

не при собі, бо ж як можна шукати когось, якщо не знаєш імені або домівки?

— Вам би до Соколи, — піддала дівчина накінець ідею, натякаючи на чоловіка, що наче розуму одбіг. — Так, спробуйте в Соколі, там вам, напевно, відповідять і лік знайдуть...

Вийшовши з Інституту, Жора вже погодився відшукати Соколу, але щось стукнуло зненацька до голови й спричинило стрімкий поворот думок, спонукавши його передумати попереднє рішення.

Між часом прохожий сказав йому, що недалеко мешкає лікар, тому Жора вирішив насамперед піти туди й запитати про такого й такого лікаря.

— Кого шукаєте, молодий чоловіче?

— Лікаря, який під час війни був воєнним священиком, а опісля став лікарем-радіологом. Працює в поліклініці й читає лекції на факультеті.

— Як його звуть? —

— Не знаю.

— Знаєте, часом, адресу необхідної вам людини?

— І цього не скажу.

— Молодий, старший?

— Гадаю, матиме зверх п'ятдесяти.

— Може, знаєте місце, де народився, жив, працював, звідки прийшов у наше місто?

— Яке це має значення?

— Якраз, гадаю, що має...

– Знаю, що раніше жив і працював у Чернівцях. Потім настала війна, побував на різних фронтах. Так і добрався з фронтом до Орадії.

– Здається, що ви уже натрапили на стежку. Не забувайте, що шукаєте голки в стіжку сіна. Скажіть, будь ласка, що вас притиснуло так відчайдушно шукати цього лікаря?

– У мене тяжко захворіла дитина. Вже місяць мучиться в лікарні.

– Спробуйте пошукати. Не маю чим вам допомогти.

– Най вам бог дасть здоров'я! – мовив Жора м'яким голосом. На вулиці не відчував ні холодного вітру, ані гострих снігових круп, що сипались в обличчя, ані снігових кучугур, що заступали йому дорогу, – ішов, мов сп'янілий, то в обхід, то навмання, не забуваючи тільки одне: знайти того лікаря, що виробляв чудеса. Серце сильно калатало, тремтіли ноги й руки. Та він наче не відчував нічого: ні вітру, ні холоду, ні втоми. Внутрішній біль окрилював і гнав його сніговими наметами до тієї цілі, яка здавалася йому зараз єдиною спасительською можливістю...

Натиснув тремтячим пальцем на кнопку, зверху якої був надпис: Глігор Олександр – медик-радіолог. Відчув біля скронь тупе биття пульсу, в очах миготіли темні спотворені й помішані речі, а деренчання дзвінка вдарило по напруженому слуху, аж дзвінок помножився, переходячи у бовкання величезних церковних дзвонів, якими

розганяють обтяжені хмари, що несуть грозу й тучу... Крізь відлуння жалобних дзвонів, наче крізь обманливий сон, причулось: «Кого вам потрібно, молодий чоловіче?» І знов забелемкали дзвони...

Отямився, вже коли перед ним стояв чоловік, якому не минуло й тридцяти. Він торкнув Жору за плече, наче не бажав сполохати той облудний сон, в якому цей плив.

– Чого вам потрібно, чоловіче? Кого шукаєте і хто ви такий?

– Шукаю лікаря-радіолога, у якого брат мій Василь служив денщиком під час війни, – виторочив юнак, певний того, що всі люди на землі повинні знати давню історію про його брата й тепер повинні співчувати його нещастю.

– Часом, ви не той, що не лишав Василя до війська?

– Той, авжеж той, – згадав Жора на хвилю дитячі роки, запевняючись, що нарешті намацав стежку до необхідного лікаря.

– Заходіть, заходіть. Подождіть хвиличку, поки...

Жора ввійшов у просякнуті йодом сіни. Йому не приходилось повірити, що, нарешті, він таки віднайшов настільки потрібного йому лікаря, на якого, правду кажучи, вже втратив усі надії. Тепер нетерпеливилось почути лікареве рішення.

– Прошу заходіть, пан Глігор жде вас, – сказала приязно жінка середнього віку, яка заговорила лагідно, немачеб знала його хтозна відколи.

За столом в кімнаті сиділо троє мужчин і крутили картами. Біля кожного з них стояло невелике відерце з пляшками в льоду. В кінці головного столу притулився менший столик, на якому лежали тарілки з бутербродами, шинкою та різною закускою. Там же були розкидані пачки з цигарками, попільниці й порожні чашки від кави.

Приголомшений, Жора стояв біля дверей, не знаючи, з чого починати й до кого звертатись, бо не второпав, котрий із трьох мужчин лікар Глігор.

– Ви Василів брат? – виручив його поважний чоловік з лагідним голосом, який виявився господарем тієї хати.

– Так – найменший його брат.

– Що вас винесло з хати у таку неgodу, коли не варта нічого робити, хіба сидіти біля теплої печі з пляшкою доброго вина, а чи в найгіршому випадку скликати кумпанію, разом із якою дуже приємно «читати алфавіт», – пожартував господар, і присутні, будучи, видно, в добром настрої, розсміялись. Виходило, не чужі у тій хаті, а близькі знайомі. – Кажіть без церемоній.

– Дитина хвора. Спочатку кололо у вухах. Мабуть, протяг утяв. В шпиталі не встигли вилікувати одне, як захворіла на запалення легенів. Тепер лежить у гарячці й щодня спадає з тіла. Ніяка їжа не тримається в ній...

– Невже це така складна справа, що не можна дитині почерів'я вилікувати? Дивуюсь подібному лікуванню. Де ваша дитина?

– У лікарні. Я там так і сказав, що коли за місяць не вдалось добитися ніяких результатів, то я змушений звернутись до інших поліклінік. Тому й погурбував вас у таку неgodу.

– Шкода, що дитина не з вами, тоді б я гарантував вам через тиждень її цілковите виздоровлення. Привезіть дитину завтра, – завтра ж візьмемось лікувати, і якщо за тиждень дитина не буде здорова, тоді скажете, що не лікар я, а швець!

Жора зацікавився од несподіванки. Приходилось кинутися до лікаря, розцілювати. А він далі стояв стовпом і відчував, як по розпашілих од холодного вітру щоках котились гарячі горошинки й падали на дорогий персидський килим.

– Не хвилюйтесь зараз, бо немає сенсу. До поїзда прийдеться почекати, а доти було б незле, якби ви поповнили нашу кумпанію. Бачите ж – мучимось утрюх. Сідайте, будь ласка, – показав пан Глігор на вільне крісло і на закуску на столику. Налив чарку горілки і, простягнувши її, глянув на Жору проникливими очима. – Тільки не питає я вас, чи вмієте ви «читати алфавіт морзе»? – кинув жартома пан Глігор...

4.

Поділили карти. Гравці повільно розгортали карти одну за одною, попихуючи димом дорогих цигарок і втуплюючись очима у лівий бік облямівочки, де показува-

лись кінчики тоненьких значків. Тільки пан Глігор чомусь не квапився заглянути в карти. Він розгорнув їх тонкими пальцями, проте не читав. Жора глянув і замітив, що він не грає, як інші, бо позір його сковзнув поверх карт і спочив на мить на обличчі шурина, в якого чомусь враз затремтіла ліва брова. Невловимо фокуси очей перенесли на зятеву фігуру, який, відчувши на собі вивідувальні відблиски маленьких тестевих дзеркалець, невдало приховав непевність скупюю усмішкою. Жора вгадував, що він на черзі, і тут же вони зустрілися лице в лице, обмацуючи один одного пильними поглядами. Лікареві – проникливі й загадкові, Жорові – непорушні й зрошені болючим блиском, які відносно гри не викривали нічого. Та він ще навіть не успів поглянути на карти, думки бродили десь інде. Вся його увага зараз зосереджувалась тільки над дитиною, весь час гризла думка, як би поговорити з паном Глігорем, дати йому гроші й тоді він міг бути певний, що справа піде нормальним шляхом... «Досі мені не доводилося бавитись з таким гравцем. Зустрічався з пахлярами й шахраями, а тут ні одне, ні інше... Заберуть гроші й баста! Та навіщо мені здалися гроші? Що ж мені з ними робити без дитини? – вжахнувся гірких роздумів. – Тепер мені нічого не потрібно. Не треба мені грошей, не обходить мене зараз батькова заява, не в голові мені робота в школі... А мати? – з болем у душі згадав її нерадісний стан... – А що сталося б, коли б у мене не було грошей? – мимохить

припливала упевненість, яка полягала саме в грошах. Довго збирав він їх і ось тепер міг запобігти хворобі, спасти від мук і нещастя дівчинку. – Як мені зробити й дати гроші лікареві, а потім будь-що-будь. Хоч знатиму, що зробив усе за моїми можливостями. Дванадцять тисяч – неабиякі собі гроші. Дам шість тисяч пану Глігору, а з рештою якимось справлюсь. Аби лишень...»

Гравці мовчазно розгортали карти кожного сеансу. Жора вступав у гру, лише коли приходила карта. Платив за вступ великі гроші, бо на такі зараз тут грали. Лише подеколи вдавалось виграти йому незначну суму, бо гра його виявилась закритою. Звичайно подібна гра не смакується партнерами, бо є ознакою обережності. «Не краще було б дати лікареві гроші під час гри? – прийшло йому до голови грати наосліп. – Треба знати, коли і з ким програти – ось тобі й заковика!» Жора одразу захопився за цю думку і почав вступати у гру особливо тоді, коли пан Глігор відкривав її. Тоді Жора не щадив грошей, клав великі ставки і грав відкрито. Гра стала захоплювати всіх. Тільки поцмокувала в азарті кумпанія й усміхалась, забуваючи на момент про погаслі в роті цигарки, про смачні бутерброди на тарілках і паруючу каву на столиках.

– Чотири сотні, – почувся тихий голос пана Глігора.

– Та ще тисячу, – вичислив демонстративно Жора голубі банкноти й поставив на стіл. Швагер і зять кинули карти. Засіла тиша... Ніхто не наслідювався поворухну-

тись, не бажаючи, мабуть, порушити лікареву пильність, аж поки той не зміряв свого пацієнта вивчаючими очима й нарешті спитав:

– На що ж ви просите тисячу, молодий чоловіче?

– На п'ять карт... Так, за кожну по дві сотні, – признався щиро Жора, не виявляючи ніякої турботи, бо у грі залишились тільки вони два...

– За тисячу можна купити корову, – сказав той напівжартома-напівсерйозно й кинув карти.

Ліниво згорнувши гроші, Жора показав карти. Тоді вся кумпанія вибухнула реготом від усього серця.

– Дорогі у вас два «сімаки», молодий чоловіче! – ледь не провалився з сміху пан Глігор.

– А що ж – ціла корова.

– Так заколисав вами, аж... – не завершив свою бесіду зять.

– Треба вам було четвертого?! – докірливо зауважив швагер.

– Ніяк не хочете второпати. І виграш, і втрата – теж до гри належать, бо якби не було ризику, вона б була позбавлена насолоди.

– О-то насолодив вам! – дивувався зять.

І так, як то часто буває в картярській грі, у наступних сеансах треба вимагати теж великі суми, тільки на цей раз із повними картами. Про подібну тактику знає навіть останній гравець.

Гра пожвавішала ще більше. Жора ніколи не відкри-

вав гру, проте майже завжди ловив карту. Одинокий раз відкрив її він. Охоче вступили зять і лікар, а швагер збільшив ставку, після чого продовжили грати тільки Жора з шурином, бо ті два відмовились. Змінили карти. Жора зажадав одну, а швагер – дві. Безоглядно, наосліп почали різатись сотнями, аж поки той, розгорнувши карти й прочитавши три голі королі, приплющив стомлено очі й, затамувавши подих, слідкував за Жорою, який зосереджено втупився в карти, де ніяк не показувався бажаний кінчик чорної нитки.

– Дві сотні, – випробовував шури́н цього загадкового й вередливого пацієнта, в якого чомусь копилилась губа.

– Плюс... – на стало в Жори повітря, бо він навіть ще не прочитав належно карту, проте в гнітючій тиші відчув, що серце в нього перестає битися. «У мене ж стільки можливостей... Пікові валет чи туз, будь-яка піка, чи навіть будь-який валет чи туз будуть достатні». – Плюс тисячу!

– Що? Знову зловив два «сімаки»? – запитав на цей раз пана Глігора, кинувши між часом на Жору вивчаючий погляд. «Чому він досі грав на малі суми, а тут раптом настільки стрімко – тисячу? Мабуть, щоб не викритись і не сполохати, – розмірковував шури́н. – Він же змінив одну карту...».

Знову стало тихо і Жора догадувався, що зараз всі прислухаються, як збивається його навіжене серце, бо

справді вже успів побачити тоненьку смужку чорної фарби. «Шкода, що не вступили всі...» – жаліючи, встиг подумати Жора.

– Пане!... – вдавав Жора строгого, – я розумію грати, проте ніяк не збагну, що мало б означати оце заглядання мені в карти?! Хочете побачити мої «сімаки», цікаво вам, то, будь ласка, поставте тоді на стіл тисячу леїв. Не багато, по п'ять сотень за кожного, – розсміявся Жора, відвернувшись у інший бік.

– На цей раз, – глянув вивідально на Жору шурин і знову приплющив стомлено очі, – залишу вам цю приємність. У мене залишились голі три королі, – сказав вимушено й кинув карти.

– Голі кажете?... Тоді ж коли ви надієтесь виграти, пане, якщо мої «сімаки» для вас настільки страшні? – почав знов устелювати Жора по карті на стіл, між якими, справді, виділились лише два «сімаки». – У мене вони теж «голі».

– Це його гра. Недаром говорять, що коли хочете пізнати людину, – грайте з нею в карти, – зиркнув на шурина, в якого обличчя раптом захмарилось... – І каже чоловік, що у нього голі два «сімаки», а швагер мій ніяк не повірить, – сказав пан Глігор крізь стриману усмішку, що ось-ось мала вибухнути. – Він, мабуть, сподівається виграти, коли у партнера будуть два «шостаки», – розсміялась вся кумпанія, бо в картярській грі такого ніколи не буває. Пан Глігор аж заходився сміхом. Йому смішно

стало, ще коли замітив, як копилилась губа в шуринна.

— Пане Глігор, — підвівшись з крісла, глянув Жора на годинник, — час пролетів, наблизилась година, коли мушу від'їжджати. Прошу вибачення в наших симпатичних партнерів за те, що затримаю на кілька хвилин господаря цієї гостеприємної хати, до якої мені прийшлося сьогодні загостити, — навмисно занедбавши гроші на столі, направився до прохожої, щоб одягнутись.

— Гроші ваші залишились на столі, — сказав поквапно зять.

— Залишаю їх до завтра, — махнув він рукою, — все одно приїду сюди з дитиною, то щоб не носитись з грішми сюди-туди...

— Це зовсім інша річ, але гроші ви повинні взяти. Знаєте, в такий спосіб мій швагер може образитись, бо гра в карти — це гра чесна, — склавши гроші до купи, пан Глігор віддав їх Жорі. — Чи знаєте, наш шановний пацієнте, що ви нам зробили особливу приємність? Вона полягала не в грошах, а саме в грі, і треба уточнити — у насолоді сильної гри, розумієте, гра сильних сенсацій. Ви розрушили моїх партнерів, порозтрясали ними, бо досі вони грали, як дідусі, а тепер роздрюхались, відмоділи й повеселішали. Довго треба було чекати, щоб трапився нам подібний партнер.

— Докторе, прошу вас від усієї моєї скривдженої болем душі, не полишіть мене в біді, порятуйте мені дівчинку — єдину мою втіху!

– Ніякої турботи! Як вже було сказано, привезіть дитину і хай вас голова не болить.

– Я залишаю тут, – дістав із кишені жмут грошей (не тих, з якими в карти грав), – поки що скромну суму на медикаменти й гонорар для ваших співпрацівників у завтрашній роботі.

– Ну, що ж ви?! Для співпрацівників не потрібно ніяких грошей. Справа в тім, що вони й так задовжені переді мною, аж голови собі не видять. Візьміть гроші й спрячте. Вони вам пригодяться, а мені на чорта їх стільки. Гляньте, скільки їх у мене! – взяв Жору за руку, ведучи ліворуч до кімнати, що правила за кабінет, відкриваючи залізний сейф. – Не в грошах діло, а в насолоді тією сильною грою... А ви хлопець симпатичний, забавний. Якраз такого нам потрібно.

– Коли так, то про це нам ще прийдеться поговорити... Все ж таки, у мене невелике прохання до вашої поважної пані. Хай вона затримає ці гроші у себе до завтра, – витягнув на цей раз жмут виграних банкнот і поклав на стіл. – Знаєте, я йду в дорогу, серед ночі небезпечно носитись з такою сумою. Покмітить хтось і «погладить» чимось по голові, а там ждатимуть на порятунок... – і таки переконав Жора лікаря у своїй правоті.

– Підождіть хвиличку, – зупинився пан Глігор, начеб прислухався до надвірної хурделиці. – Хто там у вас...?

– Лікар Чобану.

– Чобану? – глянув здивовано, наближаючись – до телефону. – Так і кажіть, – підняв він трубку й набрав номер. Тихо... Чулися тільки довгі посвисти дикої метелиці, що ніяк не затихала.

– Алло! Доктор Чобану?... Вітає вас радіолог Глігор... У вас теж вирує симфонія?... Друже, в мене прохання до вас. Ось яка справа. Приходить до мене чоловік... Добрий хлопчина, забавний... Приходить чоловік, спечений горем... Каже – дитина у вас уже місяць. Точно... У мене в кабінеті, ледь не плаче... Якраз... Звичайно, уникайте комплікацій виписувати невилікованих пацієнтів... Я так і думав... Прекрасно, прекрасно, дякую... Привіт!

– Так, молодий чоловіче, поки дійдете додому, дитина буде здорова, – легко положив трубку на важіль.

– Що ви кажете, докторе! Не приходитьсья вірити.

– Те, що чуєте. Хай вас голова не болить. Сказано – зроблено!

Жора вклонився низько, потиснув обома руками лікареві правицю, попрощався й пішов утішений на вокзал.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

1.

Дороги були забиті буйною хурделицею, тиждень ніякі автобуси не курсували. Жора дістався до сільської станції поїздом, який мчав долиною вздовж річки і обліпився льодом, наче бронею.

Хуртовина трохи ущухла, лише морозяний вітер здував нерівні хвилі наметів, шпурляючи снігом Жорі в обличчя. Але ні завивання вітру, ані його гоготання, ані знавіснілі посвисти, ні морозяна хуртовина, ніщо не могло зупинити цього молодця з дороги. Крізь кучугури, пробивався Жора зі станції, не звертаючи уваги ні на що. Він був добре одягнутий; часу задумуватись над холодом, над труднощами й над страхом не було. Квапився чимскорше добитися до села й до покинутої школи. Задоволений успішною поїздкою, бо ж в лікарні Оксана сказала йому, що між часом дитині приділили догляд і опіку, внаслідок чого їй значно полегшало і вже стелилося на добре. Тільки матері медики дають дуже мало шансів. «Покинув роботу в настільки скрутний мо-

мент і пішов розв'язувати особисті інтереси, – не спадало з гадки. – Що скажуть про це товариші учителі й активісти?» – питав себе, забуваючи про те, що вже не знати який день не обідав, як належить.

Не мав звідки знати Жора, що відбувалося в Зарінку за той час, скільки він пробивався крізь намети до села. А в селі було не без новин. Старий кабінет був поділений на три кімнати: перша – простора, темна й просякнута запахом трухлого дерева. Біля стін стояли тряхлі лавиці. Вікна були заслонені мерзлими шибамі, а знадвору їх обсідали безперервно завіси налиплого снігу надвірної хуртовини, яка час від часу завивала й посвистувала в коминах, даючи про себе знати. Посеред приміщення стояла руда від іржі грубка-«буржуйка», від якої, пов'язані дротами, тягнулися погнуті труби й пропадали в колишній пічці – все це нагадувало, що в ній колись горів вогонь, а зараз було нетоплено.

Кільканадцятьоро людей, одягнутих у кожухи й сардаки, а жіноцтво ще вповито в грубі хустки, сиділи похнюплені по кутках, спустивши голову, дивились у долівку, наче світ їм був немилий. Скособочені й нещасні, тримали в руках вузлики чи торбини, бо ж не відомо, скільки триматимуть їх там; не дивились одне на одного, не перемовлялись і, здавалось, навіть не дишали, бо не видно було ніякого руху, – наче мертві пні. Хіба коли зарипить дверима хтось із сусідньої кімнати й крикне чиєсь ім'я, тоді на лавах зрушаться темні купи й

знов засторопіють, лише одна, ота, що її визвуть, посновигає в другу кімнату.

Останні дві кімнати виявились загадовими зараз для зарінчан. «Що за комедія?! Ніяк не второпаю, – не без дивниці питав себе не один. – Йдуть туди хворі, ледве ноги волочать, німі – слова кліщами не виймеш, а виходять звідти жваві, галасливі». Але таємниці були зовсім не складні...

– Сідай, бабо! Чого корчишся? Гадаєш, ще довго буду з тобою панькатись?

– ...

– Пиши! – владно звернувся до вчительки мужчина в короткій чорній шубі. – Так, значить, Палазя..., записую в колективне господарство шістдесят три пражини поля. Коня, фіри та іншого господарського реманенту не маю...

– Підійди ближче й підпишися!

– Не вмію.

– Не вмієш? То тицьни палець!

– Я слаба... – заперечливо помахала Палазя головою.

– Облиш це, хай поле обробляють ті, хто здоровий.

– А я з чого житиму?

– А досі з чого жила?

– Ади, з цеї мізерії.

– Хто робив на ній?

– «Хто робив»? Я робила.

– То, значить, не слаба.

– І не здорова. У колгоспі треба робити...

– Аякже, не спати. Доста крутити! Бери й підпишися тут, – силоміць тицьнув обмотану нитками геть потріскану стару ручку, щедро вмочену в чорнильницю.

– Ади яке! – якийсь час потримала Палазя в скорчених пальцях ту ручку, ніби приголомшена дивним «штрументом». Замітивши, що її пальці обмазались чорнилом, вона відклала ручку на забруднений чорнилом стіл. Чоловік у короткій шубі вже чомусь не настоював над ручкою, а тицьнув їй на цей раз папір.

Бабка повагалась, хвильку зважила щось, подумавши, мабуть, що їй обійдеться, як і з тим «штрументом», але нарешті взяла. Лівою рукою тримала згорнену баєрком торбину, а правою – аркуш білого паперу. Стояла з ним в руці, наче задубіла, аж поки той несподівано висмикнув їй з руки замазаний чорнилом папір і сказав:

– Тепер ти, бабо, вже колективіст.

– А то як?

– Ось так, – показав сліди від пальців на папері.

– Але я не підписувала...

– І не треба. Тепер уже можеш іти собі додому, тільки уважай, щоб мені не галакати. Шуруй прямо додому!

– Ади яке! – не знати що хотіла ще сказати Палазя, але її схопили раптом попід пахи й хвацько вивели через простору кімнату кабінету аж до самої хвіртки, а вертаючись, взяли іншого...

– А кагла, кагла би вас, ковбасярників, вбила! – посипались Палазині прокльони, послані так сильно «ковбасярникам» через паркан, що почулося чи не на все село.

2.

– Не дрімайте мені тут! – пролунав владний голос «босого», який вніс закурену лампу й почепив на дроті посеред самого кабінету. – Не спати ж покликали вас сюди, а думати, – і навмисне загримотів важким взуттям, рипнув дверима й зник у другій кімнаті. «Там має бути тепло», – заздрісно подумав Катруля...

Катруля сидів німий і дивився на долівку. На столі лежала написана заява, а рядом – «босий», отой самий, що приніс лампу. Повільним рухом дістав із сумки загорнуту в папір ковбасу і окраєць хліба. Порізав ножиком на дрібні куски і вже збирався їсти, але, зиркнувши мимовільно на старого, йому чомусь стало дуже смішно. Катруля сидів очманілий перед ненависним аркушем і тримався дбайливо своєї торбинки.

– Що маєш у торбі, діду? – запитав млявим голосом «босий» і почав жувати смачно ковбасу.

– Га?

– Що маєш у торбинці, що так тримаєшся за неї? Не бійся, «босий» не забере.

– Кавалчик хліба, – обізвався Катруля до того, зрозумівши, що слідує передишка, і навіть подумав і собі пе-

рекусити, бо вгадував, – ще довго прийдеться йому посидіти тут, може навіть до самого ранку. Він же не прийшов сюди записуватися.

– Ану, хочу видіти.

– Га?

– Хочу видіти, діду. Зрештою, чому би й тобі не перекусити? Хіба ти від мачухи? – мовив «босий».

– То ти правду кажеш, синку, я не від мачухи, – тут Катруля не сподівався доброго слова ні від кого, тому довго гаявся, поки розв'язав торбинку, нарешті поклав на стіл половину гарно випеченої, наче святкової, хлібини.

– Бери ніжик, діду. Аякже, уріж, як належить, бо хлібець, виджу, господарський. Може на хрестинах дали, га?

– Не вгадав ти, синку, не з хрестин. Звідки тобі знати, якщо ти в свято не віриш? Пущення було ж, а тепер, звісно, настав піст, – і, не встигши з'їсти кусень, старий уже радів од того, що цей забув про заяву.

– Візьміть, діду, ковбаси, не їжте хліб наголо, – кинув слово й простягнув старому кусочок, а Катруля взяв, зразу ж засунув його цілого в рот і почав жадібно жмакати щербатими зубами... Але не встиг добре пожувати й проглинати кусень, бо наче пригадав щось, і раптом викинув жужелицю з рота й почав хреститись, очманілий і збентежений не знати чим, аж «босий» вирячив од здивування очі.

– Клопоція та мізерія! – плямкав Катруля.

– Що з вами, дідусю? – гляне той старому прямо в очі, начеб брався зачарувати його, і тут же схопив маленьку штемпельну подушечку, що валялась на столі, притулив до Катруліного пальця, а потім притиснув його до заяви, що лежала перед старим на столі.

– Я знову заскоромився у піст! – Катруля, вовтузячись у кожусі. – Ой, боже ж мій, що я наробив?! Таке ж піст, а я, окаянний, ковбасу їм... Най вам бог заплатить! Що ж я скажу бабі, коли вона дізнається, що я ковбасу їв та ще й підписався вам? Бідна ж моя головонька, що я на-творив?!

– Не бійся, дідусю, твоєї лютої баби...

– Не лише баби боюся. А що скаже на це внук?

– Не бійся ані твого внука. Ми йому нічого не скажемо, а незабаром прийдеться і йому подати заяву.

– Як так?

– Аби обійшлося лише так.

– А я не буду робити.

– Чому не будеш?

– Бо не хочу!

– А мусай де? – стрімко розсміявся «босий», аж Катруля прокинувся і сплюнув... І знову зарився в теплий кожух, а думки його звіялись і присіли на власнім обійстю...

– Ходи, «шута», ходи... А бодай би їх рознесло! – не знати кого проклинав Катруля того осіннього ранку, ви-

водячи з подвір'я безрогу корову. – Чуєш?... Чуєш, як риче бідна «Зоріка»? То вона за тобою... Але ми вам не винні. Ні, бідна, ти наша. То ці окаянні. Вони вас розлучили навіки. Хіба ти не виділа?... Га?... Прийшли троє, каже, що ніби з Коцушки. Та най будуть вони й з Коцушки, що мені з того? Маю я з того якусь користь? Прийшли й обдурили бабу, а мені замастили пальці якимось шміром і дали в руки той проклятий папір. Рогатий знав, що вони задумали? А коли я взяв його – так і виписались мої пальці на нім, а вони тоді у сміх. «Тепер, кажуть, ти, Катруле, уже колективіст» і геть собі забрались, а ми з бабою залишились німі, дивлячись одне на одного, ніби чемериці наїлися. Але запам'ятай! Цього я тільки тобі кажу. То мені лише приснилось, ніби вони мене обманули. Я не дався й не дамся. Ти, гадаєш, я з тих? Ні!... Тільки не ті часи тепер. Ні, не пора тепер тримати двох корів, бо ці окаянці заберуть і остатнього хвоста... Та ніж у колгоспі тобі мліти з голоду, то вже ліпше тобі буде у якогось господаря.

Не будемо ми тебе більше доїти, хіба тільки «Зоріку», але не буде вона, баба, більше носити сир та сметану в місто на продаж і купувати собі шалики та всякі фустки – бодай би вповивалася вона на смерть!... Так їй треба!... Пішла вона цієї весни у місто. Коли запіяв когут, забрала горшки в бесаги і, наперекір такій темноті, що хоч око виколи, баба така собі гонорна чеше до міста й водою її не зіпреш... Га?... Та вже казав я тобі раз, що

було темно, а вона лишень вибралась з села й вийшла на толоки, так і збилась зі стежки й дала на блуд. Йде полем, скільки йде, плентається, спотикається, й на-решті, як тарахнеться з межі: Таланьк-таланьк! – закле-пали в бесагах баняки. «Агій! А щез би ти!» – відганяла баба рогатого, – бо ти те добре знаєш, що вона з ним у змові... Таланьк-таланьк! Знову шибнуло нею із іншої межі. «А бодай би згоріли, аби вас дідьки розтерли?» – свариться баба з межами. – І що ти собі гадаєш, не дійшло до того бабиного прокляття? Зараз прийдуть трактори й порозсувають їх на порох... Таланьк-таланьк! – зарила баба носом у свіжу ріллю. «Матінко Христова, поможи мені, боже, вийти з цього блуду!» – вже до свя-тих молиться. Хіба вона, проклята, не знає, що на цім світі або з богом, або з чортом? Лише подумала й сту-пила, а то знов – як тарахне нею з межі, мало собі бе-бехи не повідбивала. «Сто кольок тобі в печінку та в селезінку!» – На, маєш! – вже забула, клята, й Матінку й Христа святого. Та не дивниця. Від неї всякого слід спо-діватись.

А коли вже розвиднялося, вертається додому з по-битими баньками та погнутими-подавленими баняками, і бесаги, і баба облиті від ніг до голови сметаною, що й не впізнаєш.

– Тобою дідько торгав? – питаю стару, бо не второ-пав, про що там ідеться, а вона до мене з пащекою, як почне торкотіти, як пуститься з ціпком. Не було мені

куди, то й відступив перед нею, й тієї днини, не ївши нічого, утік геть від хати, бокував як гайдук.

Добрався Катруля з коровою на торговицю. На серці тяжко, мовби каменем присіло, у роті – як від трійла гірко. «Що мені з тобою робити? Ніж давати тебе до колгоспу, то вже ліпше продам і куплю бабі вовняну хустку. Дідьки би нею торгали та вповивали у ту хустку, як мені хочеться тебе продавати... Чого ричеш?... Га?... А, за «Зорікою»... Знаю я тебе. Ти собі гадаєш, що мені легко на душі? Лишень я знаю та бог святенький, як мені. А, може, зголодніла... Не, часом, за бабою?... Ніхто тобі, ой ніхто, не прибагатиме барабульок з грисом, як давав тобі я... Чого озираєшся?... Га?... Таже бадіка цей із сусіднього села таки. Може, доведеться ще зустрінутись з бабою, з «Зорікою» та й зі мною... Не бійся, йди, бідна, йди та й будь чемна, як і в нас, – наче очманілий стояв Катруля серед торгу, безтямно мацаючи платинку з грішми за «шуту». – Тут мене пече, як залізом», – все обмацував і показував старий на вузлик у пазусі. Волочився поміж людьми, блукав, як його баба по толоках, а думки чомусь не сходили з «шуті»...

Вже по всьому дивиться, а під самими ногами якась платинка. Побілів-поголубів Катруля, приступив ногою й остовпів, наче приріс корінням до одного місця. Думає-міркує, як би то схилитись і непомітно схопити її. «Варе, ніхто не видів, коли я приступив? – зважуючи, дивився вправо, зиркав вліво, крутився навколо себе й собі не

довіряв. – Що би там могло бути? Нарешті наважився, схопив платинку й злодійкувато озирнувся навколо себе. – Ні, ніхто не видів...»

Вийшов натовпу, вибрався з торговиці до рудої латки кукурудзи. Скоро взявся до платинки. Розвиває – гроші. Числить-рахує – вісімнадцятьсот... «Гой!» – мало не скрикнув од радості. – Що ж, піду влітку з бабою туди, куди Гашіцин колись ходив, – на купелі... Та де тобі, Катруле, з бабою на купелі возитися? Що ти собі гадаєш, туди дозволяють будь-кому?... Але, думаю, за такі гроші й до самого рогатого дістанешся. А що ж! Най знають люди, що може затіяти Катруля... – Ти, Катруле, недавно покинув постолі носити, а тепер забаглося тобі на купелі мандрувати та гроші розтринькувати, – вагається старий і вже бліднуть його мрії... Але чому би ні? – знову набирається відваги. Що, я не чоловік?» – розмірковує, розводячи руками, йде назад на торговицю, бо так сильно замлоїло в животі, коли донеслися до нього пахощі свіжо підсмаженої ковбаси.

Добивається до кіоску. Поряд, на ґратах, шкварчали ковбаски, котлети й знову ковбаски. «А що, Катруля від мачухи? Не зуміє він випити чарку горілки й закусити, як інші люди? – просить стопку хмелянки, булку й ковбаску. Одним духом вихилив, здушив ковбаску, наче й не було. Бере ще порцію. П'є і закушує, та голоду ніяк не приборкає. – Візьму півока цеї «шакарікі», цілий хліб і ковбасок».

– П'ю, – непитаний розказував знайомим і чужим, які не без дивниці ззирались на нього, – коли трапилось мені таке щастя, то й п'ю!

– Що тобі, діду, курка лоша привела? – ятрить Катрулю сміхованець.

– Не вгадав! – цмокнув бравурно старий, а сам гел'гоче й показує два пальці... – Двоє: записався в колгосп і корову продав.

– Тьху на тебе! Ще й радієш?!

– Чому б мені сумувати? – спотикався, плентаючи язиком, і, нім додому вертатись, подумав скласти всі гроші до купи... І як не шукав у пазусі, скільки не рився по кишенях і за поясом, ніяк не знаходив платинки з грішми за «шуту». Знову мацається, знову нишпорить за пазухою та по кишенях, і вже собі ради не дасть. «Що то могло статися? Загубив чи вкрали?... Ні, такого не могло статися. Таже я не п'яний і не дурний... Не п'яний, кажеш, Катруле, і не дурний? А тоді чому ти знайшов на торговиці власну платинку з своїми грішми – вісімнадцятьсот за «шуту»? – злетіли всі, недавно складені, сподівання... – То ти, окаянний Катруле, за свої, значить, гроші налевся й натевався, – раптом спітнів, відчувши обтяжену гріхами свою душу. – Як продав «шуту» й пішов пити?! Що скаже про це баба? Га? Що скаже?... Напевне, вереск заведе: «А пив би ти кров з себе!» – щось наче батогом стьобнуло Катрулю по шиї... Стояв очманілий, як дідько на кольках. Не знав, на яким світі

опинився, бо перед очима мішалась нескінченна юрба незнайомих людей, а з гадки не сходила його баба, лементуючи з ціпком у руках... Так каламутились думки, загрузаючи в давнину, як у страшний сон...

Світло гасової лампи ледве блимало, начеб збиралося віддавати богові душу. По кутках ще й досі підпирали стіни сірі постаті зарінчан, які не піддавались зламові. Кожний з них покладався на свої хитрі вигадки, бо під всякими приводами зволікали селяни, відкладаючи час подати заяву.

На дорозі роздався гуркіт машини, яка враз загула, наче зарилась у сніг і не могла зрушитись. Під ворітьми, де справді воркотіла на малих обертах «ємка», знялась буча, яка переросла в зловісну лайку. «Тепер тобі, Катруле, буде! Чого боїшся, того не обминеш» – не лише він єдиний потерпав, а всі троє, що сиділи похнюплені по куточках кабінету. Вони осторопіли, поніміли, задивившись на пришельців, що затупали по сходах і по дерев'янім порозі, аж поки всунулись в кабінет, мовчазні й здивовані спинились біля порога, не причинивши за собою дверей.

– Що з ними сталося? – обтріпуючи засніжені черевики, спитав владно кремезний мужчина, влягнутий у куценьку шинель.

Іван Гашіцин вжахнувся, побачивши під стіною знайомих зарінчан. І хоч добре знав, для чого вони були покликані, чомусь повагався відповісти, немов віщував

нависаюче лихо і хотів обминати неприємностей.

– Що з вами? – спитав він про людське око. – Чого стовбичите тут? У нас робота...

– Таже ви покликали нас... знаєте, писатися... – не доказав хтось.

– То як? Ви ще й досі не записалися?! – обвів грізно присутніх вовчими очима чолов'яга, удаючи, що це для нього новина. – Ще є такі? – глянув досадно на Гашиціного.

– Та ми ще думали, знаєте, – спробував пожартувати господар, щоб трохи розвіяти нависаючу грозу. – Сказано – не обов'язково ж вступати. Ми маємо право...

– Яке там у вас право?... За вісімнадцять років ще не знайшлося у вас часу подумати?! Чи, може, дожидаєте якогось дива? – схопив того за лацкани, гримнув до стіни й, поволікши по підлозі, шпурнув ним, мов ганчіркою, у інший кут.

– А ти теж думаєш?! – схопив іншого, всунувши швидко кілька стусанів під груди... Далі кинулись й інші пришельці, бо наче град посипались по головах кулаки, й незадовго уперта трійка розбіглася наче таргани. Дивно, чому вони, простоволосі, бігли по дорозі не у напрямку їхніх домівок, начеб справді, бідні, дали на блуд.

– Ой, боже ж мій! Клопоція та мізерія! – проказував крізь плач дід Катруля після кожного непевного кроку, відчуваючи в грудях забитий кілок від пришельцевого стусана. – Ой, боже ж мій! Клопоція та мізерія! – хапався

за голову, яка аж гула, бо, падаючи, вдарився головою об долівку, та сам думав не про себе, а думав про те, що ж то буде, коли дізнається баба вдома, як вона буде лементувати...

– Вставай, Катруле! Чого в чічки увалився й не знати з ким сваришся?! – пробудила його баба ціпком із того дивного сну. – Чому «шуту» не продав?

– Га? – кинувся Катруля, як навіжений. – Котру «шуту»?

– Не прикидайся, що, тобі позаступало. Чому корову не продав?

– Як не продав? – питає очманілий Катруля. – Ади гроші, – почав мацати знову за пазухою.

– Не чухайся, діду! Ще під вечір прибігла «шута» додому, а я й догадалася, що ти знову щось накоїв.

– Нічого я не накоїв. Продав корову і... і, знаєш, випив трохи і закусив. Бо то, бачиш, як нам повезло: і гроші, і корова назад. Мовчи лише собі тихо...

– Ти пив на гроші за продану корову? А тріпали б тобою рогаті! Згорів би ти в пеклі! Пив би ти кров з себе!

3.

Поки дійшов до школи, з Жорового лиця піт лився цюрками, а коли відкрив двері в учительській, на нього дмухнуло густим димом. Крізь хмару диму Жора впізнав лише Гашіциного і двох учительок, решта були незнайомі, які виюшились на спітнілого юнака в теплому

пальті, в заправлених у товсті шкарпетки лижних штаних і взутого у важкі черевики. З-під шапки-вушанки вибилося змокріле волосся, а на шиї недбало звисали порозкидані вітром і просякнуті мрякою довгі тороки вовняного шарфа. Було кому позаздрити. Обвітрений, запушений інеєм, у важкому пальті, увійшов високий та кремезний, пропахлий надвірним холодом і вирячився на незнайомих, що стояли одягнуті, як видно було, в позичені лянки. Здавалось, вони уже збирались виходити, та ще дослуховували вказівки кремезного чолов'яги у поношенім літнім одязі. Поява Жори на хвилюку відібрала всім мову, на їхніх обличчях виписалось німе очікування...

— Роздягайся! — викрикнувся чолов'яга, стягаючи поквапно з ніг свої, взуті майже на босу ногу, літні черевики.

Здивований незвичною обстановкою і несподіваним наказом, Жора розгубився, але й не ворухнувся, наче намагався щось то зрозуміти. Було якось незручно — не так, не сяк роздягатись перед колегами-учительками, які стояли, готові ступати, одягнуті в теплий товстий одяг, ще й закутані й перехоплені товстими хустками.

— Ви роздягайтесь, — шепнув по-змовницьки Гашіцин.
— А ми вирушаємо по селу збирати заяви.

— Та що ж... — блимнула в куточку мозку жахлива думка, буцімто він провинився перед незнайомим і колегами своєю відсутністю в настільки «гарячу пору». — Йду і я. Чому роздягатись? — сказав рішуче Жора, проте

можна було зрозуміти, що він не второпав, у чім діло й відповів недоречно.

— Роздягайтесь, чоловіче! — докірливо зарепетував той. — Припиніть балачки й переходімо до діла. Ви ходили досі, а тепер дали наказ, щоб за добу закінчити ці комедії. Досить вам тут висиджувати і лясати точити. Досить! — спалахнули його темні очі пронизливо й зухвало, аж навіть нахабно, та Жора зрозумів, що цей кремезний дядько звик або ж дошкуляти крутим слівцем, або навчати й наказувати усім.

— «Нафтовиків» прислано для роз'яснювальної роботи, — шепнула учителька. — Ще з осені не були дома. Не бачиш — у літнім одязі й досі!

Второпавши нарешті, що до його появи, мабуть, тільки оцей кремезний «нафтовик» не знайшов відповідного вбрання для своїх плечей, Жора зрозумів і те, що не було чого соромитись. Роздягнувшись поквапно й поставивши одяг на стілець, він залишився лише в сивому светрі, в білих підштанках і в товстих домашнього виробу таркатих шкарпетках.

— І светр, і шкарпетки... — тицьнув поквапно здоровань пальцем на ноги. Стягаючи через голову спітнілий светр, Жора враз ужахнувся. Що ж буде, наколи цей зажадає і підштанки? А одягнувшись швидко, через мить кремезний «нафтовик» уже був готовий ступати. Без слова, він по-змовницьки обвів своїх товаришів вовчим поглядом, і вони тут же зникли в надвірній завірюсі.

4.

— Куди підемо? — стишив крок здоровань і, косуючи на Гашіциного, кинув через плече: — Кажеш, їх залишилось небагато?

Але Гашіцин мовчав. Він відволікав заговорити, наче хотів, щоб «нафтовик» сам переконався, що і вони досі не спали. Їм просто не було що робити, бо всі місцеві можливості вичерпались.

— До Бароса, — вирвалось злісно у Пилипчука. — Зайдім до цього брехуна. Скільки разів ми приходили до нього по заяву, у нього двері завжди замкнені, бо... жінка купається. Єдиний раз вдалося нам зайти до його хати...

Постукали у двері.

— Хто там? — почувся владний басок «брехуна».

— Добрі люди, — гукнув Гашіцин знадвору. — Поговорити прийшли. Відчиняйте!

— Добре, що прийшли, — щось заклєнцало, загупало і нарешті відтулились сінешні двері. — То ви будете? — спитав для годиться. — Вибачте — жінка купається, — ніби засоромлений, господар вискалив довгі зуби. Прийдіть трохи попізніше, — несподівано грюкнув він дверима й клацнув ключем.

«Нафтовик» остовпів. Чоло у нього раптом збрижилось, вічка затріпотіли, ніби хтось сипнув йому в лице пригорщу снігу, а губи звелися в кислу гримасу, яка ширшала поступово аж до вух, удаючи усмішку.

— Ходім! —мотнув невдоволено головою «нафтовик». Похмикуючи ніяково й тонучи в снігу, валка поорала за-
метами до іншої хати.

— А там, де світиться, вже записались? Хто там живе?
— наче для годиться, питав учительку Кимпану, прихо-
вуючи лише йому відому думку.

Гашіцин похолов від несподіванки. По спині побігли
холодні колючки, що почали йорзати ним і теліпати, наче
від пропасниці. «Буде лементувати», — блиснуло в об-
тяженім мозку й загриміло у вухах, переходячи в суціль-
ний шум.

— Самітня вдовиця залишилася, товаришу Кимпану,
ще й скаржиться на недугу... — озвалася учителька
цьому кремезному «нафтовикові», вспівши дізнатися, як
його звуть.

Валка звернула навпростець по слідах здорованя.
Вітер позамітав дороги й пробитися від хати до хати
було важкувато. Сунули мовчки, в'язнучи в снігу, через
невелику толоку плили до хати, де світилося.

Зарипіла хвіртка у Настки Прокопець, дзявкнув пес,
сповіщаючи господиню про відвідини «небажаних гос-
тей», яких остерігались тими днями всі. Не знаючи, на
що там стелиться, потерпаючи, учителі співчували при-
язній Настці, а Гашіциному приходилось завернути і
втекти, куди очі понесуть. Було і стидно, і жаль сестри,
та зараз не мав, як викручуватись, мусив сам ступати і
першим відчинити двері до її скромного помешкання.

– Добрий вечір, Настко, – привітно вступив він у ледве натоплену хату, в яку насилу напхалося стільки люду. – Все сподівався прийти поговорити, попідкуватись, та часу чомусь ніяк не було, бо ось... – розвів він безсило руками, наче просив у сестри поради й помочі. – Наперла колективізація...

– Народна влада послала по селах робітників, активістів для завершення цієї складної роботи, – підморгнувши значуще, додавив «нафтовик». – По всій країні бренить колективізація.

– Колективізація, колективізація, але для тих, що годні робити... Ой, боже ж мій, чому так мене мучиш?! – застогнала й змінилась Настка лицем, яке раптом зблідло і скривилось, наче від незносного болю. – Де ти задівся, господарю мій?! Чому залишив на мою голову дрібних дітей, а сам звіявся кров проливати? Землі тобі не ставало, то вона, землиця, й сховала тебе навіки від нас. Мовчиш! Не обізвешся, га? Хіба тобі байдуже, що я вже роками ледве волочусь коло хати? – схопилась за голову обома руками й поснувалась по хаті, силкуючись переконати пришельців, що у неї скоїлось таки нещастя.

В хаті зробилося тихо, як серед ночі.

– Ну, вам, молодиче, не слід нехтувати здоров'ям, – збив гнітючу мовчанку кремезний «нафтовик», втуплюючи очі в скорботне обличчя господині. – Ви повинні негайно піти до лікаря, щоб знати, як запобігти хворобі, – мовив співчутливо притишеним голосом. – Ось, това-

риш – лікар! – показав він на шофера, який колись працював дезінфектором у поліклініці. – Що ж у вас болить?

– Та всечіно: і голова, і серце, і під боком щось дуже болить – ніяк не перестає колоти, аж дихати не дає, – глянула на «лікаря», ледь розгубившись, молодиця.

– Що ж, не треба впадати в розпач, бо то до хвороби недалеко, – наче глумився Кимпану над недугою. – Приляжте, будь ласка, на ліжко. Ми не лишимо вас «гибіти», а проконсультуємо. На те ж у нас лікар. Ану тільки покажіть себе, докторе! – обвів глузливими очима присутніх й затримав позір на шоферові. – Що ж, допоможемо, не можна ж лишити бідну жінку отак, – зняв він із гвіздка гасову лампу і, наближаючись до ліжка, вжалив Гашициного розпаленими білками.

Оторопівши від несподіванки, директор й учителі відвернули погляд у темний бік кімнати, а «лікар» пополотнів. Скреготнувши зубами, щоб не вилаяти бува, Кимпану й не послати його до сто чортів, та, подивившись на шефа, в якого заїскрилися два недобрих каганців, збентеження пропало, мов їх вітром змело. Щоб виграти час, у проміжку якого хотілось обдумати, що має робити під час клятої «консультації», шофер діловито скинув із себе куценький плащик, шкрябнув горням по дні відра й став мити старанно руки.

Роздягнувшись до сорочки, Настка лежала на ліжку ні жива, ні мертва. Чи від холоду, чи від хвилювання на ній тріпотіла, наче від пропасниці, сороччина. Вона

добре второпала, що тут не до жарту, бо настроївшись, «лікар» взявся діловито до справи, як справжній спеціаліст. Вже й самому Кимпану не приходилось повірити, що той не лікар, а шофер. Повернувшись спиною до учителів, він ледве придушив сміх. Якби в ньому не кипіла злоба від того, що сталося у Бароса під дверима, Кимпану, напевно, розреготався би на всю хату: шофер взяв делікатно Настчину руку в свою шорстку долоню і, зиркнувши краєчком ока на годинник, почав ретельно числити пульс.

— Годинник швейцарський! — підморгнув шефові. — Ще побачимо, як там серце, — і притулив кумедно вухо до грудної подушечки, уважно вислуховуючи. — А що ж, працює чисто, як наша «ємка». А тепер полежіть ось так, — поклав він жінку в інше положення й почав стукати суглобом пальця то в груди, то в плечі, чомусь поцмокуючи.

Вислухавши молодицю, шофер випрямився й виголосив діагноз:

— Так, вас мучить колективіта хроніка.

— Ах, колективіта, колективіта! — поквапилась Настка, мало не захлинувшись словом.

— Рекомендується якнайбільше рухатися, працювати. Цілком заборонено грати комедії, вони ж зморюють серце, — як годиться лікареві, додав нарешті шофер.

— Ой... — колективіта, колективіта, — помахуючи головою, мовив кремезний «нафтовик». Вогники, що доти тліли під шапкою-вушанкою, розжевірілись, мов роздму-

хані бурею, і впали на Гашіциного, який торопів десь у темнім кутку, сподіваючись на чудеса. Згодом вони вийшли на світло і, спочивши зором на зблідлім обличчі Настки, бликали то на одного, то на іншого, наче силкувались вгадати дещо.

Настка не сподівалась рятунку. Вона озирнулась стуманілими очима довкола на закутані в хустки жіночі постаті і, читаючи докірливі вирази в очах учительок, второпала про свій промах. Усе провалилось, вже не було куди їй крутити, бо ж п'яні мудрощі сягнули краю.

– Будьмо відвертими, господине! Ми не лишимо вас хворіти «колективітою». Подібна гра не влаштовує ані вас, ані інших. Не так, товариші учителі? – натякнув на Гашіциного.

– Та беріть назад ті лоти, що колись дали, а я піду у старці по світі, – засвітилась скупа усмішка на Настчиних вустах, наче сказано було на глум.

– Тримаєте себе гонорно, молодице! Наш «доктор» тільки що виголосив діагноз, а вам відразу полегшало, – вдарив по болючім. – А уявіть собі, що коли запиштесь, то, напевне, зовсім вилікуєтесь.

– Та що вже буде селу, те буде й бабі, – мов на прощання сказала Настка, хоч записуватись зовсім не збиралась.

– Слухайте, господине, ставте страву на плиту до того часу, доки переконаєтесь і подасте заяву, бо ми не виходимо з хати, доки не запиштесь, – вмішався в бе-

сиду «доктор». – Може, прийдеться й переночувати у вас, – сказав напівжартома.

– А так-так, варіть їсти, бо ми вже зголодніли, – вгадавши шоферів намір, кинув учитель Пилипчук, який вже давно написав заяву і лише дожидав її підпису, тому зараз не виходив з доброго настрою, який зароджувався в хаті цієї жінки, де іншими часами, окрім вечорниць, відбувалися найбільш вдалі читацькі вечори.

– Не виходьте, а що мені те шкодить? У нас хата велика, – наче передумала раптом Настка уже й захотіла похвалитися чимось. – Їсти? Таки зварю, аби-сте насиділись, скільки захочете. Пироги любите? – бралась домішувати тісто з корита й ліпити вареники з сиром.

Та несподівано щось загрюкало в хоромах і на хвилю стихло. Пришельці насторожились. Хтось обмацував двері, не знаходячи клямки. Нарешті двері зарипіли і, спотикаючись, поріг переступив чоловік. Не привітавшись, він зніяковів перед громадою.

– Що скажеш, Мінею? – заговорив Гашіцин.

– Я видів, що то-то, – зиркнув він на світло лампи, – та й гадав, що то-то... – поправив флейту під пахвою, наче вона заважала зараз йому. – Але виджу – не то-то, – обвів здивовано очима Настку і громаду, серед якої були незнайомі йому люди. Кумпанія нічим не нагадувала йому ані вечорниці, ані читацький гурток. – Але як не то-то, то лишіть, я то-то... – вже збирався він виходити з хати, та кремезний «нафтовик» підійшов до нього, беручи його за рукав:

– Скажи, брате, а до колективу то-то? – показав уже написану Пилипчуком заяву й спробував порозумітись з дивакуватим незнайомцем таки його простацькою манерою.

– Щось... не то-то, – очманів Міней від дивниці, що чолові'яга говорить, як і він. «Хіба і цей попав у вовчу пастку?»

– Часом, не хворієш? Не мучить тебе дещо? – й Кимпану подивився на шофера, який почав чомусь кумедно чухатись...

– Ні, я то-то, – даючи зрозуміти, що він цілком здоровий.

– А тоді чого чекаєш суботи?

– Та я... то-то, – розвів руками Міней.

– Ану, то-то, – підніс заяву тому і встромив йому хімічний олівець у руку. Міней затремтів і, розписавшись на весь аркуш, якимось відчужено подивився на здорованя.

– Ади, то-то, – почував себе, як дідько в терню.

– Ну, тепер вже можеш то-то, – показав на двері. – Можеш, якщо хочеш, навіть заграти. Ось, вареники вже закипіли.

Але Міней шугнув з хати, не причинивши навіть дверей за собою, й зараз же пропав у завірюсі.

– Хотіли пирогів – маєте пироги, – запарували пахучі вареники, що їх розставила Настка у дві великі миски покутського гатунку, і перед кожним поклала замість веделок дерев'яну шпичку.

Наче дожидаючи «нафтовикового» рішення, присутні сиділи мовчазні, не торкаючись вареників.

– Не візьму я ваших добрих пирогів, поки не запишитесь, – кинув у жарт Кимпану і, взявши двома пальцями шпичку, не без подиву вдивлявся в немудре начиння и одночасно очікував терпеливо вирішального моменту від господині.

– Довго не приглядайтесь і не дивуйтеся... – сказала Настка, розписуючись на заяві. – Говорять: богові свічку, а чортові шпичку! – вкленила влучний жарт, не хотючи наче залишитись у довгах. І сама собі не довіряла, що так несподівано воно у неї випурхнуло.

Гашіцин, який доти стояв оціпенілий, переживаючи з Насткою, несміливо реготнув і враз перестав, та Кимпану, підморгнувши змовницьки оком, засміявся на всю хату. Він був у доброму гуморі ще від розмови з дивакуватим Мінеєм, дотеп чомусь припав йому до душі й тепер він дозволяв навіть кепкувати із себе.

– Ну що ж? Берімось до ласощів, – встромив шпичку в перший вареник і, смачно жуючи його, покивав вдоволено головою, обвів очима громаду, начеб щось пригадав, і поцікавився:

– Навіщо той чоловік приходив із флейтою під пахвою? Не второпаю... Хто він?

– То Міней, наш нерозлучний музика на посиденьках, – сказав Пилипчук. – Від тієї пригоди він чомусь перестав носитися з скрипкою і не розлучається зараз із флейтою.

– Цікаво. Яка його пригода спіткала?

– Прийшлося б довго розказувати, – сказав Гашіцин співчутливо.

– Музика, пригода, флейта... Розказуйте.

– Ось як то сталося, – почав Гашіцин. – Якось найнявся Міней грати на скрипці на весіллі аж на третім селі, поза лісами. І як часто стається на весіллях, увечері, при самому розгарі забави, роздмухався скандал, який переріс у страшенну бійку. Не залишилось жодного цілого вікна, ослони й столи поламані, посуда побита, по всьому обійстю розсипалось саме череп'я. Весільні, рідня й молоді – повтікали, спрятались, як від татарви. А зчинилась вся буча від музик: один хотів однієї, інший бажав другої – ось і весь скандал. Вже не хотілось музикам ні плати, ні зарібків. Втікали куди котрий, радіючи, що обійшлося їм тільки так.

Оминувши людське око, Міней не шукав дороги, не чекав товариства, а почимчикував і забрів у ліс. Не чужа була йому дорога, бо не раз ходив по ній, та зараз був захеканий, переполоханий, ще й в чубку добре мав. До всього нещастя – ще й темна ніч лучилась. Йшов він лісом навмання. З гадки не сходила втіха врятуватися втечею від біди. Отак ідучи, радий, опинився Міней перед пропастю. Круть сюди – яма, круть туди – яма. Кричав-галакав на весь голос, нікого нема й ніхто не озивався, хоч сядь та й плач. Почав його огортати страх, та рятунку в цім не знаходив. Так і заснув.

Чекайте, бо ще не всій біді кінець. Говорять, ніби, впавши в горе, людині однієї біди замало. Бо догравав він те весілля ще і в сні. Десь над ранок знов почалась колотнеча. Розпалилась бійка. В повітрі на обійсті злітали стільці, поліна, подушки. Раптом на його голову звалилось щось важке, наче фіра сіна, й він отямився. Оговтавшись, бачить перед собою два каганці. Тоді й догадався, що звечора ще упав у вовчу пастку, а на зорях і вовк за ним. Що йому робити? Чим боронитись, коли при собі й пустої голки не було? А вовчисько присів на задні ноги, готовий стрибнути на нього, бо передні були підняті, й стояв він, як у цирку. Дивилися вони один на одного, й не знати кому було лячніше. Приглядається Міней, а вовк помаленько спускає передні ноги на землю. «Тепер мені кінець!» – стукнуло в голову. «Калач і свічка!» – блиснула думка... Недогравши весілля, смичок мимоволі спустився й шкрябнув зненацька по мертвих струнах. Почувся нестерпний скрегіт. Вовк стрепенувся й знову став дибки. Стояв, мов заворожений, не спускаючи з Мінея палаючих очей. Через мить, коли вовчисько пробує стати на чотири ноги, Міней цигикне по струнах і, незвичний до скрипкового звуку, бо, напевне, на весіллях не бував, той знову ставав дибки. Ціпли Мінеєві пальці на струнах, та ще дужче терпнули вовчі ноги. Нарешті, дивиться скрипаль і своїм очам не довіряє: вовк в'яне й спускається злегка на задницю, піднявши передні ноги, як у цирку. Мліла дичина навпо-

чіпках, вичерпались до краю Мінеєві сили, і важко було сказати, хто переможе в тому жорстокому двобою. Знесилившись, вовк повалився на спину, висолопивши язика; знемагав Міней, дожидаючи хвилини, коли поваляться долілиць і тоді – кришка! Не знати, скільки ще разів приходилось йому скреготати, шкряботати й цигикати по струнах, бо так застав їх ранок...

Коли сонячні промені заглянули в ту кляту яму, прийшли лісники й мали що видіти; вовк лежав горілиць, а Міней, приклякнувши, тримав скрипку під підборіддям. Говорили, кричали, пробували гукати й гульокати, проте ані чоловік, ані дичина не реагували на поклик і покрик. Закам'яніли і звір, і Міней.

Спустили лісники мотузку, на якій було сидіння, як на каруселях. Та Міней не второпав нічого. Прийшлося самим спускатися і вкласти його в те сидіння, але й тоді він смичка зі струн не зводив. Витягнули його із вовчої пастки більше мертвого, ніж живого, жодного слова не можна було добитись від нього, хіба лише отого «то-то». З тих часів Міней залишився трохи не при собі від страху. Говорити говорив, але коли хтось роз'ятрить його, або сам розхвилюється, то наче щось відбирало йому мову, і все, що він хотів сказати, передавалось лише через єдине слово – «то-то»...

Вибравшись із хати, побрели поодинокі, мовчки промацуючи ногами дорогу в снігу. Скинувши з душі кременицю, Гашіцин ішов останній. Перед ним колихався

здоровенний силует «нафтовика», який, враз уповільнивши ходу, усміхнувся до нього й крикнув:

– Не туди! Назад! – скомандував нарешті Кимпану.

– Чому назад? – не помітив Гашіцин, що в того вскочило сто чортів.

– Ходімо! Знову до купальниці! – обвів Гашіциного суворим поглядом. – Аби-м знав, що до білих мух чекаємо, але запишу її, – показав через толоку на блимаюче світло.

Постукали-погрюкали. Тихо. Аж через хвилину почувся жіночий голос крізь відхилені хатні двері:

– Хто там?

– Теж ми. По заяву прийшли, – сказав Гашіцин.

– Купаюся. Прийдіть завтра, – викрикнулася нахабно жінка. – Чого ви в цій годині?

Кимпану скреготнув зубами. Видно, йому урвався терпець.

– Я тебе вилікую від «корости»! – упер плече у двері, а далі грюкнув ними і вже опинився посеред сіней. За ним уся валка ввалилася в хату. В сильно натопленій кімнаті ще й досі горів вогонь. На плиті в казані підігрівалась вода. Роздягнувшись, жінка ще не встигла влити окріп у цебер, як «нафтовик» вскочив у хату. Прикручений каганець блимав у запічку, де куняв Барос.

– Йой, купаюсь! – скрикнула спантеличена Ілена.

– Купаєшся?! Скільки будеш купатися?! Заяву подала?

– Ще ні.

– Підпишися! – підсунув пом'ятий папір.

– Ще ні. Прийдіть завтра. Чоловік заслаб, – показала вона на Горія, який лежав на печі.

Кимпану скипів. Він схопив Іленину руку й притулив до аркуша. Й тоді вона заверещала не своїми голосами, змушуючи Григорія заступитись. Наче спечений, той скочив з печі й наблизився впритул до «нафтовика». Гашіцин, Пилипчук, учительки й шофер витрішили очі, дожидаючи чогось страшного. Минула напружена, гнітюча хвилина...

– Ви що?... Не даєте людині скупатись?!

– Підпишися! – спрямував злий погляд на Бароса «нафтовик». – Не підпишешся – жалітимеш. Жінка працюватиме, а ти носитимеш їй їсти й дивитимешся...

Григорій стояв мов очманілий. Невтішна перспектива знесилювала його і він боявся, що йому не вистачить сили навіть розписатись, не те щоб ще противитись. Мляві руки взяли олівець обережно, мовби бритву.

– Тепер купайся до самого ранку! – «нафтовика» грюкнув дверима і, не озираючись, вийшов із пропареної хати.

– Комуністи! Анцихристи!! – почувся Іленин розпачливий голос.

...Лишившись самотній у шкільній канцелярії, Жора бродив думками. У змореній голові на самоті вони плелися, ведучи в далеку давнину, грузли в босім дитинстві

й поверталися до сучасного дня. «Куди мені завтра ступати? – згадав безпорадну в лікарні матір і з досади приходилось битися головою в стіни. – І там потрібно бути, й тут не обійдуться без мене, а я сиджу босий, як спутаний, і кисну», – важкий клубок підкотився під горло і він кинув злобно недокурк. «А що буде з батьком? – знову майнула тривожна думка, згадавши, що гроші й татова заява залишилися в піджаку. – А коли «нафтовики» вже у нас удома?! – Боронь боже!» – і він почав одягатись похапки у залишений «нафтовиками» одяг. Думки гасали хаотично, каламутились, не даючи йому змоги рішитись, куди насамперед бігти: по селу за ними, чи просто додому. «Звідки мені знати, куди вони пішли? Село ж велике – усе не пробіжиш у таку негоду», – грюкнув дверима й пірнув у намети...

Сніг сипався за комір, забивався в черевики, та Жора брів у наметах полем навпростець. Зараз йому було однаково йти чи дорогою, чи городами. Хотілося чимскорше добитися додому, щоб оминути нещастя...

Захеканий, увалився в хату, аж тато вибалушився на нього, не второпавши нічого.

– Що з тобою сталося, мой хлопче? Де твоя одіж? – острахнувся батько, дивлячись на сина.

– Кінець, тату! Треба й вам записатись. Уже не буде куди крутити, – скинув взувачку і взявся писати заяву.

– Чекай, не горить. Чи вже записалися всі? – відговорювався тато.

– Ніхто цього не питає. Тепер або записуєшся, або б'ють.

– А що мама скаже, як дізнається? – вчепився Григорій останньої надії.

– Аби тільки прийшла додому. Аби жива хоч до хати прийшла... Скажете, що я у всьому винен. Завтра мусимо ж їхати за нею до шпиталю. Рятунку нема. Так сказали там. Дай господь, щоб воно було не так...

– Тоді най б'ють, най добивають. Я все витерплю, але залишуся з полем. Ти не розумієш, що значить мати поле. Не знаєш... – не встиг доказати батько, бо до хати ввалилася громада, яка залишила його босого в шкільній канцелярії.

– Ваші штани зробили чудеса, – сказав скоромовкою здоровань. – Та ніяк не розумію, як ти аж тут зацвів? – глянув підозріло на Жору «нафтовик».

– Домовляюся з батьком про заяву, – пояснив Жора.

– А ви чого дожидаєте, вуйку? Хіба вам не видно, куди світ рухається? – почувся рішучий «нафтовиків» голос, в якому скривались нотки загрози.

– Я не пишуся, аби-м знав, що мене порубають, як ту гадину, – подивився очікувально на сина, наче сподівався від нього порятунку чи доброго слова.

Здоровань ступив повільним кроком до Григорія й подивився на нього прицільним поглядом.

– Подождіть, товаришу, – кинувся Жора до свого піджака, який зараз обгортав «нафтовиків» плечі. – Подожд-

діть, заява лежить у «вашій» кишені... – Та не встиг він ані дістати її, ані пояснити, бо здоровань ударив його по руці й схопив за горло... Жора застогнав, захрипів тяжко. Пручався, не даючись, аж поки не пробудився.

– Що це все тебе мордує? – впізнав він лагідний голос Панорії й, помацавши навколо себе, впізнав, нарешті, лікарняну палату...

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

1.

Спорожніла від учнів, зарінчанська школа стояла задубіла й глуха. Не тільки важка зима спричинилась до того, що уповноважений «нафтовик» повідомив учителів про тимчасове припинення навчання, бо тепер не стало ані рук, ані простору для розгортання тієї ще незнаної ніким роботи, й тому звільнений від парт клас зараз служив за спальню, вітальню й їдальню. В сусідньому класі горіла плита і пахло гарячим жиром, а у «приймальні» на кафедрах та столах лежали купки зібраних заяв. Їх перегортали «нафтовики», колективісти з Коцушки й зарінчанські учителі, старанно складаючи списки. Коли-не-коли приходили селяни й подавали нові заяви. Вчорашній похід по селу зробив чудеса – стався довгожданий злам. Тепер люди самі приносили написані вже заяви, або таки тут просили котрогось із учителів, щоб той склав її. Приходили й відходили. Лише Катруля чомусь стирчав на коридорі, все міркував, поцмокував та ахкав. Та його зараз ніхто нічого не питав – часу не

було для пояснень або для хтозна-яких там балачок. Йому вже нетерпеливилось постукати й увійти, але там кипіла робота, від чого у нього не ставало відваги. А дуже хотілося, щоб йому якось інакше склали ту просьбу, аби там не писало, ніби він не в стані собою керувати... «Але хто цього від мене вимагає? – питав здурований себе, мнучи і так уже намучений у руках папір. – Ще скажуть, що це не має ніякого значення, і тоді нічого не вийде», – гнітила на серці каменюка.

Мовчки пройшовши мимо Катрулі, який по досі ще не зважився зайти до «приймальні», Жора відкрив двері й, не скидаючи шапку-вушанку, поклав на стіл три пляшки. На мить працівники припинили своє діло, здивовано глянули на нього, вгадуючи, що наближається пора обіду. Вони й справді вже здавна не обідали як слід, а дуже відчувалась потреба посьорбати нарешті борщу. Лише Жора не збирався обідати. Він дожидав, куди ще пошлють його, бо був найкраще одягнутий і, напевно, ця робота для нього була призначена.

Хтось постукав рішуче в двері й, не чекаючи дозволу, натиснув на клямку і увійшов у невелику довгувату канцелярію, що сусідила з «приймальною».

– Вас мама кличуть додому, – сказав поквапно хлопчик, дивлячися в очі прибулому тільки що знадвору Жорі, – але, казали, таки тепер.

Не знаючи, чи лише в голові, чи наяву звіялася буря, не довіряючи надійній покрівлі над головою, Жора гля-

нув запитливо на директора. Присутні не наважувалися й зиркнути на остовпілого Костика, який хапливо поліз рукою до кишені, шукаючи рятунку в куриві. Єдиний Гашіцин зміряв Жору від ніг до голови й, ковзнувши поглядом по його обличчі, яке несподівано потемніло, спромігся на слова.

– Ідіть, – не завершив своєї думки.

– Але – Жора показав на купки заяв та на розкидані папери-заяви по столах. – Але – не знаходив він слова. Мабуть, вістка заплутала в нього весь порядок думок, бо ж несподівана поява хлопчика не віщувала нічого доброго. – А... а... – так і не договорив, бо думка повіялася у вчорашній день. Ще зранку, коли сани відправлялись в дорогу до шпиталю, Жора відчинив ворота і кінь раптом спотикнувся. Батько подивився на сина й похитав головою... «Чи його чутлива душа нашіптувала йому якесь лихо?...» – долинало до Жорових вух крізь товщу спогадів.

– Ідіть, вас же кличе мати, – нарешті округлив свою думку. Гашіцин, читаючи скорботу на Жоровім обличчі. – Ми вже якось справимось, доведемо до ладу, – намагався він розвіяти сумні думи тихим розрадним словом.

Ідучи поквапно додому, пробиваючись з трудом крізь суцільний білий покров, перед Жоровими очима то сотались і губилися, то перехрещувалися й снувалися нитки, нагадуючи мамині клубки. Неначе десь у небі, вони розмотувалися і стиха вкладались у біле сирове

полотно, яке вело його своєю стежкою в близьке й далеке минуле, сягаючи іноді аж босого дитинства... Роїлися спогади. З пам'яті не сходила Оксана, безупинно зринали згадки про матір. Був наче у напівсонному стані. Сніжинки торкалися повік, а йому здавалось, ніби на нього ллється крапчастий дощ... Тієї ночі була негода. По даху тарабанив холодний дощ, хоч ще не час було йому в ту пору бути таким. Крапля за краплею били Жорі в обличчя й стікали на потилицю, пробираючись поза комір вже промоклої до нитки сорочки, сльозили струмочками по спині аж до самого пояса.

Але хто ж міг вгадати, що до цього дійде?...

Дожидаючи невістку, Христина поралась біля печі міркуючи, щоб разом із вечором і страва була готова, бо, завагітнівши, Оксана вминала смачно все, що на очі попадалось. Встане рано, піде в город, висмикне кілька цибулин, почистить і помие й, тицяючи цибулину в сіль (з мамалигою чи хлібом – не вибирала), трощить, аж луна йде. «Що ти робиш, дівчино добра?! – буркотливо кидав Григорій і чухався в потилицю. – Хіба немає у нас сметани чи сиру...? Дві корови з молоком! Ще побачать люди й скажуть, що невістка у Костика голодом мре», – картав Оксану свекор. Невістка слухала, що їй говорили, усміхалась, бо вдачі була привітною й веселою, а все своє робила: мовчки поїдала городину. «Говори собі, скільки хочиш, – чомусь здвигнув Григорій плечем, – а раз цього їй забаглося, цього й їсть». Але скрито від

Оксани таки сказав Христині: «Готуй добру страву, не бачиш – невістка городину поїдає. Ще прийдеться всякі поголоски вислухувати, – застерігав не раз притишеним голосом. – Аякже, розголосять на все село й баста!»

Підходила ніч. На розжареній плиті у глиняному горшку доварювалися голубці, сопучи та форкаючи на всю хату. Коли вернулась Оксана з дороги, кімната переповнилась пахощами солодкої капусти. Вже з самого порога донісся до неї привабливий аромат петрушки й кропу, вдаряючи до млості по ніздрях – городина ж зараз надто смакувала їй.

– Тату, чи не візьмемо по «щербатій»? – поцікавився для годиться, готуючи добрий настрій для вечері, коли сім'я вже засіла за стіл і припала до голубців, куди мати налила щедро сметани.

– Та вже як ти скажеш... – ніби відтягався батько від добрячої слив'янки, яку Жора придбав недавно, мовляв, щоб у хаті була про всяк випадок, може, як не лікар, то акушерка загостить. – По «щербатенькій» не зашкодило б.

Вечеряли весело, рідко перекидалися словами, інколи презираючись, потакували, натякаючи на смачні голубці.

– Не знаєш, ще довго дощеві литися? – стутбовано мовив батько. – Ви ж ходите по світі, може, чули, бо ніяким богом не можу сіно привезти. Боюся, що зогниє в царині.

– Як завтра вибереться... – усміхнулася стримано Оксана, докладаючи собі голубців. Свекор звертався до неї, вона ж недавно повернулася від своєї матері, а тепер їй не хотілося знеохочувати його.

Христина понад усіх любила Жорову дружину. Скриваючи приємність нагодувати сім'ю і, зокрема, Оксану, їй хотілось якось попідкуватись невісткою. Зібравши посуду з стола й прибираючи в хаті, вона випрямилася й співчутливо сказала Оксані:

– Що ж вам зараз робити? Лягайте спати, у хаті напалено.

Вечір стелився зарання. Село потопало в кошлатих хмарах, які куйовдив холодний вітер, розриваючи їх на сірі шматки й губляючи непомітно в густій темряві. Із них безперервно сіявся рясно крапчастий дощ, який періщив по стінах, сік солом'яні локрівлі, деренчливо тужив по бляшаних дахах і ринвах.

Всисаючи густу вологість, від якої, здавалось, промокли наскрізь і земля, і небо, поволі гнили стріхи й стоги. Прохолода прошивалась у тіло й кості, а одномаїтне придушене надвірне гудіння морило слух і мучило мозок. І все це гнітюче нависало над тобою, заколисувало й клонило на сон.

Всупереч навислій негоді, у затишній хаті спалося напрочуд безжурно й солодко. Та серед ночі Жора несподівано прокинувся.

– Зле мені, болить під грудьми, – спросоння сказала йому Оксана.

«А що ж, не дивно, – догадувався Жора, – надто смачно вминала ти ті галушки. І хіба можна було їй слова сказати? Хочеться їсти, нехай їсть, – пригадав він батькові слова. Але ж досі їй ніколи не було зле», – не приділяв Жора значення її словам і, не зраджуючи своєї думки, повернувся на другий бік і знову засопів.

– Чуєш, Жоро? – торкнула його незадовго за плече, бажаючи наче набрати духу в нічній самоті. – Мені погано, – прохально мовила Оксана.

– Від чого б це? – Жора чомусь оминав сказати, що від галушок.

– Боюся, аби... – не договорила вона, натякаючи на пологи.

– Що тобі прийшло до голови? Сама те знаєш – не час ще.

– Приходиться блювати... Від мами я їхала полуторкою і, коли сходила, прийшлося зіскочити. Ти же знаєш, як буває в таких випадках, глота, всі спішать, – сподівалась Оксана співчуття, як лише вагітні жінки того шукають.

– Чого ти не вигидаєш? – не хотів лякати її Жора. – Може, це тобі тільки приснилося, – удавано не довіряв Оксані, а в дійсності не бажав відразу ж погодитися із нависаючим лихом. – Чи справді?

– Я ж тобі кажу. Не гарно затримувати стільки грузо-

вик. І так ледве напросилася у шофера. Стидно ж було довго вбавлятися.

– На, маєш! – біdkнувшись, схопився Жора на ноги й поквапився сповістити маму про те, що скоїлося.

– Бідна ж моя головонько! Ще цього нам не вистачало! – вислухавши, вжахнулася мати. – Ти навіщо пускав її додому саме тепер? – бігцем пішла до невістки, але та в межичассі вийшла надвір і, виблювавши все, трохи заспокоїлась. Та досить було мамі тільки оком кинути на Оксану, щоб зрозуміти все...

– Роди! Борзо запрягай коня й вези до диспансеру... Біжи скоренько й не барися, – сказала тремтливим голосом. І поки він запряг коня і приготував двоколку, мати весь час поквапно перешіптувалася з Оксаною, кидаючи в клунок потрібні речі.

– Куди вам зараз серед ночі? – вмішався нарешті й батько. – За селом темрява, сам чорт ногу зламає.

– Аякже, і темрява, і така негода... Мусимо її добре одягнути, бо дощ холодний. Та коли прийшлося одягати Оксану, вони тільки роздивились одна на одну: невістка не вміщалась в одягу, навіть пальто не обхоплювало її. Щастя, що Жорі спало на думку накинути на Оксану своє пальто, поверх якого насилу натягнув, теж свій, дощовик і, не затримуючись, посадив жінку на бричку й вони поїхали.

Потонувши відразу в густій темряві, фаєтон ковзався і колисався на слизькій дорозі. Ледве видряпались на

крутий горб, та коли вже вибирались із села, Оксана не змогла витримати болів.

– Зсаджуй мене на землю, – крізь плач сказала вона. Жора аж ікнув, беручи її на руки. Ступив крок і спустив її на мокру траву, а сам закременів на колінах одурманений від жаху. «Кінець! – шкрябнуло по мозку. – Завіщо ти її так мучиш?» – дивився оторопілий і немічний на жінку, яка збивалася в муках і вереску. Від корчів, – начеб сто ножів кольнули її водночас, – Оксана враз натужилась, заборсалась і заверещала несамовито. Глухо покотився вереск по принишклім лісі, рокітливо пішов луною понад сонним селом і нарешті зовсім згіб, а на томість народився кволий, придушений схлип немовляти, сповіщаючи, що у муках прийшла на світ душа...

2.

«А потім теж мати... Вона, як ніхто інший на світі, завжди зносила все мовчазно», – пригадав собі Жора темну ніч, коли повернувся додому фаетоном, сповіщаючи про роди під голим небом. Вислухавши все, хоч її дрож схопила, мати запитала:

– А Оксана? – поцікавилась вона з нетерпінням.

– Утихла, бідолашна. Лежить бліда й непорушна, – сказав, кладучи поквапно сіно на віз (бричкою вже не можна було везти до родильного) .

– Не першинка ж, коли жінкам доводиться родити в дорозі, тільки... – наче навмисне оминула щось, не ба-

жаючи підсипати жару в душу заляканому синові, навіть применшувала нависаючу загрозу, але, згадавши са-мітню Оксану, її почав душити плач.

— Бідна ж моя головонько, — піднесла вона руки до неба, благаючи звідти помочі, — задубіє дитина серед поля під таким сильним дощем, — і сама не знала, за що хапатись скоріше і що зараз робити.

Довезлись до того місця. Оксана лежала непритомна, та Жора довго не задумувався. Підсунув руки під дощовик, підняв Оксану разом із немовлям. Обережно крокував, спотикаючись на слизькій траві й поклав їх на віз на сіно.

Висадившись на фіру, мати накрила Оксану татовим святошним сардаком, старанно боронячи її від холоду й дощу. Підвода грузла на розм'яклій дорозі й розприскувала болото, та промоклий до нитки Жора все підганяв коня. «Чим все це скінчиться? — Аби добратись до диспансеру. Аби акушерка...» — роїлись і збивалися думки.

Дощ не переставав і на хвильку. Всю дорогу сік Жору по обличчю аж до самого родильного. Світало, коли добралися. Його руки цілком залякли на віжках, а мати геть задубіла. Акушерка спала в палаті — ніч була щедро на пологи. Вона вийшла з ножицями в руках і, підійшовши до воза, завила немовля в марлю й зникла за дверми. «Якої вістки слід мені сподіватись?» — пересипались у мозку Жори всілякі думки й припущення. Відчував, що за такий короткий проміжок часу можна зовсім постаріти. Нарешті відчинилися двері.

– Поздоровляю! У вас народилася дівчинка, – сповістила весело акушерка. Від радості Жорі стало відразу душно, та ніхто не радів більше, чим його мати. На її обличчі з'явився рум'янець і розцвіла прихована втіха...

Полежала Оксана недовго, а повернувшись додому, вже про хрестини стали думати, та за тиждень знову несподіванка.

Як стало тільки сутеніти, при млявому світлі лампи схилялося над Оксаною заклопотане обличчя матері. Бо немовля не ссало матірне молоко, якого в Оксани було вдосталь, а воно запеклося в грудях, і її почала мучити гарячка. Від вчорашнього дня спрага палила усе з більшою силою. Збиваючись від гарячки та обливаючись рясним потом, невістка лежала в безтямі. Як тільки прийде трохи до себе, зараз же просить води.

– Не давайте їй води, мамо, не давайте! – викрикнувся Жора, буцімто мати не знають, що хворим, та ще з гарячкою, не дозволено води пити. – Не давайте води, лише потрохи кисляку, – настоював він на своїм, не знаючи, що в даному випадку треба було негайно витиснути зайве молоко і дати хворій Оксані досхочу води, бо лише достатня кількість рідини могла врятувати її від комплікацій.

– Дай каплю води, кальвіне проклятий! – відчувала Оксана, що більше не знесе тієї муки, бо спрага сягала крайності. – Хочеш, клятий, щоб я згоріла?!

– Не пий, Оксано, не пий! – аж захлинався Жора,

вмовляючи жінку, мов дитину. – Потерпи, мила, за ніч тобі попустить, – благав не пити води. – А як і до ранку не полегшає, то завтра повезу тебе до лікарні.

– Дай води, проклятий кальвіне! – борючись із спрагою, шепотіла вона безтямно цілий вечір, мов заклинання, і, не спускаючи очей з лавиці, де стояло відро з водою.

– Дай крапельку! – вже не витримувала мати перед її благанням, показуючи відро в кутку. Жора взяв горня і, навмисне шкрябнувши по відрі, скупко зачерпнув і підніс Оксані. Припіднявшись, дружина схопила посудину тремтячими руками, жадно припала до питва і, зацокавши зубами об вінця, жадібно випила кількома ковтками. Не вгамувавши анітрохи спраги, вона повернула Жорі спорожніле горня і відвернула обличчя від нього.

Жора взяв відро й виніс його з хати. «Хай не разить воно Оксану і не стоїть на очах!» – подумав жалісно. Оксана не пропустила мимо ту зміну, бо доти вона весь час не спускала очей із відра, тому раптове його зникнення здалося їй неймовірним, воно стирало наче всі її надії. Вони зникали, а палюча згага збуджувала дивну уяву й бажання. Наколи б їй вдалося зараз вирватись до річки, до Гатнуци, вона припала б вустами до неї і пила б, аж поки не впала б. А потім хай буде що буде. Аби тільки напитися досхочу.

Від жагучого бажання Оксану кинуло в тривале марення. Вона довго мліла, збивалась у жару, бачачи

перед очима джерельце, яке сльозилося через здичавілу діброву неподалік від того місця, де зустрічалися вони влітку минулого року. Чула, як журчала вода поміж камінцями, дихаючи вздовж своєї течії вогкою прохолодою. Безтурботно біг собі струмочок, як пустотливі діти, як і вони у ту підосінню пору. То всміхаючись проти сонця, то звиваючись під скелястим берегом, струмочок добігав до села і впадав у Гатнуцу. Жора з Оксаною теж добігали до джерельця і, розпалені до крайності, по-дитячому припадали до води. Пили, нахиливши голови до води, пірнаючи обличчям у булькотливім струмочку. О-о-о! Яка була то насолода! Оксана пила довго й жалібно, а вода прибувала й прибувала. Тепер вона нагадувала їй приємні картини, сохнучи й згоряючи від нестерпної спраги серед темної ночі. Та спрага робила своє, тепер палила уже з подвійною силою, начеб намагалась надолужити втрачену пекоту за хвилику тієї оманливої муки... Мати не відступала й на крок від узголів'я невістки, старанно прикладала мокре ряденце до її палаючого чола, крадькома хлипала і щось шепотіла, лише для себе зрозуміле. Від часу до часу вона змочувала ганчіркою спалені гарячкою Оксанині губи, але це полегшувало її муку лише на хвилику, незадовго знову починало палити в грудях, хотілося пити й ставало млосно. Так прокуняла мати цілісіньку ніч, сподіваючись полегшення. Та марне було її очікування, бо Оксанин стан ще більше погіршився. Вона лежала до краю зне-

силена і вже не просила навіть води. Її то палило, то морозило...

Вранці Жора повіз Оксану до лікарні, а там сказали йому, що застій молока в грудях призвів до гострого запалення молочної залози – маститу. Стало необхідне хірургічне втручання.

Оксана лежала ні жива ні мертва.

Через кілька днів Жора виписав Оксану з лікарні, й поки вона видужувала, найбільшим його вдоволенням було носити щовечора дитину на руках. «Що ви собі гадаєте?! – дивувались домашні. – У нього заморожені руки». А він знав тільки одне: аби дитина не була мокра, не була голодна і, якщо не хвора, то вона повинна спати. «Не потрібно ніякої колиски! – наказував мамі. – Аякже, аби задурманювати дитинча якимось гурдукуванням. Навчиш його колисатись, то потім ціле життя того хотітиме». Так і дотримувався свого, а дитина, мабуть, ще змалку відчуває легку, а то й владну руку. Спочатку нагодує, посміється-пощебече, недовго поносить по хаті, аж дивиться, крихітні повіки уже спускаються помаленько, воно засинає і спить до опівночі. А тоді знову робив те саме, і воно спало безпробудно до самого ранку. Добрим вдалося дитинча, зовсім не мучило нікого, росло, як на дріжджах, на втіху всім, а найбільше бабусі, яку не можна було відлучити од дитини. В хаті стелилось на щастя. Та не довго воно тривало.

3.

Застрягаючи в снігу, Жора йшов по забитій наметами дорозі. Кожний його крок відкарбовував тривогу в душі, він ішов далі, – його ж прецінь покликали.

Вдома застав матір уже неживу. Дві-три бабусі старечо шамкали й старанно хрестились. Жінки в темній одежі успіли вже покласти її на стіл, склавши на грудях не задубілі ще руки, як годиться тому, хто розлігся на вічний спочинок. Мати наче спала, і він відчув, як весь тягар, турботи, геть усе валиться на його плечі. Рядом на ліжку лежали клубки, всього дванадцять – пов'язані по три. «Четверо хлопців – кожному по три», – і лише вона знала, чому так.

– Мати дуже хотіли щось тобі сказати, може, якусь тайну та, не дочекавшись, ось клубки передала, – сповістила його дядина пошепки. – Сказали, що залишають їх на цей раз усіх тільки тобі.

Таємничі клубки лежали біля матері, немов довічне прощання й згадка. Здавалось, наколи б ті клубки пропали, то спогади про матір і про те, як вона побивалась задля нього – все тоді згасне у його пам'яті. «Не добіг, не встиг-таки...» – картав себе. Дивився на матір, німіючи з болю й безсилля, і туман починав заставати зір...

Свічки блимали боязко й пирскали, а Жорі здавалося, що то відблиски полум'я в печі. На мить йому спало на

думку, ніби то мати напалила піч, щоб пекти хліб. «Моя мати (мабуть, як всі на світі матері) хліб чомусь ламала, немовби боялася гріха різати його ножем. Чи знаєте ви, який смачний той ламаний хліб?... О-о, скільки паляниць напекла вона, відправляючи мене на зорях до школи! А скільки мамалиг наварила? Багато кулішу, й хліба багато напекла – всякого, і білого, і чорного, і книшів з маком та сиром; багато й борщів з буряками наварила для всіх нас. А скільки ласощів?!» – запахло свіжими варениками з сиром, війнуло домашнім затишком, пригадуючи йому часи, коли він вертався з дороги.... І давні спалахи затанцювали на її мертвому обличчі, немов оживляли його, та за хвилину щось Жорі замуляло під серцем, нагадуючи, що вона вже ніколи не буде ані хліба пекти, ані борщів варити.

Втупився у материне обличчя, начеб хотів запам'ятати його навіки. «Що ти хотіла передати мені, порадити перед тим, як відправитись у довгу дорогу? – зиркав то на срібні нитки, які густо помережили мамине волосся, то на таємничі клубки, що лежали заанімілі, як і його мати. – Ось, я оженився нарешті, як ти того жагуче бажала. Ось і дівчинка... А для тебе лише стільки зробити зумів», – пригадав, коли з першої зарплати дав мамі сотню, а вона почала плакати, не так зрадівши грошам, як тому, що він нарешті добився заробити свій гріш.

«Чи простиш ти гріхи твоєму вередливому мізинчику? Говорять, ніби мати знає більше про своїх дітей, аж їх

про себе. Може, була ти лиха на мене за мої провини? Але ні, матері завжди прощають, стараються забути й навіть загладити синівські грішки. Так воно буває, відколи світ та сонце».

«Спочинь, мамо, ти цього, нарешті, заслужила. Тобі, напевно, присниться рай. Прости мені, матінко, – сказав притишеним голосом. – Вже не будеш мучитися задля мене, хіба ж не досить жертвувала ти собою задля мене й всіх нас?» – поцілував задерев'янілими губами холодне, як лід, мамине чоло, хапливо тернув рукавом по зрошених очах і вийшов з хати...

«Прости мені, матінко, обізвись! – ще й досі плакав уві сні. – Та ти вже далеко, далеко, – аж на противному березі...» – бурмотів спросоння.

– Мучиться, – відчув у напівзабутті, як беруть його руку й перевіряють пульс. – Алкоголік. Операції проводять на живому, анестезія його не бере», – сказав той же незнайомий жіночий голос.

Хотілось протестувати, але в його хворобливій пам'яті відгукнулась дивна аналогія: «У звихнутого – єдиний він нормальний, а всі інші являються божевільними. Спробуй переконати його, що воно не так...»

– Я не алкоголік! – захлинувся від образи, і все марення розпалось блискавично, як і з'явилося... Прокинувся остаточно вранці, коли відчув під пахвою холодний термометр і легенький біль уколу.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

1.

Після лютої й тяжкої зими із скрипучими морозами та дикими завірюхами, нарешті проясніло небо й засвітило-загріло сонце. Перебули зарінчани гостру зиму і не приходилось їм повірити, що за один тільки тиждень небесне диво зітне блискучими лезами товсті брили, які донедавна ще рівнялись з хатами, між якими протоптувались ламані стежки. Пропав сніг, якби язиком злизало його, а млявий вітерець просушував розмоклі поля й роздмухував по селу запах торішнього розвезеного гною. Як ніколи, завирувала весна. Зашуміло, заскреготіло, заревіло й загриміло над Зарінком. По всій довжині річки не вгавало вперте рокотання. Гатнуца домагалася свого: до розпачу заглушена й придушена, вона ще дишала, збивалася закута в ледяних кайданах. Під тиском цілющої води набухала до нестями й чути було, як тріскала товста крига й піднімалася сторч виперта несамовитою силою, перекочувалась і гналась вузьким руслом, підриваючи коріння й вимикаючи на своїй дорозі стовбури вільхових дерев...

Потемніла спустошена Григорієва хата. Двір тепер мав інший вигляд. Чогось у ньому бракувало, немов листя на дереві після осені. Зараз Григорій лишився сам. Навіть робота не бралася його. Крутився коло хати як побитий, душа його наче здичавіла, а розум притупився. До чого йому братися? Світ обертом ішов, коли дивився на зрешетілу шопу для господарського знаряддя. Чувся, наче птаха без крил... «Та кажуть – безкрилій птасі божка гніздо звила... Тепер я став чистою лахою, – чувся без рук Григорій. На гіркій гримасі скривлених вуст розцвіла скупа усмішка. – Дарма я досі не міг терпіти бідних лах. Не буде мені куди, прийдеться разом з ними стати в ряд і братись до сапи, до коси та за чепіги. Ото буде з кого сміятися! Будуть «бештифранти» бити, як я поле купував, скупувався, недоїдав та дрантивий ходив. Задурно ти, Григорію, все щось «таке робив, аби дурні чудувалися». Минув той час, тепер будеш дивуватися уже сам. Не будеш, як досі, чудеса творити на полі. Варе, не буду? А чому не буду? Не будеш, бо поле не твоє. Та й що, як не моє? А за те, що ти робитимеш, вони тобі заробітні дні будуть обчислювати й сміятися... Вийшов на шило, хоч сядь та й плач...» – ходив Григорій навколо хати, говорячи сам до себе.

– День добрий, вуйку Григорію! – поздоровкався раненько Сурмей. На мить умовк і, не дивлячись на Костика, покрутив кумедно головою, наче вимотував звідти слова. – Що поробляєте?

– Кручуся як задурнена риба, – махнув він рукою. – Я своє вже давно відробив, – відповів Григорій.

– Прийшов «казибрід», вуйку, час приступати до оранки, – навмисно піднімав голову й задерикувато нюхав свіже повітря Сурмей.

– Приступайте, хто вас може сперти? Маєте все, що вам треба. Беріться господарювати.

– Маємо й не маємо... Реманент нездалий, нема чим з місця рухнутись. Треба щось путнього робити, а ми ніяк не второпаємо, звідки починати. Зійшлися люди, але ремесло бракує, бо позабувалось і те, що зналось.

– А ви на кого надіялись?

– На кого іншого, як не на вас? Прийдіть, вуйку, покажіть людям, бо ми не дамо собі ради без вас, – не скупився Сурмей на слова, щоб підогріти Григоріїв гонор.

– Мо! – грозив незлобно Григорій, мружачись заслізненими, червонуватими очима. – Ви гадали – господарем легко бути?!

– Знаємо, вуйку, що не легко. Тому й до вас звертаємось. Прийдіть і покажіть, що їм треба робити. Ми від вас нічого не хочемо, окрім вашої вмілості, бо ви маєте ту господарську жилку, яка зараз нам настільки потрібна. Вам прийдеться тільки керувати, а решта все будуть робити люди. За це вам належатиме подвійна плата – по два дні за день. Покажіться, що без вас селові нікуди, а подвійний зарібок не будь-кому годиться...

– Аякже, як у долоні сплеснути, стали господарями!

Забрали від людей худобу і теліги, а тепер кажуть, що все нездале. Говорять, ніби худоба з голоду падає.

– Будете працювати в колісній, щоденно зможете годувати свого коня по своїй волі, тоді й переконаєтесь у неправді та нісенітницях, що їх не знати хто розносить між людьми.

«Піду, може, повернуть коня, бо й так не мають чим худобу годувати. А я що варт без коня? Мені тільки б кінь був, а решту я все собі зроблю наново», – засвербіли й запросились до роботи широкі, повні мозолів долоні, що до цього так чомусь скипали; відчував Григорій, як відживає від задуманої справи...

Вйокали й клепали зарінчани на майдані край села, і за тиждень на ньому з'явилися дві нові фіри та ще кілька відремонтованих, готових рушати хоч зараз в дорогу. Як ніколи, працював Григорій з людьми цілий тиждень, та не без помітних слідів. Сумлінно приступили селяни лагодити реманент для оранки й сівби. Закурилось над майданом у щойно збитій з старих дощок кузні, де стогнали над вогнем старі міхи. Розжарювали залізо, били важкими молотами, аж поки не викували десяток плугів, колісниць та борон, а через тижнів два над полями зрушилась курява, яка піднялась від плугів та борон. Орали всі разом, запускаючи плуги один за одним – доти негадано-нечуване в Зарінку. Робота набрала ще більшого розгону, коли прибули ще й чотири трактори з дисками, боровами й сівалками. Скоро й закінчилась сівба, проте

робота на майдані біля кузні не переривалась, бо ж, певне, ремонт возів не закінчиться й за ціле літо.

2.

Жора ще з весни мешкав у другому кінці села. Хтозна, наскільки те переселення мало піти їм на користь чи на шкоду, але Жора й Оксана жили тепер разом із тещею, яка доглядала за дитиною. Так бажала Оксана – так і зробили.

Окрім шкільних занять, на Жорові плечі лягло чимало інших обов'язків: політична праця з молоддю і громадсько-культурне виховання селян. Він «запрягся» до роботи, побивався на всі боки, та роботі кінця не знаходив. Ще багато чого не знав і не умів, та й не розумів, на чому світ стоїть. Жора не спинявся над всякими аналізами, для цього ж треба було часу, проте він вірив словам, що вигукувались зі всяких приводів. Не сподівався, що від всякої маловідомої особи можна чекати несподіванок. І згодом посипалась на його голову критика за всякі там «недостачі» в роботі. Правда, він не знав, навіть не здогадувався, що там угніздились такі звички, про які у школі його не вчили: доти директор будинку культури угощав комітетчиків то сулією горілки, то приносив повен кошик риби, не раз доставляв копчене сало й ковбасу, внаслідок чого робота, як не сунулась, то хоч замовчувалась. А Жора цього не робив, ще й тримав себе цупко. Упрігся ще більше до роботи й

хотів усе зробити, проте не знав і не мав звідки знати, що тій роботі кінця не буде. Таким чином занедбав себе і сім'ю, бо не було коли задумуватись над цим; треба було діяти кожного дня і кожної години. І коли замітили, що він тримає себе зухвало, йому доручали все нові й нові завдання. Якось недавно послали його зробити перепис городів, сподіваючись зломити й підкорити, мовляв, «хай робить дурень, бо потужний». Не второпав, бо не мав часу думати над тим, що посіпаки заставляють його до роботи ще й тому, щоб виправдати свою бездіяльність і глупість. У цьому він переконався лише тоді, як одного з них викинули за всі пороги, і тоді він почав «навчати на розум інших», краще кажучи, почав «рити» на рахунок нових порядків: «Хлопче, знай, що світу цього ти не виправиш, якщо він кривий», – отруював він Жорові душу.

Оксана в той час працювала бібліотекаркою, а наступної зими морози були щедрі. В грубі не палено. Пішла вона до сільради та й каже:

– Дайте дров, бо не витримаю від холоду, – показала вона обвиті в шалі руки до самих ліктів.

«Ага, хочете дров?» – подумав грубіян, який займав посаду бухгалтера.

– Чому ви від нас дров вимагаєте?! – вибалушився він на Оксану.

– А від кого ж мені їх вимагати? Нікого не знаходжу, окрім вас, – закліпала од несподіванки Оксана.

– Не від кого іншого, як від директора будинку культури. А що ж, невже йому лише в корчмі чаркою крутити? Навіть не хоче знати нас, а ми будемо слинку лигати й дрова вам старати, – всипав такого жару бібліотекарці, що їй уже й дров перехотілось.

В полудень, коли скінчив заняття, Жора повернув до бібліотеки, щоб побачити, як підготувались провести після обіду агротехнічні курси (їх проводила Оксана).

– Слухай, чоловіче! – пустилась вона до нього. – Який ти тут директор?!

– Що з тобою сталося, дівко добра? – жартуючи, відбивався Жора од несподіванки.

– Ти лиши мені слова і не відговорюйся. Скажи, який ти тут директор, що дров для бібліотеки не даєш?!

– Яким мені бути? Дрова у шопі, йди й бери, скільки тобі потрібно.

– Вже була. Дроварня замкнена, і мені сказали, що коли я забагла грітися, то щоб просила у директора.

Гримнувши нервово дверима, Жора вийшов і пішов до шопи. На дверях висіла здоровенна колодка, нагадуючи наче про нові власті. Все було замкнуто.

– Відкрийте дроварню, – сказав він служачому сільради. – Треба дров для бібліотеки. Після обіду там агротехнічні курси.

– У шопі дрова для сільради, а вам якщо треба дров, найміть собі чоловіка, щоб нарубав вам. Мені так сказали, так і роблю.

«На, маєш! – стрепенувся Жора, начеб рогатий уско-
чив у нього. – Вже от хто став командувати мною».

– Ви чому дроварню закрили? – ще не відчинивши га-
разд двері, питає Жора у бухгалтера.

– Кому треба, нехай собі рубає, бо ми перестали на
вас робити.

– А це як: «На вас робити»? Що, я їх додому беру?
Чи, може, для мого тата?

– Будинок культури має свої фонди, ви ж стільки
балів там влаштували. Наймайте собі чоловіка, нехай
він вам дрова рубає. Чи ви будете попивати в корчмі за
громадські гроші, а від нас вимагатимете готових нару-
баних, – нахабно гаркнув той.

– А ви хотіли б, щоб і вас покликати в кумпанію, щоб
спільно трощити оті громадські гроші? Знайте, що гро-
мадські гроші стоять там, де повинні стояти, а я на пия-
тику вам не дам, хоч би знав, що чорт мене зціпить.

– Скільки директорів досі завідували будинком куль-
тури, всі якось інакше себе «поводили», ви єдиний
плюєте в стелю.

– За громадські гроші відповідаю я й ніхто інший. А
ви хотіли б чужими руками грань загібати, не так?

– Запам'ятайте! Той, хто плює вгору, на себе плює...

Не було що йому робити, Жора встав на другий день
вдосвіта й пішов нарубати дров, бо Оксана мала рацію,
– в холоднечі не сидітиме. Коли туди – а там ані пили,
ані сокири. Прийшлось кайлом з пожежного пункту

справлялись, а бухгалтер скликав усіх службовців і поставив, щоб стояли на ганку та поцмокували, – чому то від одного удару поліно у Жори кололось натроє. Ніхто того не бачив, або не хотів бачити. Час минав, а справи все по-давньому йшли...

– Слухайте, товаришу директор, – вдавав увічливого нічний сторож. – В залі будинку культури не метено, а зараз там засідання повинно проводитись.

– І що собі гадаєте, я буду замітати?

– Я цього вам не кажу, пошліть якусь жінку, щоб такий непорядок там не застали...

Та не задумуючись довго над тим, Жора брався замітати, а службовці весь час знаходили собі туди роботи й сміялись в кулак.

І ця дрібничка, здається, вирішила його майбутнє, хоч ніхто не міг би вгадати, чому саме так покотилося воно. Зробився Жора хмурний, сердитий і зажурений. Замкнувся в собі. Не раз вже готовий був відкрити свою душу перед Оксаною про те, що його пригнічувало, та чомусь замовчував, і приходилось піти світ за очі, бо Оксана й собі ходила мовчазна і, видно було, що їй всякого наговорили. Згодом він ще більше замкнувся в собі й почав бокувати... До весни ще було багато, не даром із залу будинку культури зникало по кріслі, хоч вони й трималися тільки на трьох ніжках. Виглядало, ніби Оксана вогонь ними розкладає, а директор хай відповідає, нехай платить, якщо не вміє на світі жити...

А коли нарешті загірло, Жора почав блукати, як неприкаяний. Хтозна-що вскочило йому в голову, бо він замкнув будинок зі всім інвентарем на ключ і ані по неділях, ані в будень не з'являвся там. Однієї неділі прийшов суддя читати конференцію, але тут усе замкнуте й забите. Послали за Жорою, та його не було дома, – на рибу пішов. Із цього приводу завівся великий скандал, та Жора те собі до голови чомусь не брав. Дивувалися всі, бо ж таким його не знали, але він не хотів з ними й говорити.

А між часом Жора відвідав батька, який залишився самий хазяйнувати. Догадувався син, що татові ніхто їсти не наварив, то купив дві пляшки водки, два кілограми ковбаси й дві хлібини; прийшов додому пошукати по шухлядах та по всіх усюдах монет для нумізматичного кутка. Коли туди, – батька нема вдома, а двері замкнуті. «Коли ще тут таке бувало?» – защеміла його душа. Гримав-гримав, аж поки не відчинив – прецінь, не до чужої ж хати добирався, щоб довго вагатись. Дмухнуло на нього застояним житлом і щоб відігнати неприємне відчуття, Жора відкоркував пляшку. На цей раз випив «щербатеньку» на самоті, закусив ковбасою і взявся ритись по шухлядах, ретельно вишукуючи монети. Назбирав більше срібних, тих, що ще за короля були карбовані.

Нарешті на очі попали мамині клубки, що простелили свої нитки в дитинство, в далеке і близьке минуле.

Клубки лежали порозкидані по горищі, одних уже й миші поточили. «Прости мені, матінко дороженька, що я за-недбав твої клубки. Я тебе не забув, тільки, ось, робота заглотила мені голову. Треба було якійсь жінці сказати, аби вона порядок у хаті навела, бо застоялось як ніколи. Хата у тебе пахла всякими косирками, нагадувала ліс і діброву, а тепер... Усе пропало, мов би не було». Взяв один клубок, почав розмотувати з нього поточені нитки. Майже нічого не залишилось із нього, хіба папірець, на якому були намотані. Пригадавши мамині повільні рухи, які звивали ті нитки на папірець, йому чомусь закортіло розгладити його. «Може, мати, написала щось на ньому?» Тремтячі пальці розвили папірець і – на долівку посипались гривеники. Жора ошалів: «Чи це не ті золоті, про які була чутка, ніби мати зберегла їх ще від діда Дорофтея, який привіз їх з Америки? Ось, мабуть, про це хотіла мені мати сказати... Та хіба лиш про це? І чому вона залишила на цей раз усе мені?» – кинувся Жора розторочувати й інші клубки. Рвав ще не поточені нитки, мов дикий звір, забувши, що він знаходиться у рідній хаті, що на нього не ллється дощ, ані туча не сиплеться. У кожному клубку знаходив по 10 золотих. Відчувши обтяжені кишені, чоло його зросилось циганським потом, став нервовий і злий, наче вовк біля здобичі. Зібрав посотані й поточені нитки, кинув у трубу папірці, на яких були виведені маминими карлючками слова, і, боячись, щоб тато його не застав, спалив їх.

Вихиливши «щербатеньку», Жора вийшов на город і, побачивши там рискаль, йому стукнуло до голови закопати золоті у грядку. Залишивши собі тільки 20 золотих, Жора не відмовився від наміру назбирати монет і для нумізматичного кутка. Усмакувавши водку, випив ще дві «щербатенькі» і, залишивши решту, хліб і ковбасу на столі, вийшов із хати й загостив до сусіди запитати про монети.

А кума як почала молоти йому про всяке, то Жора забув про монети, аж не стямився, коли час так швидко сплив... Ледве вирвався з хати. Батька застав уже вдома. Він стояв очманілий од дивниці, що знайшов розбитий на дверях замок, хоч із хати нічого не бракувало.

– Нечисте було тут, – сказав забобонний тато. – Диви, яке! Двері навстіж, а в хоромах отако ковбаси надгризеної знайшов, – показав він. – А на столі хліб і горілка... Що це?!

– То кіт, здох би, потяг ковбасу, бо лише годину тому я приніс її й залишив на столі, а сам побіг на хвилю до куми монет шукати.

– Яких монет? Що все ти говориш, що я ніяк не второпаю?

– Монет для нумізматики, – пояснював Жора, побоюючись, що тато догадається про диво, яке сталося у рідній хаті за час його відсутності. «Ось, чому в моїм зодіаку написано – «неожидана спадщина». А та віщунка таки не вгадала... – згадав день, коли вертався з

ліцею й ворожка вгадувала йому й товаришеві. – Ска-
зала – щасливий, але цього не сказала...»

– Навіщо тобі тих монет, не знаю, але приходи до-
дому частіше, бо, не видиш, – коло хати сумно як після
пожежі. Цілий день у колісній, хіба прибіжу додому ко-
рову нагодувати й сам щось перехоплю. Ввечері леда
що зготую... Тепер в Зарінку хлібороби або з торбами по
світу підуть, або людей з сусідніх сіл скликатимуть, щоб
допомогли хліб вивезти з поля. Знаєш, саме головне –
вчасно посіяти. Це ми зробили. А друге – від дощу за-
лежить урожай. Хлібороб ніколи не знає, як буде, але
завжди сподівається на... – показував він пальцем у
небо... – Чогось ти мені мовчиш.

– Що буду казати? Клопоту й клопоту нависло на мою
голову, – сказав невтішним голосом Жора. – Йду на ро-
боту – скандал, приходжу додому – те саме. Прихо-
диться світ за очі піти.

– То чого вони від тебе хочуть? – дивуючись, ціка-
вився Григорій.

– Роботи багато в школі, в будинку культури теж...
Здається, роботі цій кінця не буде.

– Пусте! Лиши все й тримайся собі свого ремесла! На
що ти учився, цього й тримайся.

– Громадську працю теж нам, учителям, належиться
робити, нема куди викручуватись. Треба ступати.

– Ступай, я тебе не спираю, раз так треба... Та ось,
що мене болить і я вже здавна хотів тебе спитати. Ти

здибаєшся з всякими людьми. Може, знаєш, може, від інших допитаєшся. Чому пропадають коні з господарства? Розумію, що поле цієї весни ми виорали цілковито й засіяли машинами.

– Значить, не потрібно коней.

– Не треба їх, людям назад хай роздадуть, а не щотижня женуть по двадцять на торговицю й чутка така, що ніби міняють за пляшку горілки, – уболівав Григорій щоденним зубожінням господарства. – Хто з цього користує?

– Вам здається, ніби хтось із цього користує? Ніхто не бере з громадського майна, не бійтесь.

– Не вір тому. Недавно перевіряли господарське майно. Каже, що багато овець пропало. Ніби щодня вовк брав по вівці... Якщо так будемо господарювати, то залишимося без господарства, як цигани без церкви.

– Себто як? – тільки для годиться поцікавився Жора.

– Каже, що цигани зробили церкву з ковбаси. А відтак потрішки тягали кругом, аж поки геть не з'їли...

Нетерпеливилось Жорі вирватися із батьківського дому й добратися до міста, бо хотів переконатись, чи гривеники з чистого золота. А там знайшов знайомого й виміняв на леї. Почав ночами блукати й на великі гроші грати в карти. Закінчивши уроки в школі, Жора не то що до будинку культури не навертав, а навіть на добридень не відповідав службовцям сільради. Одним словом – поводив себе зухвало.

Змовилися комітетчики, покликали з міста активістів і стали «чесати» молодого Костика на всі боки. Спочатку прочитали матеріал, захищаючись словами, лаяли, ганили і радили, та Жора собі не в той бік. Нарешті дають йому слово.

– Слухайте, поважні товариші! Слухайте і добре в голову беріть, раз у вас такі порядки...

– Лишіть «порядки», – уточнив хтось: – Говоріть нам про вашу діяльність.

– Я вас не перебивав, коли ви брали слово, так що... – говорив Жора про здійснення, про труднощі, про недостачі.

– Ви зуміли створити лише оркестр, він єдине ваше здійснення, але й те похоронили чи не перед ще своїм народженням, – знов перервав Жору той же товариш.

– Якщо вам жаль за ненародженим ще оркестром, то я дозволю собі вас запитати таке: Чим ви, або хтось інший, спричинились до його заснування? Чи знаєте ви, що для цього ніхто й пальцем не кивнув? Я приніс на своїх плечах позичені інструменти, полатав, як умів, і почав шкрябати на них, аж поки нашкрябав тих кілька пісень, тому вам не слід жаліти за тим, на що ви не гарували. А тепер треба було віддати інструменти.

– Добре, – трохи пом'як той. – Це ми зрозуміли й оцінили, але чому далі не працюєте?

– Немає інструментів – раз; і нарешті скажу вам про усе. При закінченні факультету нам, випускникам, про-

фесори-академіки казали, щоб ми працювали там, де наша праця справді буде найбільш корисною нашому народові. Ось, чому я взявся робити те, на що інший не зважиться. Ще рік тому порадив мені товариш Гашіцин, ось, вони присутні між нами, то можуть засвідчити... Та я не знав, товариші комуністи, що для того, щоб рубати дрова для бібліотеки й замітати зал будинку культури, треба кінчати ще й факультет. Що ви скажете на це?!

Присутні за столом зніяковіли од несподіванки і, стинаючи плечима, роздивлялись один на одного, не знаючи, що їм зараз робити.

— Це правда, товаришу голова? — наважився активіст обірвати засіле на часок німування.

— Я про це нічого не знаю, — ухилився, ніяковіючи, той. — Вимагали ви у мене колись дров, товаришу Костик?

— Не просив, бо вас тоді не було, але просив у ваших службовців: сторожа, бухгалтера. А вони — наче змовились, сказали, що якщо мені потрібні дрова, нехай собі наймаю чоловіка-дроворуба, для цього у мене є гроші і все, що треба. Накінець мені прийшлося самому...

— Товаришу голова, це вже нема де покласти, — мов спечений, скочив прибулий з міста товариш.

— Щиро вам кажу, що я про це нічого не знав, але треба уточнити, щоб усім було відомо: поки що я тут старший, а не сторож, і не бухгалтер. Мені треба було сказати, що у вас нема дров.

– Ще й сокиру заховали, негідники, щоб я й сам не нарубав, – різав Жора без пардону.

– Це вже свинство! – викрикнувся активіст. – А ми й не знали, що у вас такі порядки.

– Як дали зрозуміти, то мені потрібно було ділити ті гроші, що їх я одержував, будучи директором... Беріть собі ту плату і дайте мені спокій – підвищив Жора тон, бо чувся надто певний, і всі здивувались, чому це він зрікається суми, яку платили тільки кадрам з вищою освітою. Ніхто не догадувався, що Жора тоді не знав своїм грошам рахуби. – Хай не стоять їм у горлі ті заплакані гроші. Знайте, що я ні з ким у крадіжки не ходив, тому й ділити не буду нічого!

– Досить! Більше не хочемо чути ні про що, – сказав Гашіцин притишеним голосом. – На цьому закінчуємо, товаришу... Я вам обіцяю, що справа залагодиться. Не варта заводити більше про це бесіду, бо чим далі в ліс – тим більше дров, – справді стидно стало Гашіциному слухати подібне.

3.

Залишились назавжди нерозлучними друзями. Жора любив Пилипчука й за його хист розважати своїх колег, бо часто при кумпанії, щоб викликати хороший настрій, вони вдало жартували для розваги приятелів. Повага й теплі стосунки зародились між ними під час праці, бо дуже часто вони запрягались разом до тяжких, виснаж-

ливих робіт і завжди виконували їх успішно. Проте не міг уявити собі Жора, що успіх може викликати заздрість з боку найближчих друзів.

Вже не раз помітив Пилипчук, як непокоїться Жора тим, що його високо оцінений, вихвалений самодіяльний гурток, якому вручено диплом, не введений чомусь в програму так званого міжобласного конкурсу, який мали передавати по телебаченню, «Ану-но втнути витівку з цього приводу, пожартувати б з ним...» – приходило до голови не одному, проте справа набрала зовсім нежданих розмірів, бо напідпитку, шукаючи собі роботи, одного вечора хтось дзвонить до сільради із недалекого міста: «Викладач місцевої школи, товариш Жора Костик повинен представитися завтра вранці до обласного комітету партії, оскільки він входить у склад журі, яке відправиться для огляду самодіяльних гуртків, які братимуть участь у недалекому міжобласному конкурсі. Розпорядження товариша Караймана».

І Жора чувся, як на чотирьох конях. Ось, нарешті, визнали його художні здібності.

– Дружинонько дороженька, готуй хутче модний чемодан! – схопив дівчинку й обцілував од ніг до голови.

– Що з тобою сьогодні, тату? – зацокотіло дитинча.

– А що ж, сьогодні твій тато щасливий.

– А я знаю чому. Видно, Соловій вивчив урок, не так?

– О-о! Так, мабуть, справді вивчив. Але ні, зовсім не те. Що я говорю?

- А тоді що з тобою сталося?
- Татко твій їде на конкурс.
- На конкурс?
- Так, на великий конкурс.
- І будеш дратися з вовком, як у казці?
- Як дратися з вовком? Що це тобі застрягло в голові?
- Мамка казали когось, щоб я з татком нікого не боялась, бо татко такий злий, що з'їсть вовка.
- Дурне! Багато дечого тобі мамка казали, – кинувся й геть обцілував дружину.
- Чоловіче, здається, ти зійшов з глузду.
- Зійшов з глузду? Божевільний, значить.
- Та, мабуть, бракує тобі клепка, – стримуючи усмішку, пожартувала Оксана, здивована Жоровою розчуленістю.
- Про це вже чув я бесіду.
- А тобі все ще не віриться?
- Хай буде по-твоєму. Сказано, дурні родяться, а божевільні робляться, – і Жора, хитаючи головою, бере в обійми дівчинку.
- Татко радіє, що переможе вовка?
- Ні, татко гратиме на сцені, а ти з мамою будете бачити його по телевізору, – починає наспівувати й пританцьовувати з дочкою на руках. – Почекай хвиличку! – бере аркушик, який приніс нічний сторож, і починає читати телефонне розпорядження... Чуєш? Карайман розписався. Ти знаєш, хто такий Карайман?

– Знаю. Певне, що знаю – вершина гір у Південних Карпатах. Запам'ятала, коли мама урок готували. Це вже, напевно, знає навіть наш Їюш, – показала іграшку в руках. – Знаєш, Їюш не хоче вчитись, такий лінивий та глупий, хоч за голову берись, – жартуючи, скаржитья дівчинка на ляльку. – Лише їсти та мандрувати... Не знаю, навіщо ти привів цього волоцюгу на мою голову.

– Ні, зовсім не те, – повернув розмову на своє. – Карайман...? Товариш Карайман – це людина. Добрий і файний чоловік, у шкірянці й з портфелем «дипломат», бо працює в обласному комітеті.

– А-а, знаю. Це той, що приходить до школи в інспекцію, – хто-зна, про що догадувалась дочка.

– Ні, то малий товариш, а це великий..., партійний керівник. Товариш Карайман – файний і добрий чоловік...

– Всі вони у тебе файні та добрі. Ти й сорочку з себе дав би для них, а сам...

Від хвилювання й ночі не доспав, Рано удосвіта бере чемодан, розцілює сонну дочку й дружину.

– Тяжко мені буде, Оксано, кілька днів без вас, – шепче, показуючи пальцем на дівчинку.

– «Тяжко»? Тому так радієш? – підозріло докоряє жінка. – Рвешся з дому, як собака з ланцюга, – хтозна-що натякає Оксана. – Мороз надворі такий, що дихати не дає...

Але Жора того не дочув і слухати не слухав, схопив чемодан і вже чеше у той мороз до міста...

Хоч уроки в Оксани того дня були пізніше, вона поралась у хаті й збиралась завчасно піти до школи, щоб сповістити про Жорову поїздку, а до того часу, треба було натопити в хаті, нагодувати дитину та скільки ще... В хаті вже було прибрано й тепло.

– Забув дещо? – витріщилась Оксана годин через дві.
– Що сталося, що ти так скоро вернувся?

– Ціле нещастя, жінко!

– А чому?

– Приходжу я до партії, звичайно, ще перед п'ятою, бо так годиться. Коли твій інтерес, то ти повинен представитись на чверть години раніше, а якщо тебе потребують, то на чверть години запізнитись, а там на воротях лише сторож. Я й кажу йому:

– Я представився, як ви мені дзвонили, щоб відправитись у відрядження по області в зв'язку з конкурсом...

– Їдьте собі, товаришу, у відрядження, – каже той бай-дуже, сидячи, – хто вас спирає?

– Але ж ви мені дзвонили...

– Хто вам дзвонив? Я ні. Часом ви не наплутали дечого?

– Але ж це розпорядження товариша Караймана. Як смієте зневажати їхні розпорядки?!

– Який товариш Карайман? У нас такого немає.

– Як це «немає»? Мені ж товариш Карайман дзвонив, ось дивіться тут, – показую аркушик із телефонним розпорядженням.

– Не морочте мені голови, товаришу, бо міліцію визву! Ви, мабуть, блекоти наїлися. Спробуйте, може, в редакції знайдете.

– Пішов я до редакції, а там сказали, що товариш Карайман ще рік тому переїхав до Бухареста. Може, до Бухареста мене звали... Ось і вся біда.

Серед щоденної праці єдиним завдоволенням для Жори було те, коли у нього знаходився час побавитися з маленькою дочкою, яка своїми наївними запитаннями оживляла його надії.

– Татко іде до того файного й доброго товариша Караймана? – вразило Жору дитинча своїм запитанням. Ледве пробудившись, воно сиділо, як щоранку, у нього на колінах і зацікавлено дивилось, як тато обгортав уміло цілушку хліба у недосмажене яйце, старанно брав виделкою той кусень і, коли ніби намірявся проковтнути його, тоді воно миттю відкривало, наче голубеня, свій ротик і кусень, який щойно збирався з'їсти тато, зникав у її роті.

– Товариш Карайман поїхав до Бухареста, дороженька моя, – радість припливала до душі від того, що йому вдалось заманити дитинча першим куснем, бо знав, що коли воно його з'їсть, то решта піде один за одним. У дівчинки не було апетиту, тому це ще не означало, що вона його проковтне. Вона ще могла його викинути, й тому Жора скоро сунув крихту й собі в рот і

починав смачно плямкати, а дитинча бралось за татом.

– А тебе залишив навчати Соловія, так?

– Та, мабуть, оце й прийдеться робити.

– І вже не будеш грати на сцені?

– Поки що не буду, та коли ти підростеш, бо їстимеш, тоді будемо виступати разом, – кінчав приємне заняття, збирав книжки в сумку й чвалав до школи, роздумуючи по дорозі про те, що сталося йому того дня. Думка зосередилась чомусь над шкільним колегом Пилипчуком, здатним у кожну хвилю до витівок. Тож, зустрівши його біля крамниці, запитав:

– Слухай, Пилипчуче, ти що робив учора вечором?

– Цікаве запитання, – розсміявся той. – А тебе чого те обходить? Може, дивився телевізор, може... – і знову загадково засміявся.

– Пробач, але вчора вечором приніс мені сторож сільради телефонне розпорядження товариша Караймана, щоб їхати в область для перевірки самодіяльних гуртків – учасників міжобласного конкурсу.

– То їдь здоров! Що я з цього матиму?

– Я був у обласному комітеті, а там мені сказали, що в них немає ніякого товариша Караймана і, мабуть, допустилася помилка або, часом, хтось насміявся наді мною.

– Ха-ха! – розсміявся вимушено Пилипчук. – Мене це не обходить. Іди собі, куди хочеш, хіба я тебе спираю?

– Йшов би, та не маю куди, – щиро признався Жора.

– Як не заслужив, то сиди вдома, – підсунув жару під саме серце.

На цьому вони розійшлися. Пилипчук до школи, а Костик до будинку культури, бо раптом захотілось йому оглянути покинуті інструменти, щоб знати про їх стан... А коли прийшов до школи (того дня у нього заняття починались від десятої), лише встиг ввійти до вчительської, а Пилипчук уже й почав кепкувати:

– Слухай, Гашіцин, знаєш, що якийсь Карайман викликав Жору на конкурс, цей міжобласний, якого передаватимуть по телевізорі, – говорив на глум, під'юджуючи й директора до кепкувань.

– Так? – зміряв той Жору, а потім перевів погляд на Пилипчука, та, не розібравши нічого, дивується й простягає Костикові руку. – Поздоровляю за успіх!... Дивись, Пилипчуче, я gratулюю його, а він і не в той бік, мов не хоче знати про нас.

– Ні, ви не розумієте, що тут щось не те..., – мовив Жора з гіркотою.

– Ні те, ні се, – вихопилось у Гашіциного мовби на глум, а Пилипчук починає торочити далі про той неприємний для Жори випадок.

– Ну, досить! – сказав Гашіцин, хоч легко можна було догадатись, що директор і досі нічого не второпав. – І чого бажає цей товариш Негою?

– Не Негою, а Карайман! – викрикнувся роз'ятрений Жора на Гашіциного за те, що той плутає імена, начеб

це мало зараз якесь значення. – Як можете бути такими тупими?! Ка-рай-ман!

– Хай буде Карайман, як ти кажеш... Та чого бажає цей Не... Карайман! – знову ледь не вирвалася та сама помилка (плутанина стосувалась двох вершин південно-карпатських гір).

Жора починає діловито пояснювати Гашіциному, аж поки той нарешті второпав про що йдеться.

А через день-два, коли трохи прорідилося в учительській, Пилипчук звертається до Костика:

– Слухай, Жоро, чи вияснилася справа з товаришем Негою? Хто міг би бути? – і штовхає скрито ліктем Гашіциного.

– Не Негою! Вже сто разів казав тобі, що Карайман, – сердився Жора.

Не знав ані Пилипчук, ані Гашіцин, наскільки взяв собі Жора те до голови, навіть почав підозрівати якихось диригентів, які, може, позавидували йому.

Але влітку, коли пригасло Жорове підозріння до колег і знайомих, одного доброго дня зустрічаються Пилипчук і Костик з головою сільради в центрі міста. У всіх трьох виявилось трохи вільного часу й вони вирішили вихилити по чарці. Та не встиг Пилипчук всмакувати тієї горілки, як в ньому вже пробудилась жадоба до жартів.

– Товаришу прімар, – прикидається серйозним Пилипчук, – ви знаєте, хто такий наш Жора Костик? Він

навіть на міжобласний «конкурс» ходив, сам товариш Карайман його викликав.

— Знаю, чого б не знати? — відповідає прімар за давно виробленою звичкою нікому не заперечувати. Він настільки був перейнятий тією звичкою, що від того було вигадано чимало вдалих жартів, де він завжди виступав згідний зі всім.

— Але не знаєте те, що сам товариш Карайман із обласного комітету кликав його на цей конкурс.

Коли почув про обласний комітет і якогось там товариша, котрого чомусь не пригадував, сільський староста зразу ж закліпав очима.

— Знаю, чого б не знати! Хіба я не зустрічався з ним? — Пам'ятаєш, Жоро, таки того ранку, коли ти йшов до області? — нагадав голова, не відаючи про гіркий жарт, але і тоді, і тепер він щиро радів Жоровому успіхові, адже для села теж успіх. — Він говорив мені, — зрадив прімар, що пригадав той досвіток, коли сам вийшов з рушницею на засідку, й вони із Жорою зустрілися в полі.

— Говорив. А потім чомусь брехав, що не був у області, — припікав Пилипчук Жору й тішився, що знайшовся ще один привід пожартувати. — Чекай, скажу я Гашициному!

— Ну, як там справа із розслідуванням? Дізнався ти, Жоро, хто був той Карайман? — якимось кумедно, як ніколи доти, підсміхувався Пилипчук.

– Знаєш, я вже про всіх думав, – зиркнув вивідально Жора на Пилипчука. – Лише про тебе єдиного не думав. Часом, не ти був той вигаданий активіст «Карайман»?

– Ні! Не вгадав і на цей раз, – помахував головою Пилипчук. – А ти вже почав підозрівати усіх підряд, – за звичкою схилився він і, взявшись за черево, захіхикав.

– Хай вам буде! – махнув староста рукою.

– Дурень, та ще й сміється, – тільки й завдоволення мав Жора, що не спускав Пилипчука з дурня. – Призначив би сьому годину, то справді було б з чого посміятись. – Ти береш цей вчинок на себе, гадаючи, що в такий спосіб станеш розумнішим у моїх очах?

– Ні, зовсім не так! Я бажав зрушити в тобі амбітність до конкурсів. Хочеш знати, як то було, став могорич!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

1.

Прокинувшись удосвіта із світлим, легким почуттям на душі, Жора, здавалось, одужував, хоч був ще дуже знесилений. «Вистояти, вистояти!» – підбадьорював себе. Не відчував ніяких болів, немовби анестезія аж тепер зробила свій ефект, але незадовго вони дали про себе знати, він знову скитався в думках, вертівся, хоч усвідомлював уже, що кожний рух піде йому на шкоду, навіть якщо здавалось, ніби страждання вгамуються, коли він спатиме. Та сон чомусь не йшов, в голові бунтувались думи, бо анестезія, справді, подіяла на нього, аж зовсім пізніше. Так було й тоді. Він відчував, як приходили сили. Пригадав навіть, як ішов на операцію у супроводі медсестри. І зараз відчув її руку. Взявши його за талію, ступаючи обережно по сходах, Панорія спитала:

«Не страшно?»

«Ні», – збрехав тоді Жора, бо не хотів здатися їй слабкодушким.

«Страх з'явиться невдовзі!» – не второпав, чому

вона, замість того, щоб заохочувати, лякала його. «Не так воно повинно бути. Лікар і весь медичний персонал повинен підбадьорювати пацієнта». Щось бракувало йому зараз, начеб повітря не вистачало.

З Панорією він уже почав розумітися, відчував і пізнавав кожний її крок і рух, знав, коли вона відчиняє двері. Та зараз її чомусь не було і в своїх роздумах він упевнився, що в ній народжується якесь нове, ще не викінчене почуття...

– Панорія де? – відчуваючи неспромогу прокинутися, спитав крізь марення.

– Немає її, – донісся жіночий голос. – Спіть!

Намагався проснутись і дізнатися про неї, але це було понад його сили. «Напевно, у неї зібрались вихідні дні, чи, може, захворіла, багато дечого могло статися», – заглиблювався у припущення, та передчував, що все це не те. І коли, нарешті, знову наважився запитати про неї, йому відповіли, що Панорія звільнилась, бо поїхала складати іспити. «Іспити...» – пригадався йому шелест перегорнутих сторінок під час чергувань, і наче тумани починали з'являтися уривчасті й недоладні видіння.

На все життя в його душі залишаться невигойною раною оті поступки... На серпневе свято Оксана гарно повелася, незвичайно. Він не вартував того, а вона була ласкавою, запропонувала піти на пиво, навіть заплатила, бо Жора за ціле літо протринькав всі золоті й, розораний, тепер шукав собі роботи як не коло хати, то в

школі. На другий день лихоманило й він почувався втомленим і кволим, а коли встав, Оксани вже не було.

— Де Оксана? — спитав у тещі.

— Як де? Може, пішла до школи, — мабуть, правду сказала теща.

— Як це? — спалахнуло щось лиховісне в голові. — Досі я не міг її добудити вранці, а тепер пішла раніше від мене? — і він побрів до школи, та ані в бібліотеці, ані в школі її не було. «Що це?» — лихе передчуття мучило душу. Покрутився сюди-туди й прибіг назад додому. В школі не було, в бібліотеці не було, дома теж.

— Немає Оксани в школі, — каже тещі.

— Може, пішла до вуйка, — відказала та млявим голосом. І догадуючись, що Жора міг би податися в сусіднє село, зразу ж повернула. — Може, до того, що в горах живе...

— До вуйка?! — похитав він головою й почухався в потилицю, ковтаючи гірку образу. «Що ж, надоїло їй зі мною? Розуміючи, що не може мене позбутися, пішла сама з дому світ за очі... Ото мудро заколисала вчора мою пильність! Розумна у мене жінка! — і не роздумуючи довго, склав речі у валізку й пішов з дому назавжди. «Така ж жіноча натура. Раптом щось вскочить їм у голову, і вже знаходять «ганж» мужові. А це не важко. І чим я не догодив їй?»

2.

Переселившись тимчасово до шкільного гуртожитку, Жора почував себе винуватим перед дітьми-безбатченками. На заняттях, при обіді чи в спальні часто задивлявся на них і думка зринала й летіла до донечки.

«Чи не подібний я до них?» – помічав, що їхні душі в чомусь подібні; гіркий жаль пік однаково серця – їм за батьками, йому за Оксаною. За недовгий час перебування серед них, задумуючись над їхньою зраненою душею та чутливістю, Жора наче перейнявся їхнім існуванням. Щось ворухнулось в його душі, і в своїх скритих роздумах він рішив спокутувати свою провину, захищаючи й опікуючись цими гостроокими малюками, яких доля оминула так безсердечно.

Змучений, геть перемелений невдачами й поразками, Жора ще володів силою терпіння, рішенням знести кару невідомої провини. Вона сприймалась ним, як незрозуміла насолода, яка живила й піддавала йому сили. Ще здавна був насталений подібними випробуваннями, які заставляли його несподівано задумуватись і довго чекати. Це хоч робило його дивним, незрозумілим у людських очах, проте сильним.

Самітній, без жіночої турботи, він запрягся до роботи. Взявся навчати дітей грати на інструментах, гадаючи в такий спосіб забути про непоправне горе і водночас на-

сталити собі нерви й серце, не дати розслабитися і розм'якнути, тому гнав від себе всяку чулість та смуток; вкладаючи більше душі в роботу, начеб переливав у неї свою нудьгу, стараючись музикою розвіяти діточу скорботу й попестити їхню душу. «Дивно буває на цім світі! Чому саме те, що зародилося в розмові з Гашіциним ще тоді, коли у нас з Оксаною все тільки починалося чи мало початись і через її спізнення так несподівано похитнулося? Таж на тій забаві, яка мала бути нам за весілля, не святкувалось моє подружжя, а те (задум заснувати оркестр), що мало рятувати мене од самотності», – не спадало Жорі з гадки.

Тамуючи біль невдалого сімейства, Жора вкладав усю свою молодечу силу в тих нещасливих дітей, бажаючи хоч на крихту забарвити їхнє дитинство, щоб вони хоч на часинку призабули своє горе. Тепер це було сенсом його життя, й таким способом він відживав, почувався навіть щасливим; Він втягувався в самотійне життя без жіночої ласки й догляду, рано виробивши в собі незалежність поглядів, власних переконань і, впертої поведінки.

Не раз ловив себе заглибленого на хвилю в блудні думи під час навчання. «А тепер, діти, повторимо другу частину, – і аж стрепенеться перед закликами виконавцями. – Не дуже чітко звучить мі бемоль», – додає скоромовкою, наче оправдовує свою розгубленість.

Попрощавшись з дітьми та жінкою, Гашіцин узяв валізу й вийшов з подвір'я. Ступав упевнено, повільною ходою, як ніколи доти – не квапився. «Знову «на курорти» відправляється?» – привітавшись, прикидали в думці прохожі, бо факультет Гашіцин вже давно закінчив. «На яку ще там штуку збирається?» – пригадували люди часи, коли він ходив складати заочно іспити, а казав – ніби на купелі. І тоді, й тепер не любив Гашіцин заводити з цього приводу ніякого галасу.

Ще здалеку почулись приємні акорди. «Такі акорди може брати тільки по-справжньому обдарований музикант, – зупинився й заслухався Гашіцин. «Хоче якимось підсолодити душу цим дітям-безбатченкам», – роздумував, підходячи до школи-гуртожитку. Ще здалеку побачив Жорове обличчя, яке останнім часом помітно видовжилось і посіріло. Біля нього, витягаючи худу шию, немов листок до сонця, прилип Соловій, задивившись на опертого спиною об стіну вчителя, який перебирав струни гітари, а з-під пальців у нього сипались, неначе іскри, співучі звуки. Придивлявся й прислухався Соловій, просто пожирав очима вчителя, аж у забутті в нього слинка потекла. Він тримався Жори майже весь свій вільний час. Закінчить уроки – зразу ж інструмент у руки. Можливо, хлопчина відчув, що Жора вже давно уподобав його. В обох була майже однакова денна програма: заняття, уроки, обід, репетиції, вправи й, на решті, відпочинок...

– Як робота, Жоро? – поцікавився Гашіцин про інструментальний гурток.

– І так і так.

– Хіба заслуговує подібна скромність на похвалу? Мабуть, засумував, упав у розпач.

– Не так то вже й... – стенив плечима Жора, усвідомлюючи, що серце його в'яне, як листок без води.

– Це у тебе на обличчі вже тижнів зо два написано. Знаю, – мовив співчутливо Гашіцин, – горе твоє велике, але бери себе в руки, хай не воно володіє тобою, а ти ним!

– Ваша правда! Таким прийдеться мені бути.

– Нічого не поробиш. Доведеться чекати жінку... Всім треба зараз вчитися. Час непомітно пролетить, а доти й помешкання дадуть. Вчора теж була бесіда про вашу заяву. Ви на списку між першими.

Перекидаючись словами, Гашіцин і Жора ступали повільно і ввійшли в їдальню. Раптом зробилося тихо, чулися хіба легенькі пошкрябування ложок. Діти вечеряли.

– Диви, як мудро уплітає за обидві щоки, – милувався не без дивниці Гашіцин, як той же Соловій смачно вминав свіжий білий хліб і картопляну страву. – Видно, добре зголоднів, наслухавшись твоєї музики, – пожартував Гашіцин.

– Аякже, з нього виробиться не лише добрий музикант, а й порядний мужчина! – уже тоді вгадував Жора.

– Мені час на зупинку, – кинув Гашіцин на Жору про-

никливими очима. – Залишається вам дбати про цих дітей, які хиляться душею до вас і покладають всі надії. Думаю, не залишите самотнім нашого немолодого учителя, що зараз заміщає директора...? Обнявшись біля дверей, двоє друзів, яких звело життя, погляди й добрі наміри, так і розійшлися.

3.

Розгортаючи в нічних мандрах нескінченні думки, що так часто народжувались в його голові з особливою легкістю, сповнювали його душу бентежністю й радістю. Тільки в думках і праці гасив невиліковний смуток, вкладаючи все те вболівання в музику. Приходилось повірити, що весь світ повернувся до нього плечима, його відцуралися всі жінки і він втратив назавжди право на життя. Отруєний думкою, що Оксана покинула його, в ньому пробуджувалось інколи мстливе бажання, яке потрясало й зрушувало в нім щось невідоме, до того часу неіснуюче, яке нарешті виводило його із дотодішньої інертності.

Бувало, задеренчить телефон, а він кидається мов навіжений: «Ой, Панорія! Панорійко моя, голубко дорога. Найдорожча на світі, – простягає тремтячу руку, щоб підняти трубку. – Алло! – прислухається, щоб почути милий голос, але в трубці тільки шипіння й короткі потріскування. – Невже мені причулось, ніби хтось дзвонить? – розраджував себе, гадаючи, що, мабуть, жагуче

бажання й настирливі думи породжували те деренчання, бо Панорії не було, й тоді гасло видіння і вмирили всі надії... – Шатан! – покартає себе голосно тим самим пестливим словом, яким колись Оксана приструнювала його, тією ласкавою кличкою, яка й досі милою збереглася в пам'яті. – Шатан! Що ти робиш?! Знову ж сатанієш? Візьми себе в руки!» – рятувався Жора, уявно зачаровуючись дівчатами. І те, лише йому відоме ім'я, з яким він часто різався в нічних бесідах і порадах, ще й досі турбувало й лоскотало йому душу.

Не спалося, не їлось і робота не бралась. Цілі ночі пролежував із заплющеними очима, але й на хвилику не засинав. Нічого не міг вдіяти над собою – бажав однієї тільки Панорії, думав тільки про неї, вона єдина стояла перед його уявою, де б він не був і що б не робив. Тільки заплющить очі, а вона вже й з'являється, так і бачить її – виструнчену, гнучку й жадану. Встане вдосвіта, зготує їжу, візьме шматок, жує й ніяк не вдається йому проковтнути, все давить у горлі.

Постійна самотність здавалась йому незносною, він весь час картав себе за слабкість, примушуючи себе забути Панорію, але відтоді в коротких снах та довгих мареннях непривабливі знайомі чи пересічні жінки непокоїли його – тільки єдина Панорія снилась. «Чи люблю я її по-справжньому, чи це у мене лише так, для розваги? – сперечався з собою не раз. – Ні, неправда! Це обман, бо досі мені в снах ніколи не являлась кохана

дівчина. А тут встромилась у душу якась медсестра. А тепер, бач, раптом зникла, ніби поїхала іспити складати, а ти шукай вітра в полі...»

І коли ледь трохи пригасли в нім думи про любов, зазумрив телефон. Не довіряючи своїм вухам, Жора підійшов до апарата, бажаючи переконатись, чи справді він дзвонить. Кашлянувши, підняв трубку й почув приємний голос:

– Де ти мені бродиш?

– Нікуди я не броджу, – на заняттях і вдома.

– У неділю куди мандрував?

– До батька загостив...

– А в середу теж до нього ходив?

– Побий мене грім, коли знаю точно, де був.

– Ти мене геть розчарував. Думаю, – сьогодні спробую востаннє.

– Твоя воля, – вдавав уже байдужого, але від самої думки, що вона могла його не знайти, у нього терпли пальці й товклося несамовито серце. – Звідки мені знати, що мене шукає Панорійка? – спробував надати їй перевагу, загладжуючи в такий спосіб свою провину.

«Ось, нарешті... Невже стільки потрібно було мені чекати, щоб судьба вивела на стежку Панорію? Та подожди ж, не квапся, не хвилюйся, коли не хочеш потім страждати. Дівчата й жінки, взагалі, цікаві істоти. Коли вони упевнились, що ти вже в їхніх тенетах, і переконались, що кохаєш їх, так прощай воля й спокій...»

Вже з автобусної зупинки, куди ледве встиг добратися на час, Жора вгледів, як з балкона махала йому привітно рукою Панорія. Можна було вмерти від щастя, бо від Оксаниного від'їзду, він ані рукою, ані гадкою не торкнувся ніякої жінки. Мурашки заходили від ніг до голови, серце забилося навіжено, як сорокопудик у жмені, й на-решті причаїлось. Ступаючи затерплыми ногами, Жора перейшов вулицю і, не оглядаючись, увійшов у зарослий щедро ще неспаленою сонцем зеленню будинок.

Перед ним відчинилися двері й дві жінки зустріли Жору: Панорія й старенька вдова, в якої вона винаймала квартиру. Кімната, в якій жила Панорія, була за-ставлена модними меблями, було чисто прибрано й пахло свіжо випраною білизною, немов у шпиталі.

— Розважайся, Жоро! — всміхаючись стримано, Панорія подала йому альбоми репродукцій з Тіціана й Боттічеллі. — Вибач хвилинку! Не скучай, полюбайся картинами. Я зараз... — зникла на кухні й незабаром внесла на підносі тригранну пляшку й дві чарочки.

Втупившись у альбом, не вірячи ще в своє щастя, Жора вдавано не помічав, що настільки бажана Панорія так близько біля нього.

— Після довгої розлуки не зашкодить випити чарочку за наше побачення, — звернулася Панорія до нього; цокнувшись, торкнулася легенько вінця склянки, надпила трошки й поставила на стіл в той час, як Жора хвацько підвівся й мовчки випив напитек одним духом. Жовтий

домашнього виробу абрикосовий лікер, хоч смакував йому, не був міцний.

– Невже помиляюсь? Сьогодні ти чомусь мовчазний, – замітила Панорія, що бесіда чомусь не в'язалась. – Не такого я тебе знала. Навіть у ті важкі моменти ти говорив, розказував...

– Аякже. Мабуть, завжди однаково буває, коли нам, мужчинам, доводиться прислухатись, як на тім світі собаки гавкають, – здригнувшись, скрутно хитнув головою.

– Жартуєш, чи кохаєшся у влучних висловах?... Хоч це правда, та не дуже мудрий твій жарт, – глибоко зітхнула Панорія, в свою чергу мотнувши головою, ніби заперечувала. – Не треба зараз згадувати все, що минуло.

Випивши третю чарку, Жора звідчув, що п'яніє. Він од самого ранку не мав у роті й ріски і тепер думав тільки про одне, як би вирватись додому, щоб не осоромитись у чужій хаті, бо тоді все пропало.

– Ну, Панорійко, мені час додому, – він підвівся із крісла й старанно посунув його на своє місце.

– Себто як?! – здригнулася вона вражена, й верхня губа в неї ледь помітно затремтіла од несподіванки. – Квапишся? – спитала, начеб догадувалась, що у нього на післяобіддя було щось призначено... – Подожди хвиличку, я зараз... – і пішла на кухню, залишаючи на самоті Жору, який заглибився в думки: «Навіщо я згодився зустрітись з нею в полуднішню пору? – і його нещадно замлоїло під грудьми. – Хто таке робить? Напевно,

дівчина не знає, що я голодний. І якщо вона навіть догадалася б, мені чомусь не хочеться, щоб вона накривала стіл».

Двері повільно відчинилися і в той момент кімната сповнилась принадливим запахом звареної кави. Присівши біля нього, не скриваючи вдовolenня, Панорія всміхнулася і шепнула по-змовницьки:

– Пригощайся кавою, може, захочеться, щоб я погадала тобі. Я рада б дізнатися чим-більше про тебе, – спробувала пожартувати дівчина.

– Що там говорити?! Невже в тебе не було часу пізнати мене під час моїх шпитальних мук? Знаєш, говорять, ніби мужчини, взагалі, слабкі, коли їм доводиться стикнутись з хірургічним скальпелем.

– Тобі не слід зачислюватись до них. У тебе була зовсім інша ситуація. Досі надивилась на всяке й багато дечого знаю. Через мої руки пройшли десятки й десятки покалічених. Знаю, що таке муки й поведінку людини перед смертю. А ти весь час не виявляв свого страждання. Саме тому здався мені цікавим...

– Цікавим? – засміявся Жора.

– Атож. Ніякої новини немає в тім, що всі ми слабкі, зазнавши хірургічного ножа. Твоя поведінка здивувала не лише мене, а всіх. Те, що ти ніколи не виявляв стурбованості про неминучий кінець, ніби вже перейшов границю страху, й тепер, дожидаючи достойно своєї кінчини, тримався гідно весь час.

– Ой, Панорійко, Панорійко! Одним словом кажучи, надто задовжений я перед тобою, і тепер мені дуже неприємно згадувати про ті облудні межі, які доводилось так часто переступати.

– Тоді поговоримо про інше. Я збираюся в подорож по країні. Якої ти думки, якби ми поїхали разом? Знаєш, самій якось не те, а разом приємніше, кращої нагоди, зрештою, не знаю, чи знайдеться.

– Справді, нагода надзвичайна, якщо тут на тонке прядеться. Тільки куди ж мені? Зараз я зовсім не підготовлений, головно після тривалого хиріння в лікарні, – докладав зусиль, щоб видумати якусь брехню.

– Цим собі голову не мороч.

– Не годиться відправлятись у дорогу непідготовленим... Треба подумати, поміркувати...

– Остерігаєшся? Тепер ти скидаєшся на сорокопудика в жмені й нічим не нагадуєш того, яким я тебе бачила на операційному столі, – не могла Панорія стримати своєї образи від його обачності. У жінок подібні промахи лишаються непростимими.

– Хай буде твоя поїздка часом щоденного випробування для обох. Хай буде тим проміжком, коли я щоденно думатиму й скучатиму без тебе, – дотримувався Жора свого скритого рішення не виявляти слабкості, хоч дуже хотілося якось загладити свій промах, бо в дійсності аж млів од задоволення.

– Якщо так, то перед моїм від'їздом день цей присвяти мені повністю. Поговоримо, подумаєш... – усміхнулася Панорія, звузивши очі.

Підкорений її добротою, вихлюпнутою так несподівано, Жора підійшов до Панорії і, нагнувшись, поцілував її в гарячі губи. І враз відчув, що втрачає владу над собою.

– Я думаю, що саме тепер пора, коли люди, звичайно, хочуть бути самими й відпочити годинку. Тому побіжу додому, а через годин дві вернуся.

– Будь відвертим! – всміхнулася силувано Панорія, примруживши очі й зморщивши перенісся. – Скажи, чому тебе так пре додому? В тебе щось намічено на сьогодні?

– Не вгадала. Щиро признаюся, якщо до того дійшло, що від самого ранку нічого в роті не мав.

– І мучився задля мене? Дорогенький, пробач. Я тебе тільки напоювала, а закусити не дала.

– Хіба ти не варта того? – жартував удавано.

– Нарешті мушу повірити й те, чому ти в поїздку не рішаєшся, – пішла на кухню, не причиняючи за собою дверей. – Чула, ніби щось воркоче в твоєму животі, та не догадалась, – поставила на стіл тарілку з нарізаною ковбасою й білим хлібом.

Узявши шматок ковбаси, він уже відмовився від наміру іти додому. Заглядаючи у відкритий альбом, присунувся до Панорії й простягнувся на дивані, наче справді

хотів переконати дівчину, що її припущення були безпідставними. Вже не було сумніву, і Панорія мовчки опустила голову на його груди, наче прислухалась, як двигтить його серце. І в ньому заколотилося все. Перехопило дух, заходилося серце...

Поринаючи в гарячі обійми Панорії, Жора гладив її лице, шию. Здавалось, ще не вірив, що вона прийняла його, цілком злилася з ним і, повністю віддаючись, рятувала від самотності. Вона дарувала йому небувале, немислиме щастя (бо ж після розлуки з Оксаною він не спізнав жіночої любові, аж поки той нещасливий випадок не звів його з цією жінкою, і він утопив у її щедрій любові свої муки й тривоги).

Думки роїлися, поворушені уявою та неясними, але палкими бажаннями... Вони приборкувались хіба тим, що йому зараз не хотілось нічого, тільки плакати од щастя... «Не дайся, Жоро, щоб пам'ять про Оксану сконала в тобі!» – причувався картаючий голос в гірких роздумах. Наче крізь туман, йому привиджувалися клубки, які мати залишила «для пригодиться» і в які вона замотала золоті, що їх тато привіз із Америки. Спочатку з клубка вистромлювався білий сировий кінчик, а потім усе торочилось безладно, як і його пекучі думки, які налітали на нього, як зграя гайвороння, клювали душу і йому не вдавалось ніяк одігнатися від них.

Зарипівши давно відомим рипом, відчинилися батьківські двері. Шльоп! Шльоп! Шльоп! – почулися кроки й

перед ним стала мати, як тоді, коли ще підлітком був, і вона, допитуючись строгим тоном, де був, погрожувала прутом. Відколи він не бачив її, мабуть, туга за ним вплела в її волосся не одну срібну нитку.

«Видиш, куди довели тебе нічні мандри! Оксана пішла світ за очі, покинула тебе, й сім'я розвалилася».

«Не було спочатку – не буде й до кінця!»

«Га? Не було, кажеш, спочатку?... Не вір тому! Зійдися із своєю дружиною і жий, як жив!»

«Не треба! Для чого мені те здалося?»

«Як для чого? Прости їй. Забудь усе, бо й ти не кращий...»

«Саме тому й не варта. Пішла, коли був злий, то не шукай тепер, – доброго».

«Не жаль тобі її, чи, може, вже не любиш? Знюхався з тією ворожкою й берешся до неї безстыдно, як вовк до лошиці...»

«Жаль мені її, а себе ще більше, та ніякої ради вже не буде. Знаєте, я прощати не вмію і зараз не збираюсь, бо в піжмурки не люблю бавитись. Не бажаю, щоб вона мені простила, але й сам теж не прощу ані крихту образи».

«Злий ти. Ух, упертий, як твій дід Костик... Нічого з тебе не вибралось, як і з тих клубків. На те тобі я золоті залишила, щоб було з чим по ночах мандрувати?!» – ганила мати, а Жора хмурився од болю, бо кожне мамине слово довбнею гупало в його тім'я.

«Далися взнаки мені ті золоті, бодай не згадувати їх!»

«Де вони ділись? Чому не справив хату? Дах над головою невдовзі обвалиться.»

«Не звів із них нічого. Закопав у грядці, та там і пропали, начеб їх дідько звідти повигрибав!»

«Чому ти підписав мене на просьбі?! Підписав, а сам пішов з дому саме тоді, коли я збиралась «у довгу дорогу». Боявся стрітись зі мною очима? А я хотіла тобі дещо порадити...» – велась уві снах-кошмарах розмова з матір'ю. – А тепер, ади на що вийшло: забрали все, потрощили, порозкрадали, а назад не поклали, – вдавано всміхалася мати, затаюючи докірливий стогін у сповитій холодом душі. – Дихай на них, окаянців, тією ж, затіяною ними, брехнею! – Жора вислухував той несправедливий докір. Здавалось, все те, що тієї зими нахапав очима й слухом, ховав на самому дні душі, а через два-три роки, коли стрінувся з непростою брехнею, все перетворювалось на отруйну злобу...

Ще хотілось спитати дещо матір, та її вже не було. На тумбочці сидів клаповухий Їюш і сміявся з нього:

«Ти хворий, Жоро», – притишено мовив він, прискалюючи скляні очі.

«Ні, я здоровий. У мене нічого не болить».

«А що це тебе сушить по ночах? У тебе душа хвора. Тобі не спиться».

«Як не спиться? Я ледве чекаю заплющити очі й зустрінутись із Панорією».

«Погано, коли так. Душа тебе болить».

«Якщо болить, то це добрий знак».

«Чому добрий?»

«Бо можу романи писати».

«Себто як?»

«А так, бо лише хворі, ті, що їм душа болить, можуть писати романи».

«Будьте розумні, пане!»

«Байстрюку! Недаром тебе викинули на смітник. Ти ж нетрібний! Тому Катруля прозвав тебе «брехуном»!...»

Прокинувся, коли смеркалось.

– Я навіть не рухалась, щоб тебе не розбудити. Мило було дивитися на тебе, бо тепер ти знову належав тільки мені. Весь час з кимось сваришся, наче в гарячці, – і аж тепер забрала руку, яка лежала в нього під головою...

До Паноріїної поїздки вони зустрічались все через день. Доти Жора ніколи ні жестом, ані словом, чи навіть поглядом не дав їй зрозуміти, що помічає в ній жінку, котра до млості вабить його й хвилює, що її присутність наповнила його життя чимось святковим.

«І все ж таки я виявився слабким, – ганив себе подумки за те, що не завжди дотримувався свого рішення. – Вона це відчула, бо я був надто нетерпеливим з нею: щоразу тремтів від хвилювання, – причувались немов крізь сон слова, які хтозна-кому належали. – Вона збагнула, що я надто добиваюсь чогось... Через те ми не раз

сперечались і я щоразу, розпрощавшись із нею, відкладав свої наміри, вважаючи їх недосяжними.

Вже подумав навіть, що вона більше не навідається до нього, але неждано-негадано наступного дня Панорія засікла його вдома непередбаченого. Він прикидався, ніби між ними доти не було нічого, начебто забув, приорав усе. Жартував, навіть не думаючи про стежку, яка стелиться до раю. Пив чарку за чаркою червоне вино, говорив багато, плів усякі нісенітниці, сміявся до сліз, хоч бачив, що той сміх підривав наче Панорію.

Відклавши все й гадаючи, що той день – остання їх зустріч, коли все стало ніби байдужим і він свідомо відцурався того щастя, хоч і намагався створити для неї приємний момент, щоб потім вона пожаліла; сидячи у кріслі, сміявся, наче заморожений якоюсь мавкою, та тільки не нею, бо з її тенет, було добре видно, вивільнився, і вона втрачала крок за кроком територію. Панорія відчула те й підчинялась його ненадійній для неї й небажаній волі. Сміялась якимось силувано, аж поки не витримала й не кинулась йому на шию, обцілувавши його до нестями, на місці пославши на сьоме небо, де здавна плавав його човен, але не міг чомусь сягнути настільки близького обрію. І хто-зна, чи наяву, чи тільки нахимерилося небувале в снах. Він не витримав більше і вибухнув усім, що доти скривав, і тоді вона присіла спокійно на м'який диван і смішком-жартом «склала зброю...»

Панорія мовчала. До нього долинав схлип, затаєний, а тому особливо гіркий. Жора стояв перед нею й почувався винуватим, хоч нічим не провинився. Та за цей час усе перемінилось між ними, одлетіло наче чи одійшло, непомітно вивітрилось, і відновити вже оте невловиме й недовговічне єднання, що їх доти так хвилювало й зблизило, хоч жагуче бажалось, вже не було можливості.

«Чи буде моя душа й надалі тріпотіти, коли Панорія поїде в ту подорож? – питав себе Жора. Йому було прикро від того відчуження, що вкленилося так несподівано між ними. Але раптом спалахнула рятівна надія: – Адже все це було тільки маревом. Ніякої Панорії не було. Вона ж далеко, сказали, ніби поїхала складати іспити».

5.

На дорозі біля сільської кузні лунали пісні. Жора разом із членами оркестру готувалися до демонстрації і, окрім бездоганного виконання, майбутні демонстранти навчались ще й ступати у такт маршу, зберігаючи вздовж і впоперек рівні ряди.

З ледь похилого горба до них наближалась нова, щойно змайстрована шальовка з кіньми й двома селянами на ній. Підїхавши до вишикованих у колону демонстрантів, вгодовані коні раптом чомусь зупинилися. Нашорошивши вуха, тупаючи ногами, жеребці підозріло задивлялися й прислухувались, наче заворожені бренькотом інструментів. Мов укопані, вони й на крок не хотіли

ступати далі, а розгнівані погоничі зістрибнули миттю з воза, обступили коней з обох сторін і один віжками, а другий батогами почали «підбадьорювати» їх. Коні підстрибували то вправо, то вліво, нарешті сіпнулись убік і ледь не перекинули підводу.

— Ану лише придержи трохи віз! — вискочив Григорій, мов скажений, із майстерні, не стерпівши, щоб із колишньою його худобиною поводитись отак безжалісно.

— Такі несамовиті, наче біс у них вскочив, — пустились в один голос бадіки у скаргу.

— Несамовиті, кажеш, — зиркаючи на незначний вантаж на возі (кілька мішків з цементом), скосив Григорій погоничів недобрими очима. — Може, муха яка, чи, може, щось муляє коням, і тоді вони недурно... бо немає на світі чуйнішої худобини за коня, — ганив він тих. — Може, коні помочитися хочуть, і добрий господар повинен тоді спинити їх, — і Григорій посвистав спокійно, вичікуючи хвилю. Схарапужені від батогів та крику, коні справді стали мочитися. — А що ж, почули музику, то й припустило їм, — жартував Григорій, примруживши очі. — Тільки це треба знати, а не вйокати та періщити батогами без причини.

Оркестранти зупинилися неподалік і витріщились на людей, які збіглися навкруг воза. І лише Григорій підійшов спокійно до коней, погладив по лискучій шиї одного, поляскав другого, ледь притулившись до нього, наче шептав щось на вухо. І раптом, здавалось, збудив у них

якесь зацікавлення, бо, відчувши господарську руку, коні нашорошили вуха, стригнули ними і, покліпуючи зрідка, задивились на господаря... А потім зненацька самі зрушили підводу з місця, урвали риссю і вже на бігу куснули один одного, здуваючи за собою дрібну пилку.

– А-а-а! – почулись схвальні гуки оркестрантів.

– Тьфу, чорт би вас забрав із вашими кіньми, – вилаявся дядько, лишившись посеред дороги з батогом у руці. – Я ще їм примовлятиму?! – процідив злобно, немов оправдовувався.

– Не хочеш, тоді не ставай коло чужих коней... – порадив Григорій навздогін погоничеві. – Це один із тих, що не знають, на яких деревах паляниці ростуть, – мовив на цей раз до дядьків, із якими працював у майстерні. – О, на чиї руки перейшла моя мука та кривавиця! А я коня цього ніколи не підганяв, тільки шарпну віжками, заговорю – і він, дай боже, щоб посторонки витримали, на колінах виповзе на горб чи вирве віз із багна.

В Зарінку і в навколишніх селах всі знали це й заздрили Григорієві.

– Правду кажеш, Григорію, – погодився котрийсь із дядьків. – Таки пощастило тобі з цим конем.

– Може, й пощастило, але не забувайте, що за кіньми догляд потрібен, а тоді вже, напевне, пощастить. Вже двічі рятую його від загибелі. Вперше після війни, коли його короста обсіла, а вдруге – рік тому, коли до комунії забрали. Вороний немовби захворів, не їсть, не п'є, зму-

шені були конюхи мене покликати. «Ходіть, – кажуть, – бо ваш кінь не хоче їсти, може, знаєте, що сталося з ним. Здається, з туги не їсть». Спочатку я опирався, та не витримав довго. Шкода, думаю, аби худобина минулась, бо кінь мій рідкісний – чиста кров. Прийшов я нарешті до стайні, а там справжні здохляки в лишаях. Став годувати, обходити, бо коні ледве ноги волокли, ідучи до водопою. Щоранку годував і чистив скербницею, вичесував. До кінця тижня коні помітно поправились, підгодувалися трохи. І аж віджили, набираючи тіла. Вже не схожі були на інших. Ситі, напоєні вчасно, вичесані, стояли в стайні й тішили очі, а згодом стали жирувати. Іржали, ніби заново народились, прядучи вухами. А я, прокинувся в них кінський норов. А я тоді їм щоденну проминку, ганяю риссю, бо потім у плузі вода і шум підуть із них.

Важко працював Григорій у колісній, додому вертався уночі, але ніколи не забував перед тим кинути коневі в ясла сіна.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

1.

Колона дожидала вигідного моменту, щоб вкленитись між інші й рушити до трибуни. Оркестр виводив безупинно підбадьорюючі пісні-марші, приманюючи навколо себе чимало люду. Неподалік очікувала, як і їхня, колона в білих халатах. У коротких проміжках часу, коли колони пересувались або дожидали, молодь ламала ряди і заводила танці, зберігаючи піднесений настрій. Жора диригував оркестром, хоч молоді музиканти настільки були вправлені, що виконували запально й злагоджено но будь-яку мелодію й без нього.

Непомітно до них наблизились дівчата в білих халатах. Звісно, кому не подобаються пісні, хто не забажає собі повеселитися? Між ними тримались вкупі троє дівчат, серед яких вирізнялась незнайомка, нагадуючи Жорі прекрасну погідну осінь з вранішніми й підвечірніми приморозками.

Вона глянула йому в очі холодними й чіпкими вуглинками, над якими заворушились темні п'явки, і осінній до-

вкрузний пейзаж почав у його очах набирати весняних нюансів. «Непогано, – подумав із заздрісним вдоволенням, побачивши дівчат, які завели співи й танці, – непогано, коли люди танцюють і співають, тільки у мене зараз немає причини веселитись...»

Буйне чорне волосся, збите над білим чолом, від першого погляду привернуло його увагу, внаслідок чого Жорові очі припали до напнутої на високих повних грудях картини. Скупа прихована усмішка й загадковий полиск очей, які вивчали його скрадливо, наче зайвий раз хотіли переконатись у чомусь відомому, так запаморочили йому голову, що зробили його в той святковий день щасливим і спричинились майже забути про Оксану і свого нещастя.

– Надзвичайна кінокартина! – кинула вуглинками на нього й тут же перевела їх на своїх подруг, які обступили її, нагадаючи, що вона між ними неабияка собі пташка. – Чи бачили ви цю кінокартину? – не відомо до кого звернулась, та він зрозумів, що вона говорила до нього, й знає його, відколи світ світом, а сонце сонцем.

– Не бачив, – вимовив він не своїми вустами, докоряючи собі, що не знає, що йому робити. Вп'явся очима у неї, наче заморожений. Кожна лінія її голови, плечей, рук, особливо відкритої білої шиї пашили молодістю, енергійністю.

– Придбаєте квитки на останній сеанс? – зиркнула жагуче, ніби полоснула не так по обличчю, як по грудях,

гарячим гострим поглядом; лизнула припухлі, розятрені на сонці губи. – Не так, дівчатонька? – наче прийшла йому на виручку, наче рятувала Жору, вгадавши його нерішучість. «Надзвичайна дівчина! – подумав він радіючи. – І все ж таки не второпаю, яке це має значення? Чого вона від мене хоче?»

Хоч не мав він намічено на той день нічого і поява Панорії з дівчатами-подругами не означала хтозна-що для нього, проте цей нічим не значний випадок чомусь збаламутив до крайності його душу. Ще задовго до визначеної години він пішов і купив чотири квитки, а потім прогулювався самотній по вулицях, зиркаючи нетерпеливо на стрілки годинника.

Йому нетерпеливилось і навіть сумніви почали закрадатись, бо дівчат чомусь не було. «Навіщо мені це? Чи потрібно? – подумав, мов старий, випробуваний на всякі боки мужчина. – Не краще було якось обминути, вигадати щось, ніби я занятий. Для чого це я роблю? Та – звісна справа – дівчата хотіли піти в кіно й не знали, хто їм квитки купить. Мабуть, така у них звичка, а я всадився, як недосвідчений юнак». І коли вже майже рішився піти геть і позбутися несподіванок, вони з'явилися. «Ну, що тепер буде?! – охолов, побачивши замість трьох – аж четверо дівчат. Ніяк йому виправдовуватись, мабуть, сам не второпав, не зрозумів, коли вона сказала йому купити квитки. – Ще подумає – тупак якийсь, а коли не глупий, то, напевне, – скупий. Що я наколотив?»

Наблизившись до входу, Жора подав Панорії квитки, рятуючись блискавичною думкою: удасть, ніби купив на один більше, а сам в кіно не йде, і гадки не має. Вдоволення від того, що їм вистачило квитків, відволокло на мить вагання. Зупинившись на хвилю перед ширмою, дівчата позирали одна на другу й вагались ступати далі, а Жора залишився на місці без ніяких пояснень, і виглядало, що або передумав, або між часом щось спонукало його змінити свої плани. Несподіванка відбилася легкою тінню на обличчі Панорії, воно, справді, трохи захмарилось, але скоро віджило щедрою усмішкою.

Хвилю перед початком фільму дівчата зникли в темряві, а Панорія ще затрималась. Оглянувшись, обпалила Жору поглядом, знову смішно лизнула язиком припухлі, спалені сонцем губи, ніби пустотлива дівчинка. Від того короткого й палкого погляду його охопила жагуча млюсть. Серце забилося часто й лунко, аж загупало у вухах, і йому стало водночас задушевно й радісно. Та на цьому не скінчилось, бо Панорія зморщила пустотливо маленький носик, примружила темні іскристі очі й підвела брови, ніби кликала, вабила, заохочувала його поглядом і усмішкою... Потім притулила палець до губ, потримала так хвилю й помахала йому ним... Серце у Жори калатало навіжено, у вухах забили дзвони, ноги приросли наче до землі й не слухалися, а всередині палахкотів жар, гоготіло червоне полум'я, яке лизало його серце й груди.

І раптом у нього вскочило сто чортів. Хоч знав, що квитків уже не було (звичайно, цікава кінокартина, та ще в такий день...), а йому враз захотілося ввійти в зал. Було неприємно і дуже не хотілось, щоб знайомі були присутні при його, можливо, невдалій спробі пробратися в зал. Та вже коли прорідилось, він досить сміливо підійшов до служачої й скрито підсунув їй п'ятку... «Тепер, – думав, – не уникнути мені галасу, який, виходить, станеться лише через мою дурність... Коли я ввійду в зал, вільного місця напевно не буде». І справді, коли ввійшов, ще було хвилина-дві до початку фільму. Панорія сиділа, як завжди, між подругами майже на краю ряду, і він підступив несміливо до неї. Вільне місце, яке належало хтозна-кому, який тільки випадково не прийшов або запізнився в кіно, якого дівчата затримували, упевнені, що воно належало йому, і коли почувся гудок, він сів спокійно скраю біля Панорії, яка між часом поміняла місце з подругою.

Вже сидячи, боязко торкнувся її й відчув пружні стегна. Солодка млюсть, перемішана з тривогою і нетерпеливим очікуванням чогось непевного, неясного й жаданого, витіснили з його голови думки про Оксану – все йому заступила тоді Панорія.

Хотілось бачити її, дивитися на неї до нестями, ловити її погляди, усмішку, запах її тіла, рук, її розпущеного волосся...

Нічого не хотілося йому того вечора, лише думати

про Панорію, мріяти про їхню близькість, про те, як він кохатиме її – довго й красиво – все життя.

Відмовився вертатись додому автобусом, краще було йти й думати про Панорію, уявляти собі її високу, гнучку й повногруду постать, тендітну й недоторканну... Спотикався, мов у сні; ступав безтямно, наче у хворобливому маренні. Отак і доплентався додому. Вечеряти не хотілося, і він, не роздягаючись, скинувши лише черевики, упав на застелене маминим килимом ліжко...

Кілька днів бродив вулицями, сподіваючись зустрінути Панорію, до болю жалів, що тоді не домовився з нею. Думав і передумував про той день і їхню зустріч, дивувався навіть, як довго були вони разом, і догадувався, що, може, саме тому йому не прийшло до голови призначити майбутню зустріч. Бо все це йому здавалось таким звичайним, аж навіть закономірним. «Будемо зустрічатись щодня, ходити в кіно і на театральні вистави». А зараз дивився і вдивлявся в кожного прохожого, сподіваючись віднайти плаття зеленого кольору, та відчайні були його сподівання, даремне було й картання. І скільки не зустрічалось йому дівчат, скільки не обводив їх поглядом, жодна з них не здавалась йому такою, як Панорія. Ходив мов навіжений навколо лікарні, скриваючись, щоб хтось із знайомих не побачив його, та Панорії не було й не було. Але Жора не здавався, він весь час вірив у якесь диво, тому бродив сам не свій вулицями, на яких вітер уже шурхотів каштановим листям...

2.

Після тривалих вагань зринуті до Панорії почуття почали пригасати. Самодіяльний ансамбль, який складався із хору та інструментистів, виступав поблизу стадіону. Пішов «курячий дощ». Невелика хмарка, спираючись на високу райдугу, прикривала сонце. Зиркаючи час від часу, чи не пора виходити на сцену, Жора стояв із двома знайомими артистами й слухав анекдоти. Раптом хтось затулив йому руками очі, дожидаючи, як годиться, щоб він відгадав ім'я.

– Оксана, – обернувся і явно засторопів од несподіванки. Перед ним стояла Панорія... Хто міг би сказати, чому він вагався назвати її ім'я? Напевно, не знайдеться, бо ніхто на світі краще не знав тих рук, як Жора.

Вона закинула йому за шию ніжно руки й, незважаючи на те, що неподалік були присутні учні, поцілувала жагуче. Легенький вітер лоскотав його обличчя довгим розпущеним Паноріїним волоссям. Від поцілунку, а чи від того лоскотання в нього зовсім оп'яніла голова...

Коли він отямився, Панорії вже не було...

Жора стояв мов очманілий. Тільки й того, що мацав своє розпалене лице й пригадував, наче крізь сон, поцілунок гарячих губ. Стояв і вмирав від любові, жалю й

туги за нею. «Чому вона так швидко покинула мене?... А що ж, – приходилось повірити у почуте, – мабуть, правда, що коли дівчина хоче, щоб її любили, – їй треба втікати од любої особи».

Майнув, мов тінь, солодкий спокій і знову починалися вагання й мука, все ще сподіваючись, що надійде день їхнього щастя.

3.

Жора вернувся із занять, коли вже смеркалось. Холодний осінній дощ, а може, й голод гнали його додому. Як ніколи, навіть до клубу не завітав. Ще з дверей кинув сумку, недбало скинув плащ і шарф, шпурнув їх на диван і незабаром вже порався біля плити. Нім зашкварчала й запахла печінка, вихилив чарку для апетиту. Вибравши з пузатої банки дві червоних перчиці, коли піджарювалась картопля, зиркнувши на розпочату пляшку, він подумав налити ще півсклянки й випити, щоб відігнати дрож, яку навіяв на нього надвірній дощ. Двері в кухні були відчинені й дзвінок біля дверей навіжено задеренчав. «Хто може бути? Мабуть, футбольний матч передають, а я й не знаю, – пожалів, що прийдеться відмовитись від читання чудової книжки. – Та вже коли матч, то варта відкласти на завтра». Підійшов до дверей, відчиняє й очам своїм не вірить – Панорія.

– То у тебе така засмажка? Просто здуріти можна від запаху – сказала вона тремтячими од холоду губами.

Було видно, що дівчина довго стояла під осіннім холодним дощем, але вона кинулась йому на груди така промокла й промерзла.

– Роздягайся, Паноріє, ти ж геть намокла...

– Ніколи мені роздягатись, – сказала. – Ще з обіду шукаю платівки... Ледве допиталась. Вже й по телефону дзвонила – так нема й нема. Думаю, ти не відмовиш мені, бо, напевно, вона у тебе є. Знаєш – «Сизокрилий птах» Софії Ротару...

– Я готовий дати тобі й зірочку з неба, і душу свою, і всіх на світі птахів! Тільки сходи у ванну, помийся, йди в спальню й переодягнись, – і подав купальний рушник і свою свіжовипрану піжаму, радіючи, що міг стати їй чимось в пригоді.

І поки вона, нарешті, згодилась прийняти ванну і переодягнутись, на столі вже лежали, виделки й ножі, тарілки з печінкою й картоплею, лискуча перчиця, чарки і пляшка.

– Як бачиш, – ніби вибачався Жора, – у мене – наче в монахів, знаєш..., звичайно, так у холостяків.

– А мені подобається! – жмурила вона свої великі очі, немов смакувала приємність. – А чому кажеш, «наче в монахів»? Бачу, в тебе гарні картини, а то навіть і пляшка.

– Знаєш, монахам заборонено до дівчат, а пляшка могла б завалятися навіть і в них. Вони теж люди.

– О-о! Я хотіла б бути монашкою, – захіхікала вона з

радості, – а ти собі таким... поважним монахом, – розвела вона руками й знову голосно засміялася. – А скажи, у тебе є «Сизокрилий птах»?

– У мене є всі птахи, – відповів у лад доброму настрою, який стелився зараз між ними. – Але насамперед вихилимо чарку за твою гостину.

– Який ти добрий! Як можна бути таким щедрим?! – кинулася вона йому в обійми, проте він відчув у тому жесті щось вимушене. «Що ж, – думав він тверезим розумом, – не знала дівчина, як підлеститись – так ото й вигадала...»

Почулась бажана мелодія. Панорія заслухалась, начеб забула, на якому світі живе.

У Жори запрацювала підбурена випитою горілкою буйна уява... Вже зовсім упевнений у своїм щасті, він підійшов до дівчини, обняв її легенько й притулив до грудей. Вона закинула руки йому за шию і впилася в його вуста... Жора пригортав Панорію міцніше й міцніше, відчуваючи її міцні стегна і високі груди, і хотів відчувати дужче й дужче, аж серце заходилося, голова запаморочилась і віддих йому перехоплювало. Очі несамовито заіскрилися, наче у вовка, коли попаде на ласу здобич, і здавалось, бажанням тим кінця не буде.

– Паноріє! – шепнув їй на вухо, не знаючи і сам чого хоче.

– Чого тобі? – звівши брови спитала вона, немов докоряла, а чи заохочувала.

– «Чого тобі?» – ще тихіше повторив він, не тямлячи, що йому слід говорити.

– Не треба, – сказала вона теж тихо, не рухаючись, тільки дивлячись на нього розширеними очима, у яких чорніли зволожені зіниці. Очі її кликали його проти її волі, хоч руки повільно почали підводитись до грудей, щоб відштовхнути його, якимось захиститися від того, від чого захисту не було, і не було, мабуть, бажання захищатися. Жора нахилився до її обличчя, яке аж пашіло, рука її, хоч і вперлася в його груди, виявилася такою м'явою й податливою, що він ледве відчув її опір. Без-тямно торкнувся тремтячими губами її тугих і гарячих, напіврозтулених уст, забуваючи про виставлену кволу руку, і про все...

4.

Пригадався йому ранок, коли батько приїхав до міста вдосвіта, аби застати його ще вдома. Часто ставалось, що Григорій приїде до міста, щоб побачитись із сином, дістанеться серед білого дня, подзвонить, постукає, почекає під дверима і піде собі геть, розчарований, що ніхто йому дверей не відчинив.

Тому на цей раз вирішив його знайти. Жагуче, ой надто жагуче душило його бажання побачитися із сином й спричинилось тому, що він пробудився на досвітках. Не барився довго, набрав торбу пахучих яблук і вже стовбичив завчасно на зупинці. Чекати довелося довго.

Час минав нудно, та старий Костик терпів. Сподівання зустрітися із сином насолоджувало йому душу, проте думка, що той живе самий, краяла йому душу. Часто буває, що на схилі віку батьки уболівають за нащадками. І Григорій страшенно побивався за самотнім сином. «Чому, варе, так стається? Чому доля з ним повелася так? Чим він прогрішився перед життям? Чи не можна було якось оминати цього?!» – обдумував Григорій, та порятунку не знаходив. А коли усвідомлював, що вже все закінчилось, йому приходилось голосити за бідолашним сином. Хотілось якось порадити йому, та вибитися із прикrostі не вдавалось, і тоді він хапався за будь-що. На думку знову спадали юначі Жорові літа, коли хлопець гуляв собі безжурно: «О-о! То хлопець був, а не пусте! – відживав Григорій від самої згадки. І скільки разів доводилось бачити сина, як грав у м'яч... Тоді Григорій, сидячи на траві з газдами свого віку, мав що видіти. – А видите, паскудні?! Ви його весь час підкопували, щоб недовчився!» – ахкав уголос, а подумки нарікав на присутніх, пробуючи вгадати, котрий би то міг бути. А на футболі не раз сповнювався гонором за хлопця. Та радів не лише Григорій, радість його зливалась, нарешті, з втіхою цілого села.

У тому віці Жора часто ходив на бал, проте ніхто із Костикової сім'ї не знав, чи хлопець знайшов собі кохану дівчину, гідну його та їхньої сім'ї. «Напевно, має він когось, – думав не лише Григорій, а й Христина, яка й сама

не раз задумувалась над Жоровою долею, тому їй хотілось дізнатися про його наміри. «Певно, має він когось, бо чому весь день кудись бродить, бесіда – на тренування, але... А коли надходить субота, – вже з самого полудня збирається кудись», – бо Жора ніколи не казав, що йде на бал, про це вони лише догадувались, а запевнялись хіба тим, що просив щоразу по п'ятнадцять леїв. І Григорій, і Христина були певні в тім, бо ж Жора не пив і не кутив.

– Куди збираєшся знову? – питає Григорій.

– Орати... – глузував хлопець.

– Та кажи вже раз, куди шпануєшся? – настоювала мати.

– На матч, – відповідав.

– Тепер, наніч, на матч? – цікавилась Христина. – А коли тебе чекати? Може б теплу їжу зготувати, – даремно вивідувала хлопця.

– Десь на вівторок.

– О-о, довго те буде бавити! А то як, і в понеділок у тебе футбол?

– Аякже, щодня, – відповідав жартуючи і вже не слід було більше допитувати його.

– А що ж ти їстимеш за цей час?

– Курку печену, – смішком відбивався і жартував, щоб позбутися інших запитань.

– Якийсь «макогін», – усміхався Григорій до Христини, заспокоюючи її в такий спосіб...

Але якось раз серед літа Христина таки напосілась дізнатися, бо покмітила щось, і коли з'явилась нагода – весілля в сусідньому селі, вона й собі пішла тайком, – ніби, подивитись. І там між сторонськими жінками хтось показав їй:

– Дивіться лишень – невістка ваша там.

– Невістка, кажете? – нетерпеливилось дізнатися як-найбільше. – Дай бог, – не скривала свого вдоволення. – А я, подумайте собі, нічого й не знаю. А котра би то могла бути?

– Ади та, видите, що у рікольці з квіточками й волосся в чорні коси заплетене. Що там говорити, господарська дитина. Не мине чоловіка, не сказавши «добридень», і до школи ходить, і все, що хочеш. Мудра пара, навіть саманають одно одному. Аби лишень бог святенький погостив...

До міста Григорій доїхав ще зарання. Лише де-не-де зустрічались прохожі й Григорієві не хотілось так рано докучати синові. «Згайнувати б якось час. Зайшов би до магазину, та ще закрито, – роздумував батько, хоч купувати нічого не намірявся. – Добре живеться нам! – ви-валював очі, заглядаючи у величезні вітрини, й не міг налюбуватися, дивлячись на одягнуті у плаття й костюми манікени. – Недаром він ніколи од нас нічого не просить. Прийде, принесе гостинець – пляшку чи дві тієї горілки, ковбаси, хліба... «Нате, каже, підкріпіться, – й підсмішкується чомусь, ще й пальцем по кадику пукне.

Кине сотню-дві, піде в сад чи в ліс, а незабаром вже й на годинник дивиться – до автобуса збирається. Відчужений якийсь, не можна з ним і словом перекинутись. А коли почує, що скаржуся, ніби не маю, що йому дати, бо молоко носимо до машини, то він сахається, мовби його впекло, аби самі мали і нам стало. Добре, коли йому нічого не треба, тільки з дружиною...» – давило Григорія під серцем.

І справді, коли прийшов до Жори, син уже був одягнений, з акордеоном у руках, готовий виходити. Казав, на спектакль.

– Щастя, що тебе ще дома застав, – цілує сина, а в очах світяться сльози. – Яка хороба, що не озиваєшся і не приходиш додому?

– Не вистачає часу, тату. Адже я не мав звідки знати, що ви приїдете, вже самі те бачите, одягнувся й готов ступати. Що ж робити? Треба...

– Треба... Мой, синку, синку, приходь додому, бо мені серце сохне від туги коло пустої хати! Поле й коня забрали...

– Як зробити? Що я міг би, скажіть...? Залишити роботу, чи як радите?

– Та ні, боже борони, але диви, – інші діти приходять, не забувають, а ти...?

– Ану, сідайте! Добре, що ви прийшли, – сказав трохи змішаний Жора. – Зараз порадимось, порозуміємось. Вип'ємо по гранчакові, – відкриваючи холодильник, до-

гадався він, як можна вилікувати батькову скорботу. – Дивіться, яка чиста чортова сльоза! – налив татові у склянку, а собі у маленьку чарку.

Григорій зиркнув голодними очима на пузату склянку з прозорим напоєм, обняв її тремтячими вузлуватими пальцями і трохи що не одним махом вихилив. Відкрив рот, наче одурманена риба, шукаючи повітря, бо сильний напій забив йому дух. Змахнув руками й, нарешті, глибоко затягнувся і видихнув. Наче рукою знято – зникла журба. Жора ще подав нарізану ковбасу й білий хліб у виплетенім із пруття кошичку. Не сказавши й слова, Григорій взявся закушувати, бо уночі не мав як їсти, а тепер зрушений голод давав про себе знати. Від другої чарки Григорій почервонів і наче набрав відваги, очі його раптом заіскрилися.

– Як тобі? Все сам живеш?

Жора стенив плечима й придушив слово, що мало ось-ось вибризнути.

– Мой, хлопче, не сиди самий! Хіба вже нема жінок на світі..? Так-так, матимеш з ким говорити, з ким радитись, з ким сваритися, бо й цього потрібно на цім білім світі.

– Вже доста маєте самі..., – не доказав Жора, бо під грудьми враз занило. – Знаєте, ніж латаний міх, то вже краще спогад про гаптовану торбу... Лишіть, хай буде так, – вимовив стишеним голосом, в якому відчувались болючі нотки суму й безнадії. – Не було спочатку – не

буде й до кінця, – і щоб позбутися неприємної для бесіди, цокнув чаркою до батькової склянки.

Григорій випив, ахнув чомусь, наче спересердя, і по його почервонілому обличчі покотились рясні сльози. Пригадалося йому, як кілька тижнів тому прийшов до Жори у свято, саме на Івана Сучавського, й застав у сина дівчину. В хаті було приємно: грав магнітофон, на столі – чарки, розпочата пляшка коньяку, пиво, вино, яблучний сік, хліб і шинка. Син не змішався, не стурбувався перед батьком, буцімто у нього двоюрідна сестра у гостях. Не турбувало його нічого, був навіть веселий, від чого і батько підігрівся. Жора угощав своїх гостей, дівчина пила пиво, а батько смакував коньяк, бо він пиво й вино чомусь не терпів. Отак він скоренько підхмелився і питає:

«А це що за дівчина?»

«Сусідка», – наче на глум відповідає син.

Григорій тоді задумався, а говорити більше нічого не наважувався, мабуть, щоб не зіпсувати синові настроїв. Мовчки роздивлявся і вже через певний час, коли запримітив, що дівчина чується, мовби в себе вдома, наважився:

«А ти чому не женишся на ній?»

«А я не кажу йому?» – відповіла дівчина запитанням на запитання, замість Жори.

«Дівчина як квітка, а він...» – картав Григорій сина поглядом, а та підвелась із крісла, схопила його руку й по-

цілувала. Григорій погладив її несміливо по розпущених чорних косах і по білому личку, на якому заіскрилились двоє великих очей під чорними тонкими бровами. Мабуть, їй дуже сподобались батькові слова, бо вона, раптом наливши чарки, поклонила до Григорія з щедро розцвілою усмішкою й жадно випила. Цей жест підігрів Григорієві душу й гонор. Кому й коли ще доводилось таке ж бачити? Сподіваючись згоди і втішного слова, він глянув на сина, та на його обличчі читалась вимушена усмішка, вимережена смутком, начеб круки серце йому клювали.

— А де та дівчина, що недавно була у тебе?

— Мабуть, дома.

— І...?

— І нічого, тату. Нічого з цього нема, як з волоської дойни. Нема й не може бути, — видавив Жора, мовби не своїми вустами, і пусті думи звіялись, побрели кудись, куди лише він знав...

— А що, вже не приходить? — настоював Григорій на своєму.

— Приходить, але... — тільки йому відомо, що таїв у своїй душі.

— Не розумію тебе...

— Не тільки ви. Пізніше може статись, щоб і вона мене не зрозуміла, а мені ж треба насамперед дитину вивести в люди й на цьому моя місія закінчиться. А тут може прийти ще одна дитина, й тоді я стану двоїти.

– Мілка в тебе душа. Хіба ти єдиний на цім світі будеш з двоякими дітьми? Ось чому я тебе не розумію.

– У тім і справа. Наколи б я був таким, як весь світ, то я не був би Жорою Костиком. Ділив би себе для всіх потрішки, а я цього не второпаю. У мене воно інакше влаштовано: або повністю живу для одного, або зовсім не живу. Та й ще щось: наколи я вспів полюбити когось, то іншої любові більше не знаю і не хочу знати, але, боронь боже, щоб моя любов перейшла у ненависть!...

– Сам знаєш, що маєш робити. На це я тебе вчити не буду, але я казав би, щоб ти сам не сидів.

– Якось то буде, тату, – всунув Жора батькові в душу крихітку надії, а по лиці попливла легка тінь глибокого смутку. На хмурнім обличчі з'явилися ледь помітні нотки передчасної старості, яку важко було сприйняти відразу, хіба лише після довгого спостереження. Так буває і в рослин: якщо слідкувати, як розвивається рослина, моментально не заметиш змін, проте через ніч бачиш, що на світ з'явився листок: оком не сприймеш, як діє сонячне світло на квітку, але вона своїми листочками тягнеться до світла...

– Мені треба йти, тату, вже й так втратив перший автобус. Я радив би вам почекати мене. Через годин дві я повернусь, а ви доти скупайтесь, попийте коньяку, послухайте радіо або дивіться телевізор, навіть лягайте, відпочиньте.

– Ні, куди мені спати! Я піду собі, добре, що застав тебе вдома, – шматував Григорій словами синові душу.

Жорі жаль було тата, але водночас не мав часу на довгі розмови. Час не ждав, і він мусив квапитися на автобус.

Вийшли з хати й пішли. Частину дороги йшли разом, а коли наблизилися до розвилки, на Жору напав жаль, і він не знав, як себе поділити, як себе повести.

— Ось досі, тату, — вимовив Жора вимушено, мовби крізь плач.

— Мой, синку, приходь додому, — затремтів у Григорія голос, гострий борлак на худій зморшкуватій шиї конвульсивно подався вгору й раптом опустився, а на чистих і щирих батькових очах з'явилися гіркі сльози. — Не лишай мене, щоб я пропав з туги! — поцілував Григорій сина, начеб виряджав на фронт, мовби відчуваючи, що більше не побачить його.

— Приїду, тату, приїду...

— Коли приїдеш? — бризнули сльози в старого.

— Коли зможу... Ідіть ось сюди, — показав, наче дитині, позначений білими смугами тротуар.

Тато ступав, плентаючись не так від випитого коньяку, як од різкого жалю, а Жора збивався в сумнівах і боявся, щоб батько не потрапив під якийсь автомобіль. Не переставала мучити думка, що вони розійшлися якось незвично, виглядало, ніби він вигнав тата із своєї хати. По-сільському доброзичливий, гостинний, Жора страждав од того, що розлучився й покинув батька посеред дороги. До того ж його мучило прискіпливо спізнання,

бо, затримавшись, утратив і слідуючий автобус, а там ждатимуть на нього, таке не по його звичці. Ані запізнюватись, ані бракувати із занять Жора не терпів ніколи.

Підбігаючи тротуаром, Жора оглянувся й побачив у далі свого горбатого батька. Плентаючись, той ступав якийсь осиротілий і покинутий, ніби чужий. Таким і залишиться батько в його очах, і Жора нипатиме з цим враженням по світі...

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

1.

Розпрощавшись з бабусею, коли на обрії ледве спалахував літній світанок, Моніка вийшла з двору. Напередодні тієї відправки в невідомий світ дівчина не стулила й ока. Ніч здавалась їй роком. Серце шалено билось, аж вона зіщулилась від радості.

Сягаючи сірими туманами вокзального приміщення, досвітня мряка, ліниво тягнучись від річки, липла до теплих шиб і гасла на обличчях старшокласниць.

— Марійко, тобі не скучно? — кинула струнка брюнетка й, опустивши голову на плече колеги, нудно позіхнула.

— Повертай голоблі хоч зараз, може, застанеш ще тепле, — позіхнувши в свою чергу, дала про себе знати блондинка. — Диви, Соловій і вухом не веде за недоспаною ніччю.

З правого боку, де стояв семафор, світилися ліхтарики, пробиваючи наскрізь глупий простір, що простягався здалека й підповзав аж до станції, млілий та зморений, наче кволий птах. Не бажаючи, щоб йому ві-

дігнали чи перебили думки, Соловій блукав між іржавими коліями й потонув у сміливих мріях. Йому хотілось, щоб похід той був сповнений стрімких пригод, щоб про нього весь світ заговорив, інакше він залишиться нецікавим.

Під зіпрілим вікном звучали дзвіночки двох нерозлучних подруг, які таїли в душах вагання й журу. Моніка не могла скрити свого хвилювання. Від збудження на її обличчі проступило ледь помітне ластовиння. Це у неї – від батька, в нього теж, коли надто хвилюється, виступає на лиці таке ластовиння й прихована родимка.

Тільки Шатан (так звали діти свого учителя під час екскурсій) не вагався. Спершись на залізний стовп, він стояв і мугикав відому мелодію, яка підносила дух дітей, які рішилися на сміливе випробування. Всіх їх із ним було шестеро, які вміщалися в один намет.

Шатан вгадував підвищений настрій дівчини, помічав радість, що розпирала їй душу того подорожнього ранку, та інколи ловив на собі її косі позирки, які нагадували відчуженість... Ніщо доти не здавалось йому таким гнітючим, як те відчуження. Воно гризло його по ранках, давило цілими днями, непокоїло навіть у снах. Вже й казок начитався їй, у табір брав, плавати вчив, по всіляких екскурсіях таскав і що там не робив, та все чомусь і досі не мирився з думкою, що в доччиних очах він залишався «злим». Моніка не мала звідки знати, що вони вирушають в небувалу подорож, під час якої вона

зіткнеться із незвичним життям, яке, будучи вона самою, не відкриється їй у всій повноті, хіба лише в товаристві. А батько хотів вимуштрувати дочку змалку, привчити її до життя суворого, щоб потім не лякалась і не скорялась при першому стику з непогідними днями майбуття.

Відчувався легкий подих вітерця, погляд дітей затулила хмарка, в них прочитувалась турбота, та Шатан знав добре, як розгортатиметься все, а заразом дух окскурсій чи походів: «Спочатку ними опановує переляк, згодом вони звикають і в них вирує дитинство, а наприкінці шкодують за пролетілим часом. Меншенькі завжди чомусь не так тривожаться...» – палахкотіли його очі, але усмішку, яка зринала в куточках вуст і зраджувала втіху, він гамував уміло, затаючись димом цигарки. Не слід було зрадитись усмішкою навіть перед дочкою, бо тут він не батько. В походах, як і на війні, немає батьків і синів, тут усі підкоряються старшому. Як скаже він, так і буде. Батько не має права втручатися, ані син не може скаржитись батькові. Здавна так заведено.

Десь далеко почувся гудок, і весь екіпаж пустився до речових мішків, накладаючи завчасно рюкзаки один одному на плечі. Нав'ючився і Шатан. На його здорові плечі лягли власні та частина доччиних речей. Побачивши звисаючу на ремені бардичку, яка теліпалась на бедрі, Моніці припливала до душі впевненість: «З таким татом не страшно хоч на край світа». Та він не м'як духом, приховував полиск своїх очей від дочки і, пере-

водячи їх у небо на хвилю, згодом охвачував скрадливо всіх теплими усмішками й веселими приспівками. І впевненість помітно передалась всьому екіпажу, всі пожвавішали, роздрюхались і посунули весело до вагонів. Завантажений Жора схоплював своїми здоровими руками насамперед екскурсантів і всував у наглочений вагон. Сам не висадився, аж поки не упевнився, що всі у вагоні й ніхто не лишився на платформі. Почувся гудок, і поїзд покинув вокзал.

– Куди виряджаєшся? – поцікавився жартуючи невідомий дядько, хоч насправді зайво було питати. – Часом не у царну картоплю сапати?

Та Моніка не стала пояснювати, бо ж, ясна річ – по одязі було видно...

Минули станцію-другу, а потім більшість пасажирів висіла, вони працювали на будівлі, яка видніла у полі.

2.

До наміченого пункту доїхали в одному купе, а після висадки вишикувались у ряд, як годиться під час експедицій: Шатан ішов попереду, за ним Моніка, а в кінці ключа мусив бути Соловій. У такому строї увійшли в ліс. Запахло грибами, та ніхто не виходив із шеренги, бо ж так було встановлено ще в школі – все відбувається в свій час. Ішли й пильно розглядались, бажаючи охопити все очима, ніби мали потім складати твір. Діти роззирались навколо себе, хочачи вловити насамперед не-

звичне, та в пам'яті затримувались поки що незначні деталі: що буки товсті й кора в них сіра, що на них, мабуть, пташині гнізда звиті, бо у ту вранішню пору не скупі було на пташиний спів.

Через годин дві зробили привал на невеликій галявині серед крислатих буків. Скинули ношу й сіли снідати. Кожний дістав свій домашній пакунчик і почали їсти, розбрівшись при цьому довкруг полянки парами, хіба єдиний Соловій не знаходив товариша. Лишившись на самоті, Шатан підклав рюкзак під голову й давив комара в холодочку, та незадовго почувся Соловіїв сполоханий голос. На його крик збіглися усі, та він уже успів справитись: надійшовши на гадюку, він спереляку вдарив її патином, аж тій з рота вискочила жива ще жаба.

– Не бий, Соловію, не треба! – застеріг Шатан хлопця.

– А вона чому проглинула жабу? – виправдовувався хлопець.

– Такі порядки в природі. Кожна істота мусить чимось житись. Нехай живе і вона. Гадаєш, їй легко бути гадиною і повзти за поживою ціле своє життя? – виводив Шатан лагідно, а діточа валка заторопіла від несподіванки. Стояли немов прибиті і не знали у що вірити.

«Хіба можна заступатись за огидну змію? – здригнувшись, глянула Моніка на гадюку, яка збивалась від удару, а тоді враз втупила очі в батькове обличчя... – Переживає?» – заглибилась дівчина в думки, бо її справді вразила батькова поведінка.

Напевно, йому не хотілось втручатися у закони лісових порядків, начеб кожне незначне порушення разило йому душу, за що він настільки уболював... Він зріс під лісом, між диким звірем, і зараз почувався у своїм світі. Для нього гадюка чи вовк – це частина цілого і нічим не хотілось спотворити навколишній світ, бажалось, щоб він залишився таким, якого пізнав його змалку. Природа, оточення ототожнювались з давніми літами і йому хотілось ще раз бути дитиною...

«А я не знала, що ти такий... – сперечалась подумки Моніка з собою. – Ми нав'ючилися і пішли лісовою покрученою стежкою, аж поки тато не сказав, що можна розійтися віялом і шукати грибів, але класти їх до купи, і аж після того, як він перевірить, чи вони їстівні, брати. Більша радість нам і не снилась. Ми розбрелися по лісу й при кожному знайденому грибу збігалися й вислухували, як можна впізнати добрі печериці. Багато з них – отруйні, і хоч вони виглядали показними на вигляд, то після вказівок доводилось їх кидати. Помалу-помалу ми почали пізнавати печериці й приносили тільки їстівні. Назбиралось їх чимало. Тоді почувся Соловіїв гук. Побігли в напрямку його свисту, а там – дивна яма. Зробили новий привал. На цей раз порозлягались, хотілось надолужити недоспану ніч. «То була вовча пастка. В подібну яму попав Міней...» – намагався розвіяти наш сон цікавими оповідками тато. Проникаючи все більше в цікаві лісові тайни, я слідкувала за батьковою поведінкою

й замітила на його обличчі дивні зміни. Наче повеселішав враз, мов відживав лісовим духом, якого лише він знав. Далі задзвеніла в його руках гітара, він повів невідому нам пісню, яка, хоч і не була веселою, та все ж оживляла нас лісовим шепотом, від якого припливала сміливість...

Наше пожвавлення посилилося, коли Віоріка-ліцеїстка знайшла гриба. То був справжній собі гриб-король над грибами-печерицями. І всі зараз трималися Віоріки. Вона стала раптом кимось серед нашої громади, хоч їй і досі було чого справді позавидувати, бо Віоріка любила собою, а до того була приємною й доброю – рідкісна вдача у вродливих дівчат. Тато сказав, що треба було шукати побіля того ж місця, бо гриби, звичайно, ростуть парами: один великий, другий – менший. Ми скоро й побігли, але місця не віднайшли. Тримались Віоріки, та не випало вдруге щастя ані їй, ані нам. Ще вдалось знайти одного, але автора знахідки було важко встановити, бо побачили його всі разом – стояв собі такий, наче господар на обійстю, гордий і здоровий, і великий, нівроку! Голова – як капелюх. Тато йшов боком і коли-не-коли відгукувався на наші крики й юхання. Він дивився на мене, наче читав на моїм обличчі жагуче бажання знайти гриба, хоч би малого, але справжнього. Знав, мабуть, краще від нас про те почуття, яке зароджується в душі кожного; сказав, що знайдений у лісі гриб, чи зловлена в річці риба, – не мають ціни. На ба-

зарі вони удесятеро дешевші, ніж у лісі або в потоці, тому він не продав би ніколи їх за ніяку ціну.

Ще не вспіла я добре второпати татові слова, а він уже, немов навмисне, підказав мені знайоме тільки йому місце, де, звичайно, іншими разами знаходив гриби. «Ану, – каже, – спробуй отам... Роздивляйся попід кущі, та не квапся, бо туча не йде», – показав рукою, а сам трохи відбився в сторону, бо хотів видіти, як я зреагую, знайшовши гриба. Та мені було страшно, щоб не вийти на вовка чи наступити на змію. Я весь час роззиралась за батьком і не скуштувала того щастя – знайти гриба. Відмовившись, ступила кроків два й відчула, що серце моє перестає битися; дух перехоплює, повітря не стає, щоб слово вимовити.

– Тату! – ледве видавила, оговтавшись.

– ...Він напевно чув, та хотів ще раз почути мій голос, приголомшений і переповнений чимось нез'ясованим...

– Тату! – набравши духу, закричала я.

– Що там? – запитав він удавано байдужий.

– Ходи сюди! – мовила тремтливим голосом.

– Що сталося, доню? – й почулось гупання його великих ніг.

– Гриби! – показала, тримаючи в руках найбільшого.

– О-о! Бачу, ти вмієш знаходити гриби? – похвалив уперше в моїм житті. – Таке мені не ставалось досі ніколи... Соловію! – погукав, а далі свиснув на інших, які відбилися геть в сторону, аж ледве долинали їхні гуки.

— А бачиш, яке в мене щастя?! — похвалилась, коли прийшли всі.

3.

Минаючи «Злодійську криницю» й забрівши серед глибокого лісу, що звався «Чорними лозами», чомусь зробилося моторошно. Я дивилася на тата й спробувала вчитати з його лиця якусь тайну, та він чомусь замовчував сповістити нас, що наближаємось до наміченого для відпочинку місця. Минав полудень, коли ми дійшли до просторої поляни, серед якої почали розпинати намет. Соловій з ліцеїстками малися в роботі. Вони були для цього підготовлені ще з дому. Нап'явши намет, кожний взявся за свою роботу: старші пішли по дрова, менші чистили гриби, щоб не сточили їх до вечора черв'яки. Лише тато не робив нічого, тільки наглядав за всім, даючи вказівки. Я справді завидувала йому, не тому, що й мені випала якась дрібничка, а тому що надто приємно було дивитися, як він усім тим розпоряджав і як воно у нього виходило, — наче давно до того було заплановане. Й справді, його все те влаштовувало, був він наче для того народжений, недарма прозвали його діти «пашею».

Загорілась ватра. На триніжці стояв котелок з водою, а рядом, на трьох каменюках — казанок. На черзі були ми з Катрусєю і тато, а завтра куховаритимуть Віоріка, Марійка й Соловій.

– Спочатку ставте гриби в казанок, щоб добре закипіли, а поки привариться м'ясо в котлі, січте швидко капусту й чистіть городину, – вичитав нам тато, а сам зник в густому лісі.

Наносивши хмизу та приволікши товсті гілляки, Соловій почав грати в м'яч, а Віоріка і її подруга, з якою вона постійно перешіптувалась, повинні були назбирати сухої трави, настелити в наметі, щоб було м'яко й не тягло вологою. Галявина знаходилась в долині біля лісового потоку, де в ту полудневу пору стояла теплінь, аж не хотілось думати про нічну прохолоду. Та Віоріку ні в хвості не боліло про суху траву. Побачивши чисту воду, вона зараз же скинула одягу і в купальнику забрела у потік, хлюпнула на себе й почала киснути-загорати на сонці. Справившись із роботою, ми спорожнили казанок, в якому варили борщ, а в казані капусту з м'ясом.

Притаскавши ялинову гілляку, тато підкладав на вогонь і доварював страву, коли прибіг захеканий Соловій і сповістив, що за потоком побачив дичину. Залишили ми тата біля вогню й, перешіптуючись, побігли лісом за ліцеїстом. На лісовій дорозі справді паслися олені. П'ятеро – чотири олениці й олень. Затаївши дух, щоб не сполохати їх, ми підкрадались все ближче й ближче, та коли вже підійшли на відстань кількох метрів, олень раптом підвів голову й подивився на нас. Ми вже пожаліли, що підкралися так близько і олені зараз втечуть, та наші сподівання, на втіху, не сповнились. Мов на команду, всі

вони перестали враз пастися і, піднявши голови, дивилися на нас, наче дивувались нашою несміливістю. Доти мені ще ніколи не доводилось бачити в наших буковинських лісах таку рідкісну красу. Очі мої припали до оленячої голови, яка красувалась чудово викроєними рогами, нагадуючи своєю оздобою павичеву красу. Ми стояли німі, вдивлялися до безтями й не могли налюбуватись лісовим створінням, яке вперше у житті пестило наші душі. Соловій ступив крок-два і я вже позавидувала йому, що ось він погладить оленицю, та саме в ту хвилину весь табун зрушився із місця й пропав поміж товстими стовбурами.

Зустріч з оленями глибоко позначилась у діточій пам'яті, вони, бідні, навіть забули, як довго ішли лісом, вибившись із сил. Ледве розбудили Віоріку на обід, а то вона рада б пролежати до самого вечора. Їжа була смачна і, наївшись досхочу, нам нічого не хотілося, хіба простягнутись на сонці або в холодочку й поспати. Ви-лежувались ми аж до самого підвечір'я, а коли стала стелитись серед поляни прохолода, взялися до забави. Лише тато не відпочивав. Він пішов по лісу, все чогось цукаючи. Вернувся, аж коли смеркалося, і сказав, що бачив годувальницю для оленів, які жили у цьому заповіднику... З наших завдань не здійснили нічого, бо ми у вирі забави забули про все. Тато не сердився, мовчки взявся готувати гриби на сметані, бо ніхто інший з нас не розумівся на тім.

«Вечеряли при тремтливому світлі багаття. Від кожного нашого руху по галявині кидалися довгі тіні й лапались у гіллі чи на стовбурах дерев. Усе нагадувало казкову ніч: і намет, і звисла над вогнем закурена триніжка, і палахкотіння багаття, його потріскування, від якого злітали до неба зграї іскор, і чудодійний запах смоли.

– Марійко, черево тріщить, а рот пищить! – натякав Соловій на смачні гриби; не те що голод, а смак не могли ми приборкати навіть після додаткової порції.

Заграв магнітофон, і ми, дівчата, взялися парами в танець, лише Соловій, як завжди, чомусь бокував, не наважувався, але, вдорожившись, танцював потім з ліцеїстками по черзі...

Потухало полум'я, довгі тіні втрачали контури, ставало все більш холоднувато. Кожний посунув до намету і вкладався спати. Простелили вовняні «деки» й теплі ковдри, полягали кожне на своє місце: скраю тато, біля нього лежав мій коц, потім Віоріка з Марійкою, а вже на другому краю намету вклалась Катря, а потім Соловій.

– Катрусе, наше щастя, що нас поклали спати, як кажуть, «межи свині», – раділа я, що не скраю, бо і так не сходила з гадки змія, яку Соловій не добив лише завдяки батьковим настоюванням, а інакше... «Чому мені не спиться? – думала я то про маму, то про бабусю. – Що вони зараз без мене роблять, напевно, переживають. Але ж я не сама, немає причин непокоїтись».

Тато відразу заснув. Спав тихим сном. Віоріка спала теж спокійно і твердо. Її можна було взяти на руки й понести, куди хочеш. Лише Соловій мучився. Примістившись на противному боці намету, він ще довго не міг заснути. Повертався часто й лежав, а поринувши у сон, щось мимрив і сварився з кимось: «Диви, яка ломака, – кричав спросоння. – Патиком її, патиком!» – догадувалась Моніка, що він і досі «б'ється» з гадиною.

Поволі стало й мене хилити на сон. З гадки не сходило щось гнітюче й полохливе, непокоїла думка, що ночуємо серед дикого лісу, та відчуваючи поруч батькове сопіння, боязнь потрохи розпливалась. Повіки важчали і перед тим, як заснути, я встигла подумати: «Добре, коли на світі бувають люди, які нічого не бояться і можуть спокійно спати...» І заспокоєна його глибоким і спокійним сном, я притулилася до широкого батькового плеча й солодко засинала, бо, мовляв, якщо з'являться якісь неприємності, він з ними упорається, на те він Шатан...

Опівночі мене розбудили таємні кроки, які почулися біля намету. До краю насторожена, я завмерла од страху. Не вистачало сили навіть торкнутися тата. Щось гупнуло, затріщало й нарешті заблимали багрянні язики, од яких прокинувся тато. Затягнувшись вологим повітрям і видихнувши його, наче з ковальських міхів, він припіднявся і глянув крізь отвір: то був Соловій. Роздивляючись злодійкувато навколо себе, він роздував потахлий вогонь.

– Що з тобою, Соловію? – спитав пошепки тато, не бажаючи розбудити інших. – Не бачиш – ніч темна. Чому не спиш?

– Твердо й холодно зробилось, – промимрив хлопець.

Справді, за північ помітно похолодало. Присуваючись до тата, я притулилась під його бік і тоді він накрив мене ковдрою, щільніше пригорнув до себе й знов засопів безжурно.

Поринаючи в сон, я підсвідомо відчула, як батько обняв мене спросоння. «Але чому цього він ніколи не робить тверезий? – дивувалась засинаючи. – Чому це сталося тут, серед лісу? Це тобі не вдома, не в м'якій ліжку, а в наметі просто неба спимо», – і я вперше в своєму житті переконалась, що батько любить мене, та любов свою він чомусь приховує. В таких роздумах поринула я в найсолодший сон. Справді, дуже солодко мені спалося...

Прокинулась, коли вогонь роздмухався й запалахкотів, освітивши всю поляну. Навколо багаття снувались постаті. Намет спорожнів. Залишилася всередині тільки я, бо, шукаючи тепла, всі інші забрали ковдри й деки і мовчки посідали плечима до вогню, який зараз готів на всю поляну. Шатан теж не спав. Увійшовши на пальцях у спорожнілий намет, він підняв мене разом із коцом і, спотикаючись, виніс з намету. «От яка вигула, і не піднімеш», – бурмотів вдоволено, пригортаючи мене до

грудей, та я навіть очей не розплющувала, так приємно було. «Наколи ти любиш дітей і хочеш вивести їх у люди, то цілуй їх лише в сні», – пригадала я його слова.

Поставивши плечима до палаючого вогню, Шатан дбайливо накрив мене своєю ковдрою і, сівши на невисокий камінь, то зрушував, то поправляв поліна костуром, а іноді підкидав їх, і тоді вогонь роздавав сповнене нічними тайнами дивне гудіння. Запахло приємним духом смоли, яка спалахувала сліпучим світлом. Шипіння й гоготання заколисували всіх і хилили на сон. Такого солодкого сну нам чи доведеться ще скуштувати в житті.

Поринувши в роздуми, Шатан радився з собою й милувався дітьми. Тепер всі вони були його, тепер він був для всіх батьком, і це йому приносило незмірне щастя...

Снилося мені, ніби сплю біля бабусі, яка чомусь, як ніколи, захропіла. Отоді я й проснулась. Десь на зорях, коли у мідяному казанку парував пахучий чай, позіхаючи й протираючи заспані очі, екскурсанти чомусь стрімко розсміялись:

– На такому «матраці» я не спав і хто-зна, чи доведеться колись, – брав Віоріку на кпини зараз Соловій, натякаючи на суху траву, яку повинна була назбирати дівчина.

– А мені ще не доводилось спати біля казкового вогню, – кепкувала вона над Соловієм, який всю ніч у сні молів нісенітниці.

Тато наливав кожному в горня гарячого чаю. Сьорбав чай сам, сьорбала дочка, сьорбали всі.

4.

– Хутко збирайте намет, довго не моняйтеся. Скоро вирушаємо. Сьогодні у нас дорога довга, – зиркав невдоволено Шатан на небесне склепіння, полатане місцями білими хмарами, вітер їх наче навмисно погубив, щоб було де схритися палаючому диску, який час від часу виринав раптом, розгулювався над високими кронами буків і знову ховався в хмурих латках. То хмарилось, то прояснювалось від самого ранку. Пробиваючись крізь гілля, проникаючи до землі, все сильніше пригрівало сонце й швидко настала спекота, яка змусила екіпаж частіше зупинятись для короткого відпочинку. Ліцеїстки сідали на сухе торішнє листя й скоро засинали, а Моніка і Катруся лягали й собі, хоч заснути не могли. Спершись спиною на рюкзаки і привідкривши роти, дівчатка дихали важко й дивувалися, що навіть серед старої-предавньої буковини повітря було настільки густе й задушливе.

– Ще потерпи трішки, – дивився Шатан на Соловія, та слова його відносились до Моніки. – Тепер ми спустимось у широчезну долину, там буде і прохолода, і джерельце. Можна буде напитись і обід зготувати, – підбадьорював екіпаж і, не зважаючи на задушливе повітря, валка знову колихалась на крутих лісових стеж-

ках... Ледве доплентавшись до глухої улоговини, діти поскидали вантаж із плечей і стали жадно гасити біля джерельця спрагу.

— Тату, це «Злодійська криниця»? — роздивляючись авколо, цікавилась Моніка.

— Та воно... не скажу вам... могло би й бути... — чогось наче оминав Шатан. — Не про це будемо зараз... Знайдеться і для цього момент, але поки що часу не будемо гаяти, готуючи обід, — сказав він ліцеїстам. — Швидко підігрівайте вчорашню страву й задурюйте голод, а потім всі, хто дихає, ложиться на годинку поспати. До наміченого для ночівлі привалу ще тюпати треба багато, — говорив Шатан і не довго настоював, щоб швидше задрімати...

«Чому це місце називають «Злодійською криницею»? Невже воно пов'язане із якоюсь історією?», — думала засинаючи дівчина.

Повівав легенький вітрець, підбитий лісовими тайнами шепіт заколисував екскурсантів. Стуливши очі, дрімають всі, та думки ще довго риються в мозку й не дають відразу заснути. «Відпочинь, мій давній коханцю, — немов халипа присипляла Шатана. — Ти ж у діброві зріс, грівся теплом моїх грудей і пройнявся навіки моїми чарами. Виплекався в моїм дусі, як дитина в молоці, нівроку! Покохав мене навіки, а тепер, бачу, й знати не хочеш... Як відплатиш мені за твою хистку любов?!» — причувався голос, який нагадував Їюша. Та Шатан лежав нерухомо, затаївши й дух.

Пополудні небо раптом обважніло від суцільних хмар, похолодало й потемніло навкруги, начеб на дощ збиралося. Здалеку долинали грохотання, яке зараз же переросло у безперервний гул, нагадуючи наростаючу швидкість велетенських жорен, які зібрались намолати грози і грому. Діти геть повибивались із сил, ключ їхній поламався і вони, шкутильгаючи в потемках, просувалися навмання. Та раптом нікуди було їм ступати, бо наткнулись на темну стіну. Насторожившись до краю, стояли в густій пітьмі й наростаючому суцільному гулі, аж поки далеко не спалахнув сірник.

– Стій! Не видите, що з дороги збились? – бурчав серед туману Шатан. – Скидайте рюкзаки і ставте покупки. Соловію, де ти? Стій біля речей і озивайся на наше гукання. А ви, дівчата, шукайте дорогу праворуч. Далеко не відбивайтесь од гурту. Я те саме робитиму ліворуч. Якщо натрапите на стежку, дорогу чи поляну, гукайте мене.

Не встиг відсторонитися Шатан, а вже й почало блискати й сипати безперервним гуркотом громів. Вітер завивав поміж дерев, ламав висохлі гілляки, і вони з шумом падали на землю, вдаряючись об стовбури дерев. Шатана уже вдарила одна в плече, та він затамував біль. Не було часу приділяти уваги, бо від часу розлуки з дітьми небо ще більше потемніло, здавалося, замкнувся навколишній світ і небо, вітер, ліс – усе повернулися вороже до дітей та їхнього проводиря.

– Солові-і-ю! – крикнув Шатан, прислухаючись крізь вируючий гул, та голоси ледь доходили до нього (чи, може, тільки здавалося йому) слабкі й неясні. І думка, що він може відбитися од дітей, раптом кинула в переляк. Відчув тугі вузли, які збилися в горлі, і все розбурхане лісове море схопило його в свої обійми.

«В чому я провинився перед тобою, вітре?» – хотілось перекричати озлоблену стихію.

«Нічим не провинився ти мені».

«І чого тоді виєш на весь світ?»

«Хіба не бачиш? Прочісую ліс од гнилизни, це моя робота».

«І не знайшов для цієї забави іншого дня?»

«Тепер забаглося, тепер і бавлюсь. А тебе не знав і знати не хочу!» – завихрив нахабно вітер.

– Солові-і-ю-ю-ю! – гукав не своїм голосом на весь ліс.

– ...ю-ю-ю! – чулося у відповідь глухе погукування у яру.

«А згорів би і той, хто тебе вигадав! – проклинав Шатан ненависні «Чорні лози». – Чи я тобі що злого зробив, невдячний лісе?» – і йшов наосліп у темряві...

«Предавні рахунки з моєю сестрою, «дібровою», напевно, дитячі пустощі... – захіхікав всіма дуплами старий байрак. – Нічим ти переді мною не прогрішив, та й я з тобою нічого не маю, але завтра вранці разом з твоїми дітьми лежатимеш з розпанаханою головою...» – не докінчив свою бесіду старий.

«Коли так суджено, карай мене, але збережи дітей...»

«Мала то буде кара! Хіба не знаєш, – найважчі прокльони на дітей падуть?! Цей звичай угніздився у душі народу з давніх-давен і став законом, ти ж його добре знаєш... Так, завтра всі ви будете холодні й спокійні. Цим поквитаємось за твої гріхи, спокутуєш і за батька свого. Але доти...»

«Треба обов'язково віднайти галявину, або хоч латку землі під голим небом, – і Шатан збагнув, що він стільки мотався по лісі, аж зовсім збився з дороги й дав на блуд, пропав у темряві, яка так швидко наступала з усіх боків. Мов у казці: йшов у один бік – темний ліс, ішов у другий – темна імла; дивився вгору – вогняні жили прорізували важкі мов олово хмари, що ними торгав шалений вітер, осліплюючи всіх, аж поки не вдарить грім... – Та навіщо мені поляни, навіщо клептика землі, коли я дітей загубив? Хай я опинюся з гіллякою посеред плечей, хай потім будь-що-будь!... Де ж ви тепер, журавлики мої?» – жахнувся Шатан незмірної відстані, яка розділяла його від дітей. Затаївши подих і навіжене тьохкання серця, прислухався з напруженням, аж поки не почулись гуки, ледве вирізняючись з-поміж дикого завивання громо-виці.

– Учителю-ю-ю!! Тааа-ту! – обізвалося найбільше його щастя.

– Соловію-ю! Моні-і-іко! – прислухався в темряві, чи не летить на нього ломака, і коли спалахнула блискавка,

він успів вгледіти поміж буками переляканих дітей, які стояли скоцублені з ковдрами на голові.

— Виходіть з цієї пропасті! — кричав на все горло, та діти стояли непорушно, наче паралізовані. Слова його ледве чулися, вітер шпурляв ними назад, змішував із шумом.

— Мусимо знайти хоч клаптик поляни, — склав руки в рупор і гукнув до дітей, — іншого виходу немає!

— Виходимо на поле?! — недочувши, питав Соловій.

— Лісу кругом, що й за добу не об'їдеш, — хапав кожного за руку й виводив з того місця, де вони прихистились, не розуміючи, що там їм загрожує небезпека. Не туди повинні були йти вони, та зараз не було іншого виходу — треба ж негайно вирватися з цього скаженого лісу.

Помітивши смужку рятівного світла, що провидніла перед ними, Соловій спритно встромлював палицю в промоклий ґрунт, аж поки не видряпався з яру. А там перед ним розступився просвіт — маленька поляна, де можна було врятуватись. Ліцеїст кидав канат і одну за другою витягав дівчат на берег, де, хоч вітер збивав їх із ніг, та вже не загрожували щохвилини ломаки.

Поки вибрався Шатан до того просвіту, діти збилися в купку під крислатим деревом, над яким ширяли смолисті крила хмар, а в мутному небесному океані сотались вогняні змії. Спалахуючі батоги осліплювали галявину, а громи струшували їхнє серце.

— Виходіть з-під дерева! — схилившись під чорним дощовиком, кричав несамовито Шатан, та ніхто не розумів, ані не питав себе, чому він схилився й чого кричить.

— Втікайте звідти! — тикав руками в небо й кричав, та діти тремтіли німі від холоду й жаху, наче щось позабивало їм памороки. Хотілося вилаяти їх, та побачивши таких нещасних, таких заляканих, серце його враз зів'яло. — Не видиш?! — схопив хлопця за шию і крикнув у саме вухо (інакше той нічого не почув би при такому вітрі). — Тут може... — й не доказав, боячись не накликати те нещастя на їхню голову. Ніхто не второпав нічого і не зрушувався із місця, начеб вони були приковані до того дерева.

В самій гущі хмар на мить спалахнула сліпуча блискавка. Покотилось стрімке рокотання, аж шкіра на спині збрижилась. Пополам рубонуло косою, й стояче перед ними дерево загорілось скаженим вогнем. І враз начеб прояснився од сліпучого світла їхній мозок, вони збагнули, про що натякав Шатан, вибігли гуртом з-під дерева серед самої полянки й присіли у купочку. Та лише відступилися з-під дерева, як буря звалила, витягнувши з корінням, якраз те дерево, під яким вони передше примостилися. «Ось, чому він кричав на нас, — догадувались діти, — але яким чудом він міг вгадати, що вітер звалить дерево?» — не встигли вони скуштувати рятунку, бо в ту ж мить почала сипати туча; так сильно била, що не можна було витримати. «Сховатися б нам зараз саме

під те повалене дерево, – поміркував швидко Шатан і на хвильку зрадів тим винаходом. – Двічі в те саме місце не вдарить», – пішов за аналогією того досвіду, який так часто набувається на фронті, буцімто два снаряди в одну й ту ж саму воронку не попадають.

– За мною! – знову крикнув Шатан, показуючи рукою, щоб не поспішали, бо ж під час громовиці чомусь заборонено бігти. Всі урвали просто на те загоріле дерево, яке від дощу почало пригасати. Забули про попередній страх, скоро спрятались під гілляки, в які нещадно вдарялися льодяні яєчка. Товсті й багаті на листя гілляки, яких громовий вогонь не встиг спалити, прикривали всіх і вже не було страшно ані від грому, ані що його вітер звалить...

Перестала туча і дощ не падав уже такий крапчастий та густий. Тільки вітер ще завівав так же шалено, які доти. І за кожним блиском, за кожним ударом грому в дітей стискалося серце.

Промоклі до нитки, діти висадились на обсмалені гілляки, хотіли просохнути, але там скоро закуняли, мовби не чули, що кругом вітер реве. Свистів у тріщинах стовбурів, завивав в давніх дуплах, котився відлунням по безмежнім лісі, відгонив чорні низько пливучі хмари.

Шатан раптом відчув, як ніють виснажені втомою руки й ноги. Голова впала на груди, затуманився розум, він повалився на гілля й заснув мертвим сном не більше

одну хвилинку. Лише деякі фібри не спочивали в цьому проміжку. Вони в людини працюють підсвідомо, не пропускаючи мимо ні найменшої дрібнички...

Недалеко в лісі відбилося відлуння звіриного реву, й Шатан пробудився. Дощ перестав, і в прояснілім повітрі сікла дрібна мжичка. Діти спали повалом. Соловій припустився на противній стороні. У нього вже виробилась звичка – бути на одному із кінців. Обнявши руками голову, з якої капала дощівка, спав сидячи, видно, втома сказала своє слово. Віоріка спала, повернувши голову до Марійки, й її обличчя не видно було, проте можна було догадатись, що руки в неї розкидані. Така вона тверезою, така й коли спить. Сперши голови на той же обсохлий надламок, надійно обнявшись, Моніка і Катруся дихали одна на одну, боячись наче загубити найменшу крихітку дорогоцінного тепла.

«Що гадають зараз батьки цих дітей? – питав себе Шатан. – Напевно журяться, радяться і, не дорадившись, мабуть, не знають, що їм робити. Йшли би шукати, допомогти, врятувати, та ніхто не скаже, де, куди і як (про маршрут знається тільки в школі, бо там залишений дублікат експедиційної схеми, але вони про це не знають). Знають, що пішли в ліс, але в котрий і з якої сторони... Експедиція мала свою таємницю, інакше вона втрачала весь сенс... Досить! Отямся, чоловіче! Таке це діти-безбатченки. Не сподіваються вони ні на кого, окрім...»

5.

— Тату, а диви, якісь телята там, — причувався крізь сон стривожений голос дівчини. Шатан кинувся, мовби вугликом припечений. Затаївши подих, він озирнувся й побачив на краю поляни руду купку, що стояла якусь хвильку непорушно, спрямувавши свій погляд до того яру, звідки перед бурею прибув екіпаж. По спині посипались снігові колючки. Відчув, як у цілому тілі напружилися жили, а м'язи стиснулись у кам'яний клубок. Віщуючи лихо, лице захмарилось, чоло раптом збрижилось, а брови кинулись вгору й затремтіли. Рука несвідомо по-сунулась по бедрі, шукаючи причепленого до ремня гострого бардаша. Ще не встиг відчепити його, як руда купка рухнулась, помішалась, і враз почувся шалений оленячий рик, від якого сколихнулось повітря й посхоплювались діти. Сиділи оторопілі, наче прибиті цвяхами до гілляк зваленого дерева. У сизому тумані мжички губились контури чотирьох олениць, а перед ними розлогі оленячі роги.

Зрозумівши скрутну обстановку, Шатан отетерів. Він знав добре, що під час зимових хурделиць або літніх негод із густими туманами та мжичкою на отари, звичайно, нападають вовчі голодні зграї. В таку пору вони надто небезпечні. А тут, ясна річ, голодний вовк напав на оленів. Це були ті самі олені, яких вони зустріли день перед тим, коли діти не могли намілюватись лісовою

окрасою. Але тепер, коли опинились в скрутному, – вони пішли по їхніх слідах, сподіваючись, мабуть, на рятунок.

– Учителю! Вовк женеться за оленями, – блиснув розумним поглядом Соловій, який хутко зважив усе. Хлопець заговорив лише для того, щоб переконатись у наявності свого голосу.

– Топірець у руку й ставай пліч-о-пліч, – шептав Шатан, начеб боявся сполохати олениць.

– Топірець лишився в яру, тільки піка є у мене, – ледь вимовив Соловій засмаглими губами.

– Не казав я тобі, щоб не розлучався з топірцем у лісі?! Тепер – зразу в кущі! – наче вперіжив хлопця бато-гом по шиї. Вже хотів вискочити на товсті кругляки зва-леного дерева, але в ту ж саму мить пригадав, що голодний вовк кидається насамперед чоловікові в ноги. І якщо чоловік не впаде після трьох спроб, вовк утікає, його раптом охоплює страх від невдачі.

Олені шарахнулись, тупнули мов на команду ногами, виявляючи неспокій і небезпеку. Задрижала земля, і їх як вітром здуло. Через хвилю вже були біля дітей. Страх і небезпека гнали їх до людей, які в свою чергу, перелякані, видряпались на обсмалені гілляки. Олень стояв попереду своєї отари, готовий, як і доти, захищати її. Він уже був подряпаний, бо із правого переднього клуба (трохи нижче шиї) стікала свіжа кров і стелилась пунктиром по збитій траві. І там, де тільки що стояли олені, в сіруватій млі передсвітанкової ночі спалахнули

дві свічечки. Нюхаючи закривавлені сліди, на полянці показався рудий наїжачений вовк. Гаркаючи та скавулячи, весь час вистежуючи запаленими очима за схарапудженими оленями, він біг скажено на принадний запах свіжої крові.

Тривожний холодок пробіг по спині приголомшеного екіпажу. Шатан проснувся за мить, – найкоротшу в його житті. Одразу очуняв. Сон, замішання й втома зникли, наче їх вітром змело. Насторожившись до краю, він стискав безтямно в руці зіпріле топорище гострого бардаша.

Згорнувшись в калачик, Моніка схлипувала й розмазувала кулачком сльози по обличчю, нагадуючи зацьковане злими собаками їжаченя. Вона розпачливо поглипувала на батька очима, начеб хотіла переконатись, наскільки то правда, що мама сказала: «Щоб ти з татом вовка не боялась, він такий злий, що з'їсть його». Ой, як хотілось їй, щоб на цей раз мамині слова сповнились!

Дівчаче схлипування оловом осідало в його душі й озивалось звідти дрожем. Прикусивши спідню губу, Шатан раптом наче озвірів: його сині очі загорілись – мов дві зеленкуватих пацьорки визирали крадькома з під насуплених брів. «Він один, а нас двоє, – розважував Шатан себе. – Дичина почувається в сприятливій середовищі: негода, глупа ніч у глибокій лісі, а більше нічого». І Шатан був настільки роз'ятрений, що ніщо на

білім світі не могло його зараз стривожити. Але подібний настрій запанував ним лише на хвилю, бо швидко в густій вранішній мряці показалися ще дві парі світлячків. Спалахуючи сизим і злим вогнем, вони почали хвацько наближатись до здобичі. Запах свіжої крові озлобив вовків, і попередній Шатанів настрій почав в'янути, коли він побачив, як з лівого боку закривавлений вовк скочив до оленя. Стрибнув заввишки двох метрів, та олень уникнув роззявленої пащі, уміло ухилився й кинувся рогами на нього. Та гірка осічка не знеохочувала вовка, він знову й знову набирав розгону, аж поки оленю не вдалось ударити. Тоді, наблизившись на відстань трьох кроків, рудий скочив до Шатана, який відмахувався відчайдушно бардашем. Його не покидала тривожна думка; він все ще боявся наскоку на спину, хоч весь час торкався там мокрої спини Соловія, який так же відчайдушно боронився. Час від часу в гіллі зваленого дерева чувся вереск, який сповіщав Соловія про небезпеку.

«Аби лише він вистояв», – потерпав Шатан, усвідомлюючи, що доля всіх їх залежить зараз від рук і сили обох мужчин.

Між тривожними скриками чітко виділялося знайоме схлипування, яке разило слух, а в грудях боліло неначе від розпеченого заліза. Почувалась потреба як не попестити згорьовану дівчину, то хоч поглядом підбадьорити. Та не вспів Шатан розм'якнути душею, бо в момент не уваги відчув, як щось сильно гримнулося йому в ноги.

Переляк підповз до горла. Він похитнувся й трохи що не звалився з ніг. Діти заверещали не своїми голосами, і той галас наче кинув його в транс. Спотикаючись, він ступив кроків два, розмахнувся й, не потрапивши в ціль, різонув бардашем у голому повітрі. Втома давалася визнаки, але сама згадка про безпорадних дітей, яка не сходила з пам'яті, не лишала поступитись, піддавала йому сили. Адже Шатан зрозумів, що нема на кого покладатись раду повинен собі дати сам.

Його охопила лютість, і він рубав несвідомо бардашем, куди попало, не відчуваючи нічого, наче уві сні. Все більше гнула його втома, хотілось упасти й не знати про ніщо. Шатан навіть несвідомо заплющив очі... Багато, дуже багато часу сплигло, він ніколи не міг би сказати, скільки тривала та хвилина. Ще раз відчув крайню втому й подумав, що було б краще не мордуватися більше, а піддатись судьбі, це було б йому відпочинком і порятунком. Та то була миттєва думка, і він не піддався тому відчуттю. В ньому знову спалахнула незборима воля до життя, лютість і опір. Вони спалахнули в його серці і, не зважаючи на те, що він у небезпеці й знесилений, йому приходилось розтерзати будь-кого. І тоді Шатан почав безоглядно і вперто нападати...

Сили у Шатана вичерпалися вкрай. Збагнув не вперше, що гинуть його мрії, від чого мало не заплакав. Чимдалі чіткіше усвідомлював, що коли б його зараз торкнув хтось пальцем, він би звалився з ніг у слизьку

тванюку. Хочеться віддати богові душу, щоб лише укоротити свої муки... «Свої муки? – картає себе подумки, – але діти, їх судьба висить на волосинці, а обірветься вона чи ні, залежить лише від тебе. На те ти згодився бути керівником, за те тебе Шатаном прозвали, – і на секунду примружував очі. – Хоч би ще хвилинку витримати, – уважно стежив напівзакритими очима за рухами виснаженого вовка, який дихав надсадно, люто муркотів і скавулів оскаженіло, вискаливши гострі зуби, через які звисав довгий запалений язик. – Якщо він ще раз кинеться на мене, прийдеться встромити йому руку в пащу й схопити за язик. Це мій єдиний порятунок, а якщо гримнеться в ноги, тоді – кінець! – і Шатан вже чув тріск своїх костей, бачив розтерзаних дітей, але все це була тільки одна мить... Бо знову щось брало його за серце й звідкілясь прибувала крихітка сили... – Лише б не впасти. Пильнуй, не падай – не знати, чи до себе, чи до Соловія, звертався з підбадьоренням. – Не впадь, держися! Батьки дома ждуть дітей. Що ти їм скажеш? Оксані що скажеш..?»

Шатан напружував всю силу волі, але силкування його були марні. Настільки бажана хвилина спочинку барилась. Треба було позбутися лиха, повернути дітям безпеку. Серце билось, мовби не в грудях, а десь у горлі; щось вимотувало нутроці, сотало душу, немов від морської хитавиці. «Лише б не впасти... Скільки ще витримаю? Адже, коли впаду з ніг, – кришка!» – почував, що

з ним скоїлось щось. Здригнувся від жахливого болю, який роздирав йому серце, але із цього болю знову почав виростати шалений гнів, нездоланний опір і давня непорушна воля.

Пригнувши голову, скалячись і скаженіючи, вовк почав поволі, але впевнено підходити. Наблизившись на кроків три, настовбурчивши підгривок, приляг до землі, наче завмер перед вирішальним стрибком. Лежав непорушно, мов накручена до краю пружина. Шатанові очі прикипіли до вищереної морди, над якою горіли ярко дві свічечки. Шатана брав блуд... Тремтіли руки й ноги, шуміло в голові. Він відчув передмить збірного нападу, її шалену напруженість. «Якщо вдариться, – напевно впаду, – вжахнувся Шатан і затамував подих, знаючи, що через мить наступить вирішальний момент. – Тепер!!» – підбадьорив себе криком і з останніх сил сіконув бардицею в напрямку багряних світлячків, які вїлися надокучливо йому в очі. Здається, вже на лету, лише на секунду, випередив стрибок і відчув, що топірець застряг, мовби в трохи надгнилому дубовому пні... Так, він був певний, що то тряхлий пень...

Від радісного гуку задрижало повітря, збиваючи Шатанову маячню. Він ще й досі думав, що гук той був для нього, але саме тоді Соловій встромив піку в роззявлену пащу другому вовкові... Третій одскочив і побіг убік. Сховавши між ногами хвоста, він обернувся й глухо загарчав. Треба було втікати.

Повалившись горілиць на гілля, і Соловій, і Шатан лежали непорушно. Перемагаючи задуху, Шатан відсапувався і приходив тяжко до себе. Він стогнав, ненавидячи ту ніч, яскраві спалахи вогняного світла, які в'їлися йому в очі. І коли він прийшов цілковито до тями, насамперед обвів поглядом екіпаж, хочаби наче переконатися ще раз, що він уцілів, бо доти й собі не вірив.

Недалеко від зваленого дерева зализував рани олень. Діти підступили обережно, щоб не сполохати, та ні він, ані олениці не лякалися. Моніка дістала із бляшаного циліндра (в якому солдати в війну зберігали проти-газ), йод і марлі й почала старанно змивати рану нижче шиї. Їй було жаль оленя, й тому стала дбайливо чистити рану.

Позираючи скрадливо на Шатана, Моніка була сповнена гідності. Гарячий рум'янець палахкотів на повних щоках, сяючі очі не могли приховати радості й гордості...

– Чому в тебе, Моніко, все життя лише в пригодах, майже невирогідних? – причувся внутрішній голос, та запальна уява уже домальовувала картину справедливої бувальщини.

– Життя – як казка, не привабливе без стрімких пригод. Недаром говорять, що давні казки завжди цікаві. Отаке й на землі... Хочеш вір, хочеш не вір, – щось блиснуло в мозку й Жора прокинувся. Його везли з операційної до палати, і медсестра, справді, витирала йому марлею вкрите рясним потом чоло...

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

1.

Жора й досі не повірив у диво. Після двох тижнів перебування в лікарні, йому, нарешті, зняли з голови бинти, і він, відкривши очі, немов новонароджений, уперше за довгий час побачив перед собою білий світ. Зір прибув наново, і зараз усе, до чого торкалися його очі, здавалося йому новим і світлим. Та найбільше рaziло його зір біле полотно, яке між часом вкрило поля, городи й будівлі. Досі він звик мотатися тільки в темені.

Машина швидкої допомоги привезла його аж до самого дому (нарешті виписали), і він, зійшовши на покриту білою порошею бруківку, подався скрипучим снігом до своєї квартири.

Відчинивши двері, його зустріло сухе застояне повітря, на столі припалі пилом книжки; на тумбочці біля ліжка – веселий, як завжди, Їюш, який аж наче здивувався раптовим поверненням свого господаря, блідого й знесиленого після довгої відсутності. Роздивляючись навкруг, у Жори двоїлось на душі, він почував себе вод-

ночас і святково, і чорний сум насів на душу, як від протяжної старовинної пісні.

Розкривши дверцята шафи, дістав звідти рівно складену білизну. Кволими рухами застелив ліжко і, роздягнувшись, надів чисту піжаму, віщуючи наче, що це буде востаннє. Упав знесилений і, простягнувшись на дивані та примруживши очі, почав орати думками. Звичка лежати в ліжку й порпатись у пам'яті виробилась у нього в лікарні й поступово стала нав'язливою. Тоді він сварився, спорив або радився з уявними персонажами. І все те, що вимальовувала хвора уява, було настільки вірогідне, що приходилось не раз забути, що воно вигадане. А зараз придумане раптом звіялось, як і зародилось. Згасли спогади, як дощані пухирці; стерлося все, мов дитячий сон, — залишилися хіба неокруглені рефлексії «банальних ночей» і пустий відтинок часу, якого він весь час торкався, бажаючи відтворити пам'яттю якнайбільше, все ще сподіваючись відкопати те, що його так сильно непокоїло. Але час протікав надто швидко, а до мозку припливали одні й ті ж самі факти — порожній проміжок...

«Що сталося зі мною? Як дійшло до цього? — чіплявся на хвилю чогось, що зринало раптом і швидко зникало, з мозку, залишаючи в пам'яті не дуже виразні контури. Були якісь сходини... Мене ж викликали туди, і я йшов на них, мов на заріз...» — відкопував у пам'яті безладні уривки, стараючись заповнити ними порожній проміжок часу.

Осінений згадкою про химерні арки, думки зринули з голови, пороїли між стрімкими скелями й нарешті визернули призабуте відчуття: різкий біль удару чимось важким по тім'ї, від чого він полетів вниз головою із високого моста. Біль породив цілу в'язку запитань. «А що було доти...? Що було перед тим?» – не міг відтворити нічого, начеб йому на розум осіла гнітюча каменюка. «Не виключно, щоб усе це мало зв'язок із тим зібранням» – прийшов наче до тями й, повертаючи терпеливо кінострічку зворотним ходом, почав пильно відтворювати усе, крихітку за крихіткою заповнюючи порожній проміжок свого життя.

2.

Постійні нічні зустрічі то зближували Жору, то віддаляли від того жагучого наміру. Зустрічався то з Панорією, то з Їюшем, однієї ночі здибався з матір'ю, а тієї з батьком.

«Ти ж мене до цього довів!» – мало чуба не рваз Григорій на собі, докоряючи синові за колишню заяву.

«Чого вам бракує тепер, тату?»

«Хіба не знаєш, що не заплатили мені за трудодні? «Не стало, – кажуть. – Вода забрала», а цілу осінь не вгавали розношувати зерно з поля».

«Як так?»

«А так, зав'яжуть штани внизу й засипають їх зерном. По три або й чотири рази в день шукають собі роботу, щоб додому піти».

«А люди що кажуть? Вони цього не бачать?»

«Атож! Видять і не видять, бо кожний почав те саме робити».

«А керівництво що робить?»

«Дивляться на все крізь пальці. Вже говорити стали, ніби їм – «очі жмуряться».

«І скільки того зерна можуть украсти? Ви ж самі говорили, що цього року урожай буде рясний, і зарінчани або скликатимуть сусідні села, щоб допомогли зібрати, або в старці по світу підуть».

«То правда, урожай рясний, аж землі тяжко, і ніхто в старці не піде, бо кожний бере потрошки. Та не в цім справа, але дехто вже підводами став возити зерно, щоб було чим годувати кабани для проводирів».

«Якщо так справи, то не працюйте, як досі, а злегка».

«Гаразд, але які ж це порядки? До чого це нас доведе?»

«До того, що комісія, яка займається контролем громадського майна, вступить у свої прерогативи й скасує подібні «звички».

«Йди ти собі геть з твоїми пирогативами, мов, хлопче, коли там усе керівництво».

«Котрі вони?»

«Бригадири, ланкові, бухгалте...»

«Бригадири й бухгалтер ще не керівництво».

«Не будь дитиною. Все добре обдумано. Вони все те роблять для більших, а більші, в разі небезпеки, захи-

щатимуть цих. Знаєш, як ми звичні казати: – чужими руками жар вигрібають».

«Не гнівіть мене, бо якраз я був обраний керувати комісією контролю громадського майна. Не хотів я, але не було куди крутити. Мовляв, директором будинку культури не хочеш, а тепер знову відмовляєшся...»

«Обережно, як ти там..., бо з цими не можна...»

«Я їм покажу, як треба «пантрувати» громадське майно!»

3.

– Чому не виходите на роботу, вуйку? – питає голова Сурмей.

– Нема «їв», нема й «робив»! – відповідає нахабно почервонілий від пиятики Григорій.

– Відмовляєтесь од своєї насолоди? – хтозна на що натякнув Сурмей.

– Кожний має свої розрахунки, – відрізав Григорій.

– І не «свербітимуть вас руки», – наче нагадував Григорієві голова, що він починає забувати про запах землі, від чого й сам вжахнувся.

– Якщо будуть свербіти, то знайдеться час почухати їх. Я ж – пенсіонер, – кинув Григорій і, повернувшись, пішов по селу, бо хотів зустріти конюха. Переставши працювати в майстерні, він зараз не міг доглядати за конем, а чутка давно пішла, ніби худобина з голоду в'яне, бо сіно й фураж одні покрали, а інші продали, й хтозна-де поділи гроші. А тепер «хирляків» збирались погнати на торг.

– Слухай, чоловіче, – сказав Григорій конюхові, вдарившись циглом по горлі, як це робив Жора, коли показувалась його очам пляшка водки. – Не візьмеш чарочку натщесерце?

– А чого б відмовити вам? Тільки скажіть, що здохло нині в лісі?

– Спочатку випий, а потім слухатимеш. Справа в тому, що кінь мій у вас голодує, а «хирляків» скоро поженуть на торг. Шкода, щоб пропала худобина.

– Знаєте, я годував би, та нема чим. Корму – ані крихти, а кінь така тварь, що перед нею мусить бути корм як день, так ніч.

– Коли так, то візьмеш у мене мішок ячменю і ввечері, перед тим, як лягати спати, всип йому мірку.

– Ну, це мені не тяжко.

– А я тобі ніколи не забуду цього.

– То вже запрягаю й приходжу за мішком... А скажіть, не змайструєте мені вікна, старі геть покривились. Мізерія така, – вітер ще далеко, а в хаті вже студено.

– Привези зараз і вікна. Тепер у мене роботи малувато, до завтра будуть готові.

На другий день вранці на Григорієвому обійсті з'явився геть поблідлий конюх.

– Прийшов за вікнами? Вже кінчаю, – кинув Григорій.

– Вуйку, – сказав той, навіть не поздоровкавшись. – Здох ваш кінь. Скандал вийшов...

– Таке мені ще не доводилось чути! – пополотнів Гри-

горій. – Чому не годував? Я навіть дав тобі мішок ячменю? – закліпав він дрібно лихими очима.

– Якраз що нагодував... Ввечері всипав аж двоє відер ячменю, а нині вранці найшли його...

– Що ти наробив, дурню!? Кінь заголоджений, а ти зразу аж дві відра?! Відразу не поправиться.

Перед обідом кличуть Григорія й питають:

– Ви чому коня забили, вуйку?

– А позастувало б вам! Я відколи не був на господарським обійстю?!

– Лишіть крутити, бо ми не діти. Це чистий саботаж! Замаскована робота бувшого класового ворога! Чий ячмінь? З яким наміром ви згодні годувати коня комунії? Ану кажіть... Вас жде трибунал і кримінал...

– Так мені треба, коли вас послухався у скрутний час, – нарікав Григорій Сурмеєві по-перше за те, що записався, а по-друге, що реманент пішов їм лагодити.

– Ви ж сам знаєте, хто вас записав, так що нам не дорікайте.

– Добре, що тепер не признаєте. І син, і ви – одне й те ж.

– Коли добре подумати, то вихід для вас тут єдиний.

– Кажіть, най чую, – поквапився Григорій.

– Якщо ви згодні, то змайструйте для властей бричку, і я матиму можливість вас боронити, інакше... – розвів Сурмей руками.

– Добре, тільки скажіть: скільки ви коней запропа-

стили, то за кожного вам бричку майстрували? – і Григорій подумав, хто йому допоможе викопати яму на кінським цвинтарі, щоб закопати худобину.

– Так треба було, наказ не наш, – і Сурмей тицьнув пальцем у стелю. – Вам не питати, нам не відповідати, бо не ваша це справа. Робіть, коли хочете, що вам кажуть...

Не було куди Григорієві. Скільки не мізкував, а придумати чогось іншого не міг. Недоїдаючи й недосипаючи, за півтора тижня (одне доробив, інше було готове) бричка стояла на господарським обійстю, вилискуючи проти сонця на рипучім снігу.

«І як сталося, що про цей випадок я не знав нічого? Де я тоді був? Часом, не це якраз і є той «порожній проміжок», якого я так тяжко заповнюю, відзискаючи од пам'яті призабуте? Якби не я записав був батька, то не терзався б так, бо сталося б усе не з моєї вини, а так... сумління моє геть перевантажене гріхами. Значить, колись мене мучили за батькові грішки, а тепер мене печуть гріхи, заподіяні батькові».

Жора не знав, що, припертий загибеллю коня, Григорій взявся виправляти свою невинну провину. А позбувшись клопоту, батько купив горілки й напився.

Мороз жалив, на небі місяць стояв блідий-блідий, мов на лихо, а Григорій вертався додому, посвистуючи стиха, і на душі ставало легше.

Вибившись із сил, Григорій не міг більше йти. Відчу-

ваючи непереможне бажання звалитися на сніг і відпочити, він однак пересилив себе й побрів навпростець на тьмяні вогники газових ламп, які світилися по хатах. Та йшов Григорій недовго, таки звалився. Сніг здався йому м'яким і теплим. Було приємно. «Ось воно, нарешті, бажане, заслужене муками щастя», – подумав він і, тупо дивлячись навкруг себе, пригадував давнє призабуте, але знайоме і рідне... Поле... Тиша. Бачив одну із дев'яти ділянок, на яких мучився з своїм конем. Війнув шум колосків з пахом гарячої землі, ударивши йому в груди, залив серце теплою хвилею й запаморочив... Привидівся кінь. «Коню мій, – тулився Григорій до його шиї й не знав, чи хотів його нагріти, а чи самому було холодно. – Брате мій, коню борозенний, ти тягнув фіру й носив мене на собі... Прости, що деколи стьобав тебе, роботяго, не ображ...» – і, не доказавши своєї сповіді, його очі стулились, потемніло в них, як на далекім обрії.

4.

Жора никав сновидою у вузькому темному коридорі, міняючи з руки в руку набиту книжками сумку. Переконаність у своїй правоті й високому призначенні для святого діла (захисту людей і громадського майна) надавали йому твердості духу, спокійну розсудливість і ясне мислення. Він догадувався, що все пішло від звіту, який він подав у зв'язку з порушенням порядків і розкраданням громадського зерна. Правда була за ним, але

справа набрала несподіваних розмірів і це спричинювалось до короточасних вагань, але повертати вже не було як, бо, розпочавши справу, йому треба було доводити її до кінця.

Затятий і мовчазний, тільки очі горіли рішучістю, позираючи на годинник, Жора очікував, щоб його покликали в кабінет, де зараз ішли тривала нарада.

– Товариші, якщо не зуміємо погасити все, написаний цим дикуном донос на нас і за наші вчинки принесе чимало неприємностей, – мовив нервово голова сільради Хабарничук, виставивши наперед масивне підборіддя. – Моя думка – відстрочити хоча б на місяць відповідь на його донос, поки нам удасться взяти міри і розв'язати собі руки, інакше...

– Навіщо було обирати його в цю комісію? Хто його запропонував? – вичавив із себе Буханець, який зараз заміщав місцевого активіста. – Адже для того тут я, щоб ніхто, особливо з ваших, не загравав, не підлещувався і не втерся в довір'я, – заїкнувся він нарешті.

– Вже пізно про це говорити. Зараз треба погасити справу, поки придумаємо щось надійніше. З часом він не зможе не допуститись помилок, раніше чи пізніше ступить не так, і тоді... Гадаю, що як заженемо його в тупик, забуде про наші гріхи й стане оборонятися.

– Від нього не відженешся так легко. Має тепер нас у руках і вже не так просто спекатися його нам.

– Невдовзі почне нас трясти, а тут треба обачності,

діяти по-кошачому, легко й скрадливо, – радила пані Хабарничук. – Його треба запаморочити похвалою за успіхи й приспати тимчасово пильність, а потім щось придумаємо.

– Непогана ідея. Спочатку його треба похвалити, а потім розчарувати й знервувати. Розпач, у який він упаде, не врятує його, від гарячковості й поспіху посипляться безглузді вчинки. Ви так і ведіть розмову, як задумали.

Нарешті двері відчинилися і Жору було запрошено до кабінету.

– Заходіть, будь ласка, товаришу Костик, – дихнула на нього пані Оля приязністю. – Відколи ми вас ждемо. Ось тут ваше місце, – показала вона на обгорнуте дермантином крісло.

– Ми зібрались, як і самі бачите, – показав активіст Буханець на присутніх, – щоб обговорити деякі справи, пов'язані з нашою роботою, як вам обіцяв товариш Олексюк, якого я зараз заміщаю.

– Бачу, тут ваш звіт, своєрідна скарга, – почав перегортати за звичкою папери Хабарничук.

– Товариш Костик дуже здібний викладач, – підхопила розмову пані Оля. – Особливо докладають вони багато душі у вихованні дітей, роботу з ними. І те, що являється несподіванкою, на наше щастя, приємною, – це їхня праця з оркестром, з яким досягли значних успіхів. Здібна ви людина, але зараз покинули музику і взялися

за інші справи... Ми розуміємо, що у вас там всякі неприємності, але кидати дітей напризволяще... – і вона розвела чомусь руками.

– Знаєте, чому я люблю вас? – зрозумівши, куди гне пані директор, обірвав Жора її тираду іронічним запитанням. – За прямоту й відвертість, бо так, як вихваляєте мене зараз, вихваляють тільки наречену, і то під час заручин. Трохи раніше ви говорили про мене зовсім інакше, на жаль, несхвально, – мав право говорити так Жора, хоч би тому, що проводиться розслідування, і він скорявся не так своїм почуттям, як залізній логіці, яка досі правила й правитиме далі за найголовнішу його зброю. – Будьмо відверті, невже кілька хвилин раніше було зовсім інше становище? – він угадав, про що вони говорили перед його появою, через що товариші, які входили в склад розслідувальної комісії, зиркали один на одного.

– Поговорімо далі про збереження загального добра, – продовжував Жора, – бо коли мене обрано керувати справою контролю загального добра, то подивімось, як справи в школі-гуртожитку, як зерно в господарстві, сіно й фураж як, як приховуються в крамниці різні товари, і чого це в нас так несподівано, немов печериці після дощу, з'явилися всякого роду шахраї?

Пані Хабарничук уже встигла втратити душевну рівновагу. В неї біля рота з'явилися зморшки. Бухгалтер дивувався в собі несподіваною одвертістю і звів на голову Хабарничука свої вирячені баньки. Немов облитий холод-

ною водою, цей глянув на дружину вузькими смужками очей, а Буханець весь час совався на кріслі, зиркаючи то на одного, то на іншого, немов благав їх не мовчати.

Лише Сурмей, здавалось, був спокійнішим, він дивився вперто на Жору, який і зараз говорив їм правду:

– Звідки набулась ця звичка? Продавати сіно та фураж, щоб потім худоба гинула з голоду?! Що це значить? Хабарі, підкупність, приховування дефіцитних товарів, наживання добра нечистими шляхами, про що все це вам нагадує?

– Беріть і ви, – промовила благально пані Оля, немов сподівалась врятувати становище.

– Це – щоб і нашим, і вашим?

– Аякже, не зашкодить...

– Я цієї кухні не знаю й не хочу знати. Не моя це парафія, бо я не можу погодитись, щоб мої товариші бруднили руки в такій мерзенній справі. На нас дивиться усе село і засуджує однаково і одних, і других.

– Інакше неможливо, – вклинив слово Сурмей.

– Я не поділяю ваших міркувань, панове комуністи, і в такій справі брати участь відмовляюсь.

– Ми дотримуємось принципів етики, які повинні запанувати в нашому суспільстві, – вмішалась учителька Прікоп.

– Повинні, але чомусь не запановують, – пройняв її Жора щілинками очей, які зараз палахкотіли рішучістю й переконанням. – Сказано дуже гарно, навіть, скажу,

прекрасно. А виявляється – використовуємо спільне майно в особистих інтересах. Що ви скажете про це?!

– Може, це тільки ваше припущення, – озвався головний інспектор, вдихаючи глибоко повітря, якого, здавалось йому, не вистачало для всіх у приміщенні.

– Такі порядки на світі, – вмішався Сурмей.

– Не так воно повинно відбуватися, і не так я уявляю громадські порядки.

– А як?

– Тоді, може, починаючи з цієї хвилини, треба, взагалі, ходити на руках, догори ногами, щоб побачити справжній лик правди.

Учителька Прікоп пропустила повз вуха в'їдливий зміст слів.

– Яка ми власть, керівники, коли так діємо? – спробував, та ніяк не міг звикнути Жора до почутої несправедливості. – Ставити людей, щоб розкрадали зерно з поля, вигодовували ваших кабанів, а вам «очі жмуряться», крізь пальці дивитесь на крадіжку?! – дістав Жора пачку цигарок, сірники й припалив нервово цигарку. Випустивши цівку диму, він спостерігав, як вона тоне повільно, піднімаючись до стелі.

– Зрештою, це не типове для наших днів явище, – подивився на Жору головний інспектор.

«Ідіть собі під три чорти з вашими небилицями!» – вилаявся подумки Жора і, затягнувшись цигаркою, дмухнув на того димом.

– Типове чи не типове, а я не ждатиму, поки воно стане типовим. Для мене дуже обтяжливе це оманливе спілкування з людьми.

– Ви не бачите, що ніхто не поділяє ваших думок? Так треба...

І тоді, коли Жора ще не втратив останню надію й довір'я у цього Сурмея, якого вважав комуністом, через його останні слова: «Так треба...» усе обірвалось, переповнивши Жорову чашу, терпіння сягало краю, він розумів, що це в них догма, нав'язлива ідея правоти й справедливості. Ті слова вдарились боляче в його мозок і зараз пекли, кровоточили, не вислизаючи звідти.

«Так треба...» – перекинув він Сурмея і враз опустився на коліна, начеб відмовлявся назавжди своїх принципів, стулив долоні, немов перед молитвою, і повів тихо і врочисто: – Присягаю! Залишається тобі, проклятому, дбати про нещасних дітей, які хиляться до тебе душею, тягнуться до тебе, покладаючи на тебе всі свої надії... Не забувайте, комуністи не плачуть і перед нічим не здаються. Щоб, часом, мені тут нюні не розпускати».

«Пожди! Ми тебе поставимо на лопатки. Зробимо тебе козлом відпущення, заткаємо тобі хавку, а собі розв'яжемо руки», – і темний погляд Хабарничука, немов бритва, кресонув по Жорі.

– Не забувай, що твій батько забив громадського коня, цього не бачиш?! – викрикнувся той.

– Ви смієте затіяти подібну гру? Ані я, ані мій батько не вгодовуємо кабанів громадським зерном.

– Краще бачити довжину свого носа, він у тебе, до речі, дуже кирпатий, – сказав бухгалтер.

Жора задихав важче й частіше, тамуючи гнів, він сірів лицем і старішав наче на очах.

– Ти не гідний носити партійний квиток, коли на своїх товаришів доносиш.

– Не гідний, кажеш? Значить, не з одного ми поля ягоди, – стенив Жора плечем і, глянувши на бухгалтера залитими гнівом очима, дістав з кишені квиток і поставив його поволі на стіл. – Якщо не гідний носити квиток, то буду гідним, може, доставити цю папку, куди треба, – і показав набиту книжками сумку. Його вже ніщо не могло ані здивувати, ані стривожити. Сховав папку, хряснув дверема й почвалав кудись не своїми ногами, почувачи себе переможеним, самотнім і забутим...

Побачивши перед собою корчму, збочив з дороги, радіючи й сміючись несамовито, хоч цьому не було причин, хіба якщо він і досі ще не перестав вірити у правду й справедливість життя людського на білому світі...

